

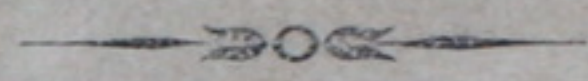
84
2-66

հայր Գրիգոր

ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼԻ

ՄԸ

ՎԵՐՋԻՆ ՕՐԸ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՅ ԳԱՂԱԽԵՐԵՆԷ
ԲԱՐԹ. Տ. ՄԱՂԱԲԵԱՆ

A I
9658

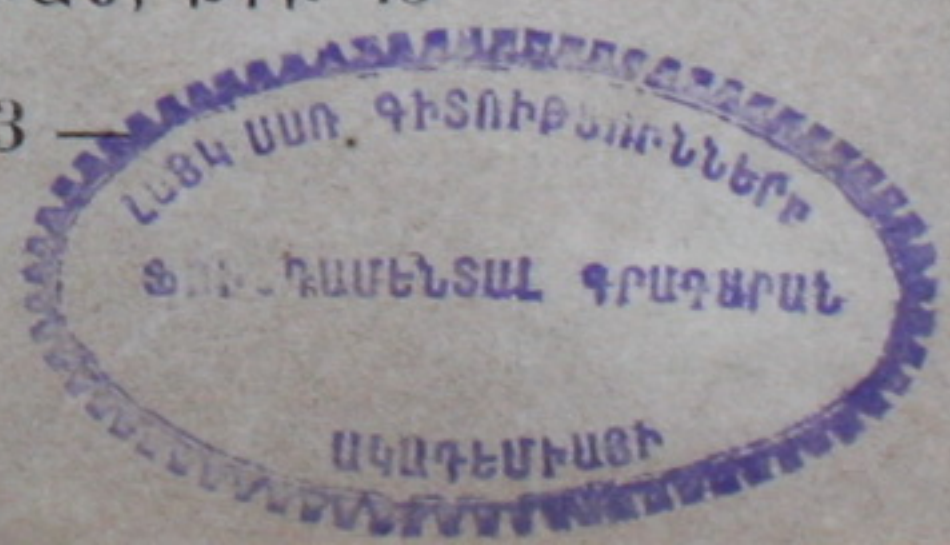

Կ. ՊՈԼԻՍ

Ս. ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՏՊԱՐԱՆ

ԻՄԱՄ — ԱԱԼԻ ԽԱՆ, ԹԻԻ 15

— 1863 —

45-258-64

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆ

Այնպիսի հանձարներ երեւցած են երբեմն աշխարհիս վրայ որ գոգցես սովորական մտաց սահմաններէն դուրս ելլելով, մարդկութեան քայլ մ'ալ առնել տուեր են դէպ 'ի լուսաւորութիւն, քաղաքակրթութիւն. եւ ճամարտութեան երեսը ծածկող քօղը մի զհետ միոյ վերցուցեր են:

Ասոնցմէ մէկն ալ անշուշտ Վիքթօռ Հիւկոյ համարելու է, որուն համբաւը տիեզերահռչակ եղաւ թէ իւր բանաստեղծական աշխուժից, թէ եռանդուն երեւակայութեանը, եւ թէ փիլիսոփայական եւ մարդասիրական վսեմ գաղափարացը համար: Իւր յատկութիւններէն շատը սիրտը կ'զգայ քան թէ գրիչը կրնայ բացատրել: Բնութեան մէջ բան մը չկայ՝ որ սղտիկութեամբը կարենայ իւր աչքէն վրիպիլ եւ կամ մեծութեամբը անոր հետադժարութիւնը պակուցանել:

Ծնաւ նա 1802 Փետրուարի 26 ին Պրիւանսօն քաղաքը, եւ հօրը հետ որ համբաւաւոր զօրասլետ մ'էր, Իտալիա, Սալանիա ճանապարհորդեց: Այս երկու բանաստեղծական գոսառաց մէջ՝ իւր քերթողական հանձարն ալ բացուեցաւ եւ Քաղղիա վերադառնալուն արդէն քանի մը տաղերով հասարակաց համարումը գրառեց: Շաղոսրիան լսելով իւր մէկ երգը՝ «Սովսէսը նեղոսի վրայ» զարմանալով երիտասարդ քերթողին բնական ձիրքերուն «հա-հա-ի-ի-ի-ի-ի-ի» զոչեց: Վիքթօռ Հիւկոյ դեռ 18 տարեկան էր, բայց այս հասակէն խնայաւ իւր կոչմունքը եւ ա-

առնձնանալով, սկսաւ գրողիտական աշխարհի մէջ
ընելիք յեղափոխութիւնը ծանր եւ խորին մտած-
մունքներով պատրաստել: Խւր օճը չքեղ պերճ վսեմ
եւ կրակոտ յարդարեց, զարմանալի կերպով պարզու-
թիւնը եւ բնականութիւնը, խմսատից բարձրութեա-
նը հետ միացուց եւ զանազան գրութիւններովը նոր
դպրոց մը հաստատեց: Անոր գրքերը կարդացողը թէ
եւ իւր գաղափարէն տարախոհ ալ ըլլայ, անկա-
րելի է որ զմայլած այն գրութիւններէն դռնէ պահ
մը իրաւունք չ'տայ հեղինակին:

Ինչ որ ալ դատաստան ըլլուի իւր Փիլիսո-
փայական կամ բարոյական կարծեացը վրայօք, ոչ
օք կրցեր է մինչեւ հիմայ ուրանալ թէ աշխարհիս
ամեն մեծ հանճարներէն մէկն է:

Փոքրիկ ճաշակ մը տալու համար այսպիսի մեծ
հեղինակի մը, ուղեցինք թարգմանել* իւր վէպերէն
մէկը, որ ըստ քաղաքակրթեալ ազգաց վրայ մեծ
ազդեցութիւն ըրած է: Այս գրութեան մէջ ինքը
կ'ջանայ վերցնել այն օրէնքը՝ որ մարդիկ հաւա-
սար իրաւունք կ'ունենան իրենց նմանները հրապա-
րակաւ սպաննելու: Եւ մանաւանդ այս տեսակ հե-
ղինակութեանցը մէջ սա խօսքերը ըսել կ'ուզէ թէ,

Մարդիկ անպաշտպան մնալով անկիրթ եւ ան-
կրթութենէ ազքատ կ'ըլլան եւ ազքատութեան
այն ստակալի հետեւանքը որ է անօթի մշնա-
լը թէ որ դայ, ալ ամեն բան կուգայ, ամենէն

* Թարգմանութեան լեզուն սահուն հայերէն մը ընե-
լէ առաւել, հեղինակին օճին հետեւած էնք որ եթէ բարե-
միտ ընթերցողք զայն մեղի պակասութիւն մը չհամարելով
ներողամիտ ոգւով կարգան արդէն ինքզինքնիս գոհ ե վար-
ձատրուած կը համարիմք:

բարեփրութեան անգամ ստակալի չափադործներ կ'ըլլան :

Եթէ մարդկային ազգին ծառայութիւն մը ընելու եւ անոր մէջէն եղեռնադործները սրահանելու համար է որ զանոնք կ'սպառօքեն , առաւել բարիք մը հասուցած կ'ըլլան՝ երբ իրենց չարադործութեանցը սրատճառը քննեն եւ այն աղբիւրը ցամքեցնելու ջանան :

Աշխարհիս ամենէն սարսափելի եղեռնադործներն անգամ , սրատճառ մը ունեցած են որ իրենց սրատիժը կրած ատեննին՝ զայն նզովեր , հայհոյեր , եւ դժոխաց մատներ են , եւ որոնց մեծագոյն մասը աղքատութիւնը :

Ստակալի՝ աղքատութիւն՝ որուն հետեւանքը խիստ շատ անգամ կախաղան է . . . :

« Քլօտ Աէօ՝* կ'ըսէ բարեփրտ դործաւոր մ' էր ուստի եւ աւելի աշխատող : Չմեռ մը դործ սրահանեցաւ եւ անօթութիւնն ու ցուրտին կատաղութիւնը ստակալի հետեւանք մը կ'սպառնար իրեն ուրիշ ազատելու համար ուրիշ ճար չ'կար գողցաւ : Չեմ գիտեր ի՞նչ գողցաւ , ի՞նչպէս գողցաւ , եւ ո՞ւրիշ գողցաւ , միայն սա կայ որ իւր գողութեան արդիւնքը , ընտանիքը՝ կերակրելու համար երեք օրուան պարէն եւ իրեն համար հինգ տարի բանտ եղաւ : Շղթայակալ աշխատութեան զրկեցին զինքը :

« Իւր աշխոյժ եւ մարդասէր բնաւորութեամբը ըլլաւ միւս բանտարկեւոց սիրելի եղաւ եւ այս առթիւ կրցաւ քիչ մը հացերու մնացորդ ճարել ընտանեացը զրկելու համար :

* Համառօտ եւ ազատ թարգմանութիւն :

« Բանտին տեսուչը տեսնալով իւր այս ծրարը , սրտածառը հարցուց իրեն եւ իբրեւ կրկին գողութիւն ընող մը հետը վարուեցաւ :

— Գողութիւն չէ ըրածս ըսաւ Քլօտ Աէօ . այլ ասոնք կնկանս դրկելու համար սրտորաստեցի :

— Անիկդ քու հացիդ կարօտ չէ ըսաւ տեսուչը վասն զի ինքը այսչափ ատեն անպաշտպան մնալով ի հարկէ հասարակաց կին մը եղած է զաւակդ ալ նոյնպէս : Պատրաստածը ձեռքէն առաւ , կրկին սրտուէր մ'ալ խարաղանին ծայրովը տուաւ եւ ասոր ալ չ'բաւականանալով բանտարկելոց մէջէն Ալպեն անուն մէկը որ իւր սրտակից բարեկամն էր , զասեց քովէն եւ ուրիշ տեղ դրկեց :

« Չկրցաւ Քլօտ Աէօ այս ընդդէմ մարդկութեան եղած նախատինքը սրտին մէջ տեղ մը դնել , մօտեցաւ տեսուչին եւ աղաչեց իրեն որ իւր բարեկամը իրեն դարձնէ , վասն զի կ'ըսէր այս յետին թըշուառութեանս մէջ՝ միայն այն է մնացեր ինձ իբրեւ միսիթարութիւն :

Եւ այս խնդիրը գրեթէ քսանըհինգ օրի մը չափ կրկնեց . բայց ո՞րու կ'ըսես եւ ոչինչ արժէք ունեցաւ , այլ շարունակ սա սրտասխաճը կ'ընդունէր թէ , — կարելի չէ :

« Աերջին օրը՝ որ կրկին այս խնդիրը առաջարկած եւ որ առաւել խստութեամբ վերոյիշեալ սրտասխաճը ընդունած էր , ապշեցաւ այս անգըթութեան , վայրենի կատաղութիւն մը եկաւ վրան , առաւել մօտեցաւ տեսուչին , քթին տակէն քանի մը խօսք մումուաց եւ անանկ չարաչար հարուած մը տուաւ գլխուն որ դետինը փռեց գինքը :

« Այսպէս իւր ընտանեացը քանի մը օրուան սրտին ճարելու համար , գող եւ մարդասպան եւ

դաւ , անձնաստան ալ սխալի ըլլար թէ որ տեսուչը
սպաննելէն ետքը իւր սիրտը միտած երկաթը քիչ
մը աւելի երկայն ըլլար :

« Երբոր սթամբուլը , ինքզինք անկողնոյ մը մէջ
դաւաւ եւ քովն ալ երկու հակառակ սլաշտօններով
եկած մարդիկ :

« Այլ կողմը վիրաբոյժք կեցած էին իւր վերքը
բուժելով վերստին կեանք տալու եւ ձախ կողմը
դատաւորք կեցած էին իւր կեանքը խալաւ աշխարհ
հէ բառնալու համար :

« Քանի մը օրուան մէջ վէրքը բուժելով դա-
տաստանը տեսան եւ մահուան դատաւարտեցին
զինքը :

« Եւ երբ դատավճիռը գործ ադրելու կ'տանէ-
ին , ճամբան ինքնալ դատաստան մը ըրաւ իւր գըլ-
խուն եկածին վրայ , եւ սլաշտօնը ոչ թէ իւր չա-
րութիւնը այլ աղքատութիւնը դաւաւ . եւ իրեն ու-
ղեկից քահանային մօտենալով . — Սրտիս վրայ 5
ֆռանքնոց մը կայ որ իմ քրոջս յիշատակն է եւ որ
չատ տարիէ 'ի վեր է հոն կ'սլահեմ , ա՛ռ ըսաւ , աղքատաց
համար է . . . :

« Բաժնեցին գլուխը մարմինէն առանց իւր դա-
տատավճռոյն մէջ սա երկու հարցմունքը բացատ-
րելու թէ Ինչո՞ւ գողցաւ եւ Ինչո՞ւ սպաննեց : Սպաննեցին եւ
վերջը հասկեցան թէ այս մարդուն անունը սոսկ
Քլօտ չէր այլ Քլօտ Կէօ * կ'կոչուէր » :

Աղքատը չ'սլաշտալսունելու մասին Հեղինակին
ըրած արդարացի գանգատները անանկ ազգի մը
դէմ է , որ այսօր իւր ժողովրդեանը օգտակար ըլ-
լալու մասին առաջին կարգի օրինակ մը կ'համա-
րուի :

* Կէօ Գաղիարէն աղքատ ըսել է :

Ը
Ընթերցողին կ'թողու՞մք մտածել՝ որ եթէ նոյն
Հեղինակը մեր ազգին վրայօք ալ տեղեկութիւն ու
նենար ի՞նչ պիտի գրէր արդեօք
.

Եթէ ազգին օգտակար ծառայութիւն մը կայ
ընել, պաշտպանելն է անոր որք եւ անտերունչ դա
ւակները եւ չ'թողուլ որ ապագային մէջ սրիկանե
րու խումբ կազմեն 'ի նախատինս մարդկու
թեան :

Այո՛, պաշտպանել : Որչափ սրած անօք բերան
նիս կ'առնեմք այն անձանց անունները, որոնք բուն
խիկ պաշտպանութեանց արդիւնքն են, որ ազ
գին օգտակար մէկ մասը, եւ որ կենդանի յիշա
տակներ դիրենք պաշտպանողներուն անուանց ան
մահութեանը :

Եւ ի՞նչ կ'ըլլար արդեօք՝ եթէ ազգին ընդհա
նուրին եւ մանաւանդ կարող անձանց սրտին մէջ այս
հուրը բորբոքէր, դարձնէին աչքերնին ազգին ան
խնամ որբոցը վրայ, պաշտպանէին, կրթէին . . .
Թշուառ ընտանիքներ կ'վերականգնին . . . թերեւս
ազգը : Ո՛ր էր, տեոնայինք այն օրը :

ԲԱՐԹ . Տ . ՄԱՂԱՔԵԱՆ

ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼԻ ՄԸ

ՎԵՐՁԻՆ ՕՐԸ

Ա.

Պիտեղութիւն* .

Պատապարտեալ 'ի մահ :

Ահաւասիկ հինգ շաբաթ է որ այս մտածման հետ եմ. միշտ առանձին իւր հետը. իւր ներկայութիւնը կ'սառուցանէ զիս, եւ իւր ծանրութեանը տակ կ'ճնշէ :

Ատենով — վասն զի ինձ կ'թուի թէ՛ տարիներ կան քան թէ շաբաթներ — ուրիշ ամեն մարդկանց պէս էի : Ամեն օր, ամեն ժամ, ամեն վայրկեան, իւր մտածութիւնն ունէր : Իմ հարուստ եւ մատաղ սիրտս մտացածին հաճոյքներով լեցուն էր . կ'ախորժէր նա մէկը միւսին

* Բարիզի Սէն Նազանդին մէջ Ֆոնթէնըպլոյի ճամբուն վրայ բերդ հըն է Ուէնչէսթրի Յովհաննէս ծիրանաւորէն կանգնուած :

Լուտովիկոս ԺԳ ի ատեն մինչև Օթէլ տէղ Կնլաշիտի շինուիլը այս բերդը անկարող զօրաց անկեղանոց էր, իսկ հիմայ անպաշտան ծերերու հիւրանոց, և դռներդ ու մահա դարաներու իջրե բանա կը դործածուի :

Ետեւէն հեղուլ զանոնք իմ առջեւ խառն 'ի
խառն եւ անծայր , սրտահաճոյ նկարներով կե-
նաց այս անօսր եւ բիրտ կերպասը զարդարելով :
Ներազէի դեռաբոյս աղջիկներ , եպիսկո-
պոսներու մեծադին շուրջառներ , յաղթութեան
գաշտեր , լուսազարդ եւ աղմկայոյզ թատրոն-
ներ , նաեւ գեղեցիկ օրիորդաց գիշերուան
մթութեան մէջ շագանակենիններու լայն թեւե-
րուն տակ ըրած տխուր երթեւեկութիւնները :
Երեւակայութեանս մէջ միշտ դբօսանք կար :
Արնայի ուղածս ալ մտածել . ազատ էի :

Հիմայ գերիեմ . մարմինս բանտի մը մէջ շղթա-
յակապ , եւ միտքս գաղափարի մը մէջ բանտար-
կեալ : Սոսկալի՝ արիւնաթաթաւ , եւ անողորբե-
լի՝ գաղափար : Մտածութիւն մը միայն ունիմ
միայն մէկ համոզում մը , մէկ ստուգութիւն .
մահուան գատապարտութեամբ :

Ինչ որ ալ ընեմ , այս դժոխային մտածու-
թիւնը միշտ առջեւ է , եւ կապարէ ճիւղի
մը պէս քովս կեցած , մենաւոր եւ նախանձոտ .
կհեռացընէ ինձմէ բոլոր դբօսանքները . դէմ
առ դէմ ինձի թշուառիս հետ է . իր երկու սա-
ռած ձեռքերովը կ'ցնցէ զիս , երբոր կուզեմ
գլուխս ուրիշ կողմ մը դարձնել կամ աչքերս գո-
ցել : Ամեն ձեւ առած կ'սողոսկի այն տեղ , ուր
որ հողիս կ'ապաստանի իրմէ խուսափելու հա-
մար . սոսկալի արձագանքի նման ինձ ուղղութեամբ

ամեն խօսքերու մէջ խառնուելով, կփակչի ին-
ծի հետ բանտիս պժգալի վանդակներուն . ար-
թուն ատենս չորս կողմս պաշարած է . եւ միշտ
տագնապայոյղ քունս կըրտեսէ, որ երազիս մէջ
ալ դաշոյնի կերպարանքով ինձ երեւնայ .

Խռոված կերպով մը սթափեցայ իրմէ հա-
լածուելով եւ ըսելով թէ՝ ասիկայ երազ մըն էր :
Եւ սակայն իմ ծանրաբեռն աչքերս դեռ բա-
ւական չի բացուած, զիս շրջապատող սոսկալի
ստուգութեան մէջ նոյն մահաբեր մտածութիւ-
նը նշմարելու, խոնաւ եւ թաց բանտիս քարա-
յատակին վրայ, գիշերուան ճրագիս աղօտ ճա-
ռագայթներուն մէջ, զգեստներուս կտաւին
խոշոր հիւսուածքին՝ եւ վերջապէս իմ պահա-
պան զինւորիս միջին դէմքին վրայ, որուն պա-
յուսակը բանտիս վանդակներուն մէջտեղէն կը
շողար, ինձ կ'թուի թէ ձայն մը ականջէս վար
մռմռաց . Պատապարտուած ես 'ի մահ :

Բ .

Օգոստոս ամսուն գեղեցիկ մէկ առաւօտն
էր :

Երեք օր էր արդէն որ իմ դատաստանական
քննութիւններս սկսած էին . երեք օրէ 'ի վեր
էր, որ իմ անունս ու յանցանքս ամեն առա-
ւօտ հանդիսատեսներու խուռն բաղմութիւն մը
ունկնդրութեան սրահը կ'խռնէր, որոնք գիակի

մը չորս կողմը առնող ագռաւներու նման բազմայններու վրայ կ'լեցուէին . երեք օր էր՝ որ աչքիս առաջքէն , դատաւորներ՝ վկայներ՝ փատաբաններ եւ կայսեր գործակալներ , ուրուականներու նման կ'անցնէին՝ եւ կ'դառնային . երբեմն այլանդակ , երբեմն արիւնըռուշտ , բայց միշտ տխուր եւ մահաբեր : Առջի երկու գիշերները անձկութենէս եւ սարսափէս չի կրցի քնանալ . բայց երրորդ իրիկունը՝ հոգնութիւնը եւ թախիծը զիս քնոյ մէջ ձգեցին : Այս գիշերուն քաղաքակից դատաւորներս թողուցեր էի , եւ նորէն զիս բերեր էին բանտիս յարդերուն վրայ , ուր իսկոյն խորին եւ մոռացութեանց քնոյ մը մէջ ինկայ : Բազմաթիւ գիշերներու առաջին հանգստութեան ժամն էր :

Մինչդեռ ես այսպէս խոր քնոյ մը մէջ կը գտնուէի , եկան զիս արթնցնելու : Այս անգամ բաւական չեղաւ բանտապետիս երկաթապատ ոտքի ամաններով ըրած յամբարայլերը , բալլիքներու օղակին շշուկը , եւ դրան նիգերու ճռինչը . այլ զիս այս անգգայ թմրութենէս արթնցնելու համար , պէտք եղաւ իւր բիրտ ձեռքերը իմ վրայ դնել , եւ դժնդակ ձայնով մը պօռալ . — Ոտք չելլա՞ս :

Բացի աչքերս եւ շուարեալ անկողնոյս վրայ կեցայ . այս վայրկենին խուցկիս նեղ եւ բարձր պատուհանէն եւ մերձակայնեղ անցքին առաւ-

տաղէն — մի միայն երկինք զոր կրնայի նշմարել — տեսայ արեգական այն դեղնագոյն լոյսը զոր բանտի մը խաւարին սովորեալ աչքերը խիստ աղէկ դիտեն ճանչնալ : Ասիրեմ արեգակը :

Գեղեցիկ օդ մը կայ ըսի , բանտապետիս : Ինքը քիչ մը ատեն առանց պատասխանելու կենալէն ետքը, — չդիտնալով թէ արդեօք պատասխան մը տալ կ'արժէ՞ — . ակամայ կամօք քթին տակէն մռմռաց . — Արնայ' ըլլալ :

Սնշարժ կեցած էի . միտքս կէս մը թմրած , կիսաժպիտ շրթամբ եւ աչքերս այն ոսկեշող լուսոյ անդրադարձութեան վրայ տնկած , որն որ կերփնազարդէր առաստաղը : Ահաւա՛սիկ գեղեցիկ օր մը կրկնեցի իրեն . — Այո՛, պատասխանեց ինծի մարդը . քեզի կ'սպասեն :

Այս մէկ կարճ խօսքը նման այն թելին որ կարգիլէ ճճիի մը թռչտիլը , զիս իրականութեան մէջ դահալիժեց , Իբրեւ փայլակի մը լուսով տեսայ յանկարծ աչքիս առաջքը ատենական տխուր սրահը դատաստանատան արիւնշաթաթաւ ցնցոտիներով ծածկուած սանդուղները : Ապուշ գէմքով վկաներու երեք կարդը . քաղմոցիս ծայրի երկու սլահապան զինուորները , սեւ հագուստներու խշրտիլը , սրահին խորը խաւարին մէջ խճողող բազմաթիւ անձանց գլուխները , եւ տասներկու քաղաքացի դատաւորաց իմ վրայ յառած անթարթ հայեցող .

ածքը . որոնք քնացած ատենս հսկած էին :

Ոտքի ելայ . ակռաներս կ'կրճտէին , սրունքներս կ'թոտեր էին . եւ ձեռքերս այն աստիճանի կ'դողար , որ չէի գիտեր թէ ո'ւրկէ պիտի կարենամ իմ հազուստներս դանալ . առաջին քայլափոխը որ ըրի խիստ ծանր բեռնաւորուած բեռնակրի մը պէս կ'զլտորէի : Սակայն հետեւեցայ բանտապետիս :

Երկու պահապան զինուորները բանտին սեւմին վրայ ինձ կ'սպասէին , եւ հոն ձեռքերուս ձեռնակապ անցընելով՝ մէջէ մէջ անցած փականքով մ'ալ ուշադրութեամբ կ'դպեցին : Թողուցի ուզածնին ընել . մեքենայի վրայ կրկին մեքենայ մ'էր :

Ներքնափուկին մէջտեղէն անցած ատեննիս , առաւօտեան նուրբ օդը զիս քիչ մը կազդուրեց : Գլուխս վեր վերցուցի երկինքը կապոյտ էր . եւ արեգակին տաք ճառագայթները երկար ծխներ լոյզներէն ընդմիջելով՝ բանտիս բարձր եւ տխուր պատերուն վրայ մեծամեծ լուսեղէն անկիւններ կ'ստուերագրէին : Արդարեւ գեղեցիկ օդ մը կար :

Պտուտակաձեւ սանդուղէ մը վեր ելլելով նեղ անցքէ մը անցանք . անկէ ետքը երկրորդէ մը , եւ դարձեալ երրորդէ մը . ուր ցած դուռ մը բացուեցաւ , եւ տաք ու աղմկալից հով մը զարկաւ երեսիս : Ատենական սրահին բաղնու-

Թեան շնչառութիւնն էր այս : Ներս մտայ :

Հոն երեւցածիս պէս ձայնից եւ զէնքերու շշնկոց մը ելաւ : Ս. Թոռները դղրդանօք մը իւրենց տեղերը դրուեցան, որմերը թնդացին. եւ մինչդեռ ես այն երկար սրահին մէջ տեղէն կ'անցնէի, որուն երկու կողմը ժողովուրդը լեցուէր էր, եւ որոնց առաջքը կարդ մը զինուոր պատի նման շարուած էին, ինքզինքս նոյն բազմու թեան աչքերուն ըրած շարժմանց կեդրոնը կը համարէի, եւ կ'երերցընէի այս բերանաբաց եւ գլխիկոր էակները :

Այս միջոցին տեսայ որ առանց երկաթի էի. բայց չեմ յիշեր թէ ո՞ւր կամ ե՞րբ զանի իմ վրայէս վերցուցին : Խոր լռութիւն մը տիրեց. ինծի համար որոշեալ տեղը հասած էի. ամբողջին մէջ աղմուկը այն վայրկեանին որ դադրեցաւ, դադափարներուս մէջ ալ դադրեցաւ. ակներեւ հասկցայ մէկէն 'ի մէկ հոն ինչ որ առաջ ուրնէ խառն 'ի խառն կերպով մը միայն նշմարած էի, թէ վերջին վայրկեանը հասած էր եւ թէ զիս հոն բերած էին իմ գատակնիքս լուր :

Չեմ գիտեր ի՞նչպէս այս դադափարը մտաքիս մէջ որ եկաւ վախ մը չի պատճառեց ինծի : Պատուհանները բաց էին. եւ քաղաքին օդը ու աղմուկը ազատօրէն դուրսէն ներս կուգար. հարսնիքի տան մը պէս լուսաւոր էր սրահը. եւ արեգակին զուարթ ճառագայթները անդին

ասդին լուսեղէն պատուհաններու ձեւեր կը ատ-
ուերադրէին՝ մերթ տախտակամածին վրայ եր-
կընցած , մերթ սեղաններու վրայ ընդարձա-
կած , եւ մերթ պատերու անկիւններէն բեկ-
բեկած . եւ այն լուսոյ հեղեղները որ պատու-
հաններէն մինչեւ այս լուսաշող անդրադարձու-
թիւնը կ'հոսէին , օդին մէջ ոսկեղէն փոշւոյ սիւ-
ներ կ'կազմէին :

Սրահին խորը ելող դատաւորք գոհութեան
կերպ մը ունէին , հաւանականաբար շուտով լմն-
ցընելնուն ուրախութենէն . պատուհանի մը լոյ-
սէն քաղցր կերպով լուսաւորուած նախագահին
դէմքը հանդարտութեան եւ բարութեան նշան-
ներ ունէր . եւ երիտասարդ ատենակալաց մէ-
կը իւր փողպատին ծայրերը ճմռթկելով՝ զուար-
թութեամբ մը կ'տեսնուէր 'ի շնորհս իւր՝ կռնա-
կի ակթողին վրայ նստած վարդագոյն գլխար-
կով գեղեցիկ կնկան մը հետ :

Խսկքազաքացի դատաւորաց դէմքն էր մինակ
տիգոյն եւ վաստակաբեկ . կ'երեւայ թէ բոլոր
գիշերուան արթուն կենալնուն հոգնութիւնն էր .
այս բարի քաղաքացւոյ դէմքերուն վրայ քնա-
նալու ալ մեծ փափաք մը կ'երեւար , վասն զի
ոմանք կ'յօրանջէին , եւ բնաւ երեսնուն չէր տես-
նուէր թէ , մարդ մը մահուան դատապարտած
էին :

Ղխմացս գտնուած պատուհանին մէկը բո-

լորովին բաց ըլլալով՝ ծովեզերքին վրայ ծաղկի առեւտուր ընողներուն խնդալը կ'ըսէի . եւ նոյն պատուհանին եզերքը քարին ճեղքին մէջ դրած նուաժ գեղեցիկ դեղնագոյն տունկ մը ճառագայթով մը հովէն կ'տատանէր շարունակ :

Ի՞նչպէս կարելի էր այսչափ հաճոյական տղեցութեանց մէջ աղէտաբեր գաղափարի մը տեղի ունենալը : Լի օդով եւ լուսով անկարելի էր ինծի ազատութենէ զատ ուրիշ բանի վրայ մտածել . յուսոյ ճառագայթներ սկսան ծագիլ մտքիս մէջ՝ ինչպէս որ արեգակը արդէն ծագած էր չորս կողմս եւ վստահանալով կ'սպասէի իմ դատականիքիս ինչպէս որ կրնայ սպասուիլ կենաց եւ ազատութեան :

Փաստաբանիս կ'սպասէին եւ ահա ինքն ալ եկաւ : Բաց ակորժակով առատ նախաճաշիկ մը ընելէ կու գար : Իրեն որոշեալ տեղը հասնելուն պէս , դէպ ի ինծի ժպտելով մը խոնարհելէն ետքը կը յուսամ ըսաւ : Ես ալ նոյնպէս թեթեւ ժպիտով մը այնպէս չէ՞ պատասխանեցի : Այո՛ ըսաւ թէպէտ ես տակաւին իրենց վճռոյն ինչ ըլլալը չեմ՝ գիտեր բայց կերեւայ թէ անշուշտ իրենց առաջքի մտածութենէն խոտորած ըլլալու են , եւ այն ատեն ուրիշ բան մը չ'ենք կրնար յուսալ եթէ ո'չ ցկեանս շղթայակապ աշխատութիւն : Ի՞նչ կ'ըսէք պարոն , կրկնեցի զայրացեալ կերպով մը՝ հարիւր

անդամ աւելի աղէկ է մահը :

Այո՛ մահը : Անկէ զատ նոյն կէտին չ'եմ գիտեր ի՞նչ ներքին ձայն մ'էր որ կ'ըսէր թէ , ի՞նչ կ'կորսնցունեմ առ ըսելով : Ոչ ապաքէն մահուան մը դատականիքը կէս գիշերուն , տխուր և մութ սրահի մը մէջ , ճրագի մը աղօտ լուսովը կարդացուած է , մանաւանդ ձմեռուան ցուրտ՝ և անձրևաքեր գիշերուան մը : Իսկ հիմայ որ օգոստոս ամսուն մէջն ենք այսպիսի օդը գեղեցիկ օր մը , սասնկ քաղցր դատաւորներէն , այսպիսի վճիռ մը լսել անկարելի էր : Եւ իմ աչքերս դարձեալ արեգական լուսովը փալիւլող ծաղկին վրայ կ'յառէին :

Իսկոյն նախագահը որ փաստաբանիս դալուն կ'սպասէր , զիս ոտք ելլալու հրաւիրեց : Զինուորական խումբը ելեքտրական շարժմամբ մը զէնքերնին առին , և նոյն կէտին բոլոր ժողովականք ոտքի ելան : Պիւանական սեղանին մէկ կողմը կեցած աննշան ոչինչ դէմք մը , կարծեմ ատենագիտին էր՝ խօսիլ սկսաւ , և կարգաց այն վճռագիրը զոր դատաւորք իմ բացակայութեանս ատեն ըրած էին : Մարմնոյս բոլոր զգայարանքներէն պաղ քրտինք մը հոսեցաւ : Առնակս պատին տուի որպէս զի գետինը չի գլորիմ :

— Փաստաբա՛ն , սահմանուած պատժոյն վրայօք բան մը ունի՞ս զրուցելու հարցուց նախագահը :

Ես ինքնին շատ բան ունէի խօսելու բայց և ո՛չ բան մը կրցի միտքս բերել • Լեզուս քմացս՝ փակած մնաց :

Պաշտպանս ոտք ելաւ :

Հասկցայ որ ատենին վճիռը մեղմացընելու և տեղը միուս պատիժը դնել տալու մէջոց կ'փնտռէր , այն պատիժը՝ որնոր քիչ մը առաջ իրեն յուսալը տեսնալովս այնչափ վերաւորված էի :

Հոգւոյս վրայ բռնացող ցասումը խիստ սաստիկ ըլլալու էր որ այն հաղարաւոր հակառակամարտ կրից մէջէն կրցաւ դուրս ժայթքել • ուղեցի բարձր ձայնով կրկնել այն խօսքը որ արդէն ըսած էի թէ , հարե՛ր անգո՛մ աւելի աղէկ է Տա՛հը • բայց շունչս կտրեցաւ , և չ'կրցի ուրիշ բան մը ընել , բայց միայն խստութեամբ մը փաստաբանիս բազուկներէն բռնելով ջղաձիգ ուժով մը պռաւ • — Ո՛չ •

Ընդհանուր դործակալին փաստաբանիս հետ ըրած բանակութիւնը ապուշ հաճոյքով մը մտիկ կ'ընէի • հետեւաբար դատաստանապետք դուրս ելան՝ կրկին ներս մտան , և նախագահը դատակնիքս կարդաց :

— Պատապարտեալ 'ի մա՛հ ըսուեցաւ ամբոխին մէջ . եւ երբոր զիս կրկին ետ կ'դարձնէին բոլոր ամբոխը իրենց առջի դիրքը ձգելով կործանող շէնքի մը պէս , սկսան գղրղանօք մը իմ

Ետեւէս դալ : Խօկ ես ապուշի մը , գինովի մը
պէս կքալէի : Յեղափոխութիւն մը սկսաւ ըլլալ
իմ մէջս մինչեւ մահուանս վճռուած ատե-
նը կ'զգայի շունչ առնելս , սրտիս բարախումը
եւ ապրիլս այն տեղին մէջ ուր որ մարդէկ
կ'ապրին . իսկ հիմայ յայտնապէս կ'նշմարեմ
որ իմ ու աշխարհի մէջ տեղը անջրպետ մը կայ :
Չիկայ բան մը որ իւր առջի կերպարանքովը
հիմայ ալ իմ աչքիս երեւնայ : Այն լուսաւոր
եւ լայն պատուհանները , զուարթ արեգակը ,
պայծառ երկինքը , գեղեցիկ ծաղիկը , բոլոր այս
ամէնը , պատանքի մը տժգոյն ճերմակութիւնը
զգեցած էին : Այն մարդիկները , այն կնիկնե-
րը , այն տղաքները որոնք անցնելու ճամբուս
վրայ կ'իսնէին , ուրուականներ կ'երեւային ինձ :

Մանգուղին ստորոտը վանդակապատ , սեւ
եւ աղտեղի կառք մը ինձ կ'սպասէր եւ այն
վայրկեանին որ կառքը կ'նստէի , դիպուածով
դէպ 'ի հրապարակը նայեցայ : Մահուան դա-
տապարտուած մը կ'պոռային փողոցէն անցնող-
ները դէպ ի կառքին կեցած կողմը վազելով :
Միտքս շրջապատող մութ ամպին մէջէն կնըշ-
մարէի , երկու երիտասարդ աղջիկներ , որոնք
անյադ աչքերով ետեւէս կուգային եւ երիտա-
սարդագոյնը ձեռքերը մէկզմէկու զարնելով
— շատ բարի ըսաւ . այս դորժը վեց շաբթուան
մէջ պիտի կատարուի :

Գ.

Դատապարտեալ 'ի մահ :

Լաւ ուրեմն եւ ինչո՞ւ չ'ըլլայ : Մարդիկ .
միտքս կուգայ գրքի մը մէջ կարդացած ըլլալս
բայց չեմ յիշեր թէ որո՞ն է , որուն մէջ ասկէ
աւելի աղէկ խօսք մը չըկար թէ , Տարդիկ Բուրճ
ալ Տահաւան գրած իմ արտասուած էն՝ Ժամանակէն Երկա-
րա-Բեւե՛լը կամ աղա-Բեւե՛լը երարեւ զանազանեալ :
Ուրեմն իմ վիճակիս մէջ ի՞նչ փոխուած է :

Մահուանս դատակնիքը կարդացուած վայր-
կեանէն 'ի վեր՝ ո՞րչափ մարդիկ մեռած են ար-
դեօք՝ որոնք ինքզինքնին երկար կեանքի մը հա-
մար պատրաստած էին : Ո՞րչափ երիտասարդ ,
առողջ , եւ ազատ մարդիկ Առէվի հրապարա-
կին մէջ իմ գլխատուիլս տեսնել մտքերնին դը-
րած էին , եւ իրենք ինծմէ առաջ դերեզման ի-
ջան : Եւ ո՞րչափ մարդիկ արդեօք որոնք իրենց
հաճոյիցը համեմատ կը պտըտին , կը մտնան ,
կ'ելլեն , եւ արձակ օդ մը կը շնչեն , մինչեւ այն
ատեն ինծմէ առաջ պիտի մեռնին :

Ասկէ զառ , արդեօք կեանքս ինծի համար
ի՞նչ հաճոյք ունէր : Արդարեւ , բանտի մը տը-
խուր լոյսը , եւ սեւ հացը , բանտարկելոց դաշ-
տէն հանուած անճարալ եւ անհամ մսի մը կը-
տորը , հեռս ունեցած բիրտ վարմունքնին — եւ
եւ որ կը թուրեւամբ այնչափ նրբացած եմ , բան-
տապետաց վայրենի խստութեանցը դիմանալ ,

Եւ չիտեանալ երբէք մարդ մը որ ազնիւ խօսք մը ինձ ուղղէ , որ ես ալ անոր նոյնը հաստուցանեմ . անդադար սարսուիլ թէ իմ ըրածէս , եւ թէ ուրիշին ինձ ընելիքէն , ասոնք են ահա՛ այն բարիքը՝ զոր դահճին սուրը կրնայ ինձմէ վերցնել :

Ա՛հ , բայց ինչ ալ ըլլայ , ահա ելի է՛ :

Դ .

Սեւաթոյր կառքը զիս հոս փոխադրեց . այս սոսկալի Պիտէդուին մէջ :

Հեռուանց նայելով այս շէնքը տեսակ մը վայելչութիւն ունի . հորիզոնին վրայ կը ծաւալի , բլուրի մը ճակատն է , եւ հեռուէն իւր հին շքեղութենէն հետք մը կ'ընծայէ , արքունի դըղեկի մը կերպարանքով : Բայց որչափ մօտենաս պալատը կիսակործան շէնք մը կը դառնայ : Այն երեսէ ձգուած պատերը աչք կը վիրաւորեն : Չեմ գիտեր , ի՞նչ ամօթալից՝ ի՞նչ խեղճ բան մը կը պղծէ այս արքունի շինուածքին ճակատը . կարծես թէ պատերն ալ բորոտած են : Ամենեւին պատուհանները ապակի չ'ունին . այլ անոնց տեղ իրերահիւս երկաթաձոյլ վանդակներ , որոնց երբեմն խենթի մը եւ կամ բանտարկեալի մը մօխրագոյն դէմքը փակած կ'երեւայ :

Մօտէն տեսնուած կենաց պատկերն է ,

Ե.

Հազիւ թէ հասած էի, երկաթի ձեռքեր զիս բռնեցին, զգուշութիւնները կրկնապատկեցին, ոչ գանակ եւ ոչ պատառաքաղ կերակրոցս համար, այլ առագաստի լաթէ տուրակի ձեւով Բահաւ-Է-Տան շապիհը թեւերս բանտարկեց, կեանքիս կ'երաշխաւորէին: — Բարձրագոյն ատեանը բողոքեր էի. եւ այս տաղտկացուցիչ պաշտօնը կրնային վեց եօթը շաբաթ վարել. վասն զի ողջ առողջ Առէվի հրապարակին հասցնել պէտք է զիս:

Առջի օրերը այնպիսի քաղցրութեամբ հետըս վարուեցան, որ ինձ սոսկում կը բերէր: Բանտապետի մը նկատմունքները կախաղան կը հօտին: Բարեբաղդաբար քանի մը օր ետքը սովորութիւնը ամեն բանի յաղթեց, զիս ալ միւս բանտարկելոց հետ խառնելով, նոյն կոպտութիւնը ինծի ալ կը բանեցնէին: Զուռնեցան ալ այնուհետեւ քաղաքավարութեան այն անսովոր խորութիւնը, որ անդադար դահիճն իմ աչքիս դէմ կը բերէր: Ասկէց աւելին ալ ըրին: Իմ երիտասարդութիւնս, իմ հըլութիւնս, բանտին քահանային խնամքները, եւ մանաւանդ քանի մը լատիններէն խօսքերըս որոնք առ բանտապետն կ'ուղղէի՝ եւ որոնցմէ ինքը բան մը չէր հասկնար, շնորհել տուին, ինձ շաբաթը

մէկ անգամ երթեւեկութիւն մը միւս բանտարկեւոյ հետ . անհետացուցին բռնութեան շապիկը որուն մէջ կաշկանդուած էի : Բաւական տատամսութիւններէ վերջը , նոյնպէս ինձ մեղան , թուղթ , գրիչ , եւ գիշերուան կանգեղ մը տուին :

Ամէն կիրակի պատարագէն ետքը հանգստեան ժամուն դիւ վայրագաւթին մէջ կ'ընդուն : Հոն միւս բանտարկեւոյ հետ կ'տեսնուիմ : Պէտք է ալ : Բարի մարդիկ են թշուառները : Խրենց հնարքները կ'ապտմեն . թէպէտ ասոնք պժգալի բաներ են ինձ բայց գիտեմ որ կ'ապրծենան : Առկո¹ ըսուած լեզուն խօսիլ կ'սովբայեն rouscailler bigorne ինչպէս իրենք կ'ըսեն : Ընդհանուր լեզուէն պատուաստուած լեզու մ'է այս , իբրեւ ելունդ : Երբեմն մասնաւոր ազգեցութեամբ մը եւ կամ երկիւղալի նկարով մը կ'ըսեն . il y a du resiné sur la trimar (արիւն ճամբուն վրայ) կախովեւուն épouser la veuve (ամուսնանալ այրւոյն) կ'ըսեն , որպէս թէ կախաղանին չուանը այրիացած ըլլար բոլոր կախուածներէն : Պողի մը գլուխը երկու անուն ունի , la sorbonne (որահ բարձրագոյն դաստաւուն

(1) Գաղղիացւոյ գողերն ու սրիկաները իրենց մէջ արհեստական լեզու մը հնարած են որ բաւական կտարբերի բուն Գաղղիարէն լեզուէն :

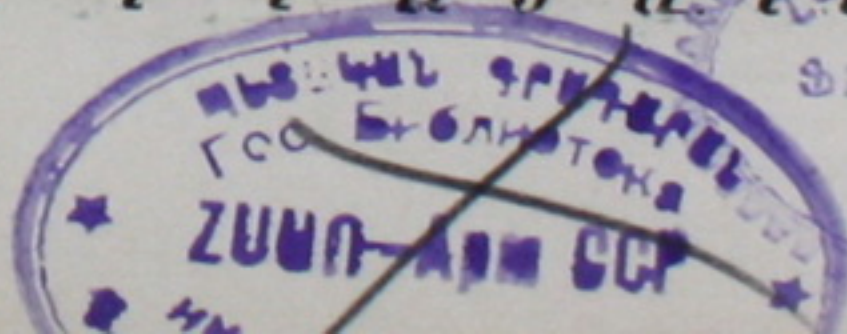
թեանց) կ'ըսուի, երբոր կ'խուկայ, կիրաւա-
բանէ, եւ յանցանքը կ'խորհրդածէ: Իսկ
tronche (կոճղ) կ'ըսուի, երբոր դահիճը զայն
կտրէ: Վերջապէս ամեն վայրկեան այլանդակ,
դաղտնի, տգեղ, եւ անիմաստ խօսքեր, ուր-
կէց դալը անծանօթ: Քանզի երբոր մարդ այս
լեզուին խօսակցութիւնը լսէ, աղտեղի եւ փո-
շալից'բան մը կկարծէ եւ կամ ցնցոտեաց խուրճ
մը, որ իւր առաջքը կ'թօթուեն:

Բայց գոնէ աս մարդիկ կը խղճան վրաս՝ եւ
ասոնցմէ զատ խղճացող չկայ: Բանտապետներն,
դռնապաններն — թէպէտ ո՛ր մը չ'ունիմ հե-
տերնին —, կը խնդան՝ կը տեսնուին՝ եւ իմ վը-
րայօքս աչքիս առջեւ իբրեւ առարկայի մը վրա-
յօք, կը խօսին:

2.

Ինքնիրենս ըսի:

Քանի որ միջոց ունիմ գրելու ի՞նչու պիտի
չ'ընեմ: Բայց ի՞նչ գրելու է: Քարէ չորս մերկ
եւ ցուրտ պատերու մէջ բռնուած, առանց ա-
ղատութեան քայլերուս, առանց հորիզոնի մը
աչքերուս դէմ՝ միակ զբօսանք ունենալով՝
մեքենական կերպով դիտել մը բոլոր ցորեկ այն
սպիտակ քառակուսիին դանդաղ շարժումը,
զոր դրան քովի ճեղքէն սպրդած լոյս մը, զի-
մացի մթին պատիւ վրայ կ'ընկարէ. եւ ինչպէս

ՅՈՒՆԱՅԵՆԵՍԱԼ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ

քիչ մ'առաջ կ'ըսէի, դէմ առ դէմ կեցած դա-
ղափարի մը հետ . յանցանաց եւ պատժոյ դա-
ղափարի' մը, մարդասպանութեան եւ մահուան :

Միթէ ըսելիք մը ունի՞մ ես, որ ալ ընելիք
մըչ'ունիմ այս աշխարհիս վրայ :

Եւ ի՞նչ պիտի կարենամ գտնալ այս թար-
շամեալ եւ դատարկ ըղեղին մէջ՝ որն որ գըր-
ուելու արժանի ըլլայ :

Դնչո՞ւ չէ : Թէ որ իմ չորս կողմն եղածնե-
րուն ամենն ալ տժգոյն եւ մենակերպ են՝ չի-
կայ արդեօք իմ մէջս մըրիկ մը, մըցում մը, եւ
ողբերգութիւն մը : Այս հաստատուն դաղա-
փարը որ դիս գրաւած է՝ ո՞չ ապաքէն ամեն
ժամ, ամեն վայրկեան, նոր կերպարանք մ'ա-
ռած ինձ կ'ներկայանայ, միշտ աւելի սոսկալի,
եւ միշտ աւելի արիւնըռուշտ, քանի որ վախ-
ճանին կը մօտենայ : Այս լքեալ կացութեանս
մէջ զգացած բուռն եւ անծանօթ կիրքերուս
վրայ՝ ինծի հարցուփորձ մը ընելու ինչո՞ւ պի-
տի չ'ջանամ : Անտարակոյս նիւթը ճոխ է . եւ
որչափ սղ կեանքս կարճըցած ըլլայ, տակաւին
վիշտերու, սարսափներու եւ տանջանքներու
մէջ պիտի իյնայ, որոնք այս ժամէս մինչեւ վեր-
ջը պիտի տեւեն, եւ պիտի բաւեն գրիչը մա-
շեցնելու եւ կաղամարը ցամքեցնելու :

Ասկէ դատ, այս վիշտերը մեղմացնելու միակ
միջոցն է՝ դանոնք դիտել, եւ զորոնք նկարագը-

րելը՝ գոնէ առ վայր մի ցաւերս կը մեղմացնէ :

Դարձեալ գրածս թերեւս անօգուտ ալ չ'ըլլայ . վիշտերուս այս օրագիրը ժամ առ ժամ՝ վայրկեան առ վայրկեան՝ տանջանք առ տանջանք՝ եթէ կարողութիւնս ունենամ անոնց տակալու մինչեւ այն կէտը՝ ուր 'Քնահանապէս' physi-
quement ալ ինծի անկարելի պիտի ըլլայ զանոնք շարունակել, իմ զգացմանցս այս պատմութիւնը, — 'ի հպմէ անկատար, քայց կարելի եղածին չափ անթերի —, չ'պիտի ըլլայ արդեօք մեծ եւ խորին դաս մը : Այս օրհասական մտածման հարցութիւնը՝ այս մշտաճոխ ցաւոյ յառաջադրութենէն՝ դատապարտելի մը այս իմացական անդամահատութեան ձեւէն՝ չ'պիտի ամենեւին դաս մը առնեն անոնք որ կը դատապարտեն : Արդեօք այս ընթերցումը չ'պիտի աւելի թեթեւցընէ ձեռքերնին՝ երբոր արդարութեան կշիռ կոշածնուն մէջ հարկ սեպեն ձգել դուրս մը որ կը մտածէ . մարդու մը դուրս . . . : Գուցէ մտածած չե՞ն թշուառները տանջանաց այս դանդաղ յաջորդութիւնը զոր մահուան մը դիւրաւ արտասանուած վճիռը կը պարունակէ : Երբէք կանդ առած չե՞ն արդեօք այս սրտաճմլիկ դաղափարին վրայ, որ իրենց կտրած մարդուն մէջ՝ խելք մը կայ . խելք մը՝ որ կեանք կ'յերազէ . եւ հոգի մը՝ որ բնաւ պատ-
րաստական չէ մահուան համար :

Ո՛չ : Եւ ուրիշ բան չեն դիտեր՝ այս գործիս մէջ, բայց միայն եռանկիւնի դանակին ուղղաձիգ էջքը . եւ կը մտածեն անտարակոյս, որ դատապարտեալի մը համար անկէ առաջ կամ ետքը, բան մը չկայ : Այս թերթերը ճշմարտութիւնը պիտի ցըրեն անոնց . եւ գուցէ օր մը հրատարակուելով, խորհրդածել պիտի տան իրենց այն մտաւոր լկանքներուն վրայ, զորս բընաւ չեն կասկածիր : Ա՛պարծին մարմին մը առանց չարչարելու սպաննելուն : — Է՛հ . միայն այս ըլլար մտածելու կէտը : — Ի՞նչ է բնական ցաւը բարոյական ցաւին քով : Սոսկումն եւ գթութի՛ւն . այսպի՛սի օրէնքներ . . . : Օր պիտի գայ եւ թերեւս այս յիշատակարանք՝ թշուառի մը վերջին մտածութեանցը աւանդապահք պիտի օգնեն ասոր . . . :

Բայց եթէ իմ մահուանէս ետքը, հողմը վայրագաւթին մէջ այս տղմաթաթաւ թղթերուն հետ չխաղայ, եւ կամ բանտապետի մը կոտորած պատուհանին փակչելով անձրեւէն չ՝ փթտին :

Է .

Թէ դրածս կարենայ օր մը ուրիշի օգտակար ըլլալ . թէ անիկայ դատաւորը կեցընէ իւր դատելու ատեն . թէ ասիկայ ազատէ անմեղ կամ յանցաւոր թշուառները այն տագնապներէն՝ ու

րոնց ես դատապարտուած եմ: Ինծի ի՞նչ . ի՞նչ
օգուտ . ի՞նչ հոգ : Իմ գլուխս կտրելն էտքը
ի՞նչ կ'ըլլայ ինծի թէ որ ուրիշներուն ալ կտրե-
լու ըլլան : Ստոյգ է որ ասանկ խենթութիւն մը
կրցայ մտածել : Գլխատման բեմը ելլալէս ետ-
քը՝ զայն տապալել' : Ըսէք կաղաչեմ՝ ինծի
ի՞նչ շահ կայ անկէ :

Ի՞նչ , արեգակը , դարունը , ծաղկալից դաշ-
տերը , արշալոյսին արթնցող թռչունները , ամ-
պերը , ծառերը , բնութիւնը , ազատութիւնը ,
կեանքը , ասոնց եւ ոչ մէկը ալ իմս չէ :

Ո՛հ , նախ զիս պէտք էր աղատել : — Ի՞րաւ
արդեօք ասիկայ անհնար է . իրա՞ւ պէտք պիտի
ըլլայ մեռնիլ վաղը , թերեւս այսօր . ո՛հ , այս
այսպէ՞ս է : Տէր Աստուած . այս ահարկու դա-
ղափարը մտացս մէջ արթնցածին պէս , գլուխս
բանտիս պատերուն զարնել ջախջախելս կու-
գայ :

Ը .

Նայինք ի՞նչ կըմնայ մեզի հաշուե՛նք :

Մահուանս դատակնիքը կարդացուելէն
ետքը , երեք օր յապաղում մը արդարութեան
ատեանը բողոքելու համար :

Ութը օր մոռցուած մնալ դատաստանական
ատեանին սրահին մէջ , ուրկէ ետքը Բշէրը ը-
սածնին պաշտօնէին կ'խրկուին :

Տասնեւհինգ օր պաշտօնէին քով սպասելու համար, որ բոլորովին անտեղեակ է իւր քովը ասանկ բանի մը գտնուելուն. եւ որ սակայն պարտաւորուած է՝ անգամ մը զայն քննելէն ետքը, կրկին արդարութեան ատեանը դարձնելու:

Հոն ամեն բան կարգով, կանոնով, եւ թուահամարով է. վասն զի Ախյոթինին՝* բոլորտիքը խուռն բազմութիւն կայ եւ իւրաքանչիւր ոք պէտք է կարգին սպասէ:

Տասն եւ հինգ օր հսկելու համար, որ մէկը իւր կարգէն առաջ չ'անցնի:

Վերջապէս օր մը սովորաբար հինգշաբթի, ժողովը կը գումարուի, բողոքներու բազմութիւն մը մէկդի կդնէ, եւ բոլորը մէկանց պաշտօնէին կ'իսրկէ, այն ալ ընդհանուր գործակալին, եւ այն ալ դաւհին, երեք օր:

Չորրորդ օրուան առաւօտուն ընդհանուր գործակալին փոխանորդը փողպատը կապելով ինքնիրեն կ'ըսէ. — սա գործն ալ լմննալու է: Այն ատեն դիւանին գործակալը եթէ բարեկամաց խնճոյք մը չունի որ զինքը արգիլէ, գըլխատման հրամանը կը շարադրէ, կը յղկէ, մա-

* Ախյոթէն (Ժօզէֆ Ինեաս) Գաղղիացիներեւելի բժիշկը որ 1738ին ծնած և 1814ին լմնած է: Գլխատելոց դիւրութեան համար գործիք մը հնարեց այս՝ որն որ Գաղղիոյ կառավարութենէն ընդունուելով, իւր անունովն ալ նոյն գործիքը Ախյոթին կոչուեցաւ:

քուրը կ'օրինակէ , եւ իսկոյն կ'խրկէ : Հետեւ
եալ օրը արշալուսոյ ատեն Նուէվի հրապարակին
մէջ տախտակի մը դամուխը , եւ մերձակայ փո-
ղոցներէն ալ մունետիկներու խղղուկ ձայներով
լիակոկորդ ոռնալը կ'լսուի :

Ընդ ամենը վեց շաբաթ : Խրաւուոնք ու-
նէր պզտիկ աղջիկը :

Արդ ահաւասիկ հինգ շաբաթ կայ թեր-
եւս վեց ալ — չեմ համարձակիր հաշուելու —
որ Պիսէթուի այս խուցին մէջն եմ , ինձ կ'թը-
ուի թէ՛ երեք օր առաջ հինգ շաբթի էր :

Թ .

Կտակս պատրաստեցի :

Ի՞նչ օգուտ : Բազմաթիւ ծախուց դատա-
պարտուած եմ եւ ունեցածս հազիւ կը բա-
ւէ : Ախյօթիներ շատ սո՛ւղ է :

Աթողում մայր մը , կին մը , եւ զաւակ մը :

Երեք տարեկան պզտիկ աղջիկ մը , անուշ ,
վարդագոյն , մատաղ , խոշոր եւ սեւ աչքերով ,
շադանակագոյն եւ երկայն մազերով :

Երկու տարու եւ մէկ ամսու էր , երբոր
վերջին անգամ զինքը տեսայ :

Ուստի իմ մահուընէս ետքը , կ'թողում
երեք կին , առանց որդւոյ , առանց ամուսնոյ ,
եւ առանց հօր . երեք հատ տարբեր վիճակաւ
որբեր , երեք հատ օրինաց այրիներ :

Արդարեւ ես յանցաւոր եմ, բայց աս ան-
մեղները ի՞նչ ըրին :

Հոգ չէ՛ : Մարդիկ զիրենք կ'ըշուառացնեն
կ'անարդեն , եւ այս արդարութիւն է :

Ձիս խռովողը իմ պառաւ խեղճ մայրս չէ ,
վասն զի ինքը արդէն վաթսուներեւորս տարեկան
է , կմեռնի այս հարուածէն : Եւ եթէ քանի
մ'օր ալ ապրելու ըլլայ , թէ որ քիչ մը տաք մո-
խիր ունենայ իւր կրակարանին մէջ՝ մինչեւ իւր
վերջին վայրկեանը , խօսք մը չ'ըսէր :

Աինս ալ այնչափ զիս չ'նեղեր , վասն զի
ինքը արդէն վատառողջ բնութիւն մը եւ տկար
միտք մ'ունի , ան ալ կմեռնի :

Աարելի է որ խենթենայ : Արսեն թէ ասիկայ
կ'ապրեցնէ , գոնէ միտքը չ'տանջուիր , կ'քնա-
նայ , մեռածի պէս է :

Բայց իմ աղջիկս , իմ զաւակս , իմ խեղճ
պղտիկ Մառիս , որ այս ժամուս կ'ինդայ , կ'իսա-
ղայ կ'երգէ եւ բան մը չի մտածեր , այս է իմ
սիրտս կտրուողը :

Ժ .

Բանտս աս է :

Ութը քառակուսի ոտք : Չորս որձաքարէ
պատեր , ուղղանկիւն կը բարձրանան սալայա-
տակի մը վրայ՝ որն որ յաճախ երթեւեկութենէ
մաշելով , արտաքին սրահէն ոտնաչափ մը ցած է :

Դռնէն ներս մտնալու ատեն , աջ դին խորունկէկ տեղ մը կայ որ պառկելու սենեկի մը ծաղրական պատկերն է : Հոն ափ մը յարդնետուած է որ բանտարկելոյն իբրեւ թէ խշտին է հոն . պիտի պառկին ամառ ձմեռ խոշոր կտաւէ բաճկոնակն ու անդրավարտիքը հագած :

Գլխուս վրայ իբրեւ երկինք՝ աղեղնաձեւ թուխ կամար մը կը տարածուի , ուսկից ցնցուեաց նման սարդի ոստայններ կկախուին :

Սկէ զատ ոչ պատուհան եւ ոչ լուսամուտ մը կայ . փայտէ դուռ մը՝ որ երկաթով պատած է :

Զէ՛ սխալեցայ . դրան կեդրոնը քիչ մը դէպի վեր , ինը քառակուսի բթաչափ բացուածք մը կայ , խաչաձեւ վանդակէ մը ընդմիջեալ . եւ որ բանտապահը կրնայ գիշերը դոցել :

Դուրսը՝ բաւական երկայն սրահ մը , պատին բարձրերը եղող նեղ լուսանցքներէն լուսաւորուած եւ հովահրուած . այս սրահս որմնածոյ շինուածոց բաժնուած է՝ որոնք բազմաթիւ ցած եւ կամարաձեւ դռներով իրարու կհաղորդին եւ որոնք իբրեւ թէ իւրաքանչիւր խրցկին նախասենեակն են : Աս բանտերուն մէջն է որ բանտին տեսուչէն վարուց համար դատապարտուած շղթայակապները կդնեն : Առջի երեք խիցկները մահուան դատապարտելոց սահմանուած են՝ որովհետեւ բանտապահին բնա-

կարանը հոն ըլլալով իրեն աւելի դիւրին կ'ըլլայ :

Միայն առ բանտերը մնացած են Պիսէթուի հին գղեկէն՝ ինչպէս որ հնգետասաներորդ դարուն Ուինչէսթրի ծիրանաւորէն շինուեցաւ որն որ ժան տ'Արքը այրել տուաւ : Այսպէս կ'ըսէին իրարու քանի մը հեփափէրներ որ անցեալ օր զիս խուցկիս մէջ տեսնելու եկան եւ որ իբրեւ դառազդի մը դաղանին՝ հեռուէն կրնայէին ինձ : Բանտապահս Տֆրանքնոյ մը պարգեւ առաւ :

Աս մոռցայ ըսելու որ բանտիս առջեւ գիշեր ցորեկ պահապան զինւոր մը կհսկէ եւ թէ երբէք աչքերս չեն կրնար դէպ 'ի քառակուսի լուսանցքը ուղղուիլ՝ առանց իր աչացը պատահելու որ շեշտակի վրաս յառուած են :

Եւ սակայն կկարծուի որ այս վիմեզէն տուփին մէջ օդ եւ լոյս կայ :

ԺԱ.

Քանի՜ որ արեգակը դեռ երեւան ելած չէ՝ ինչընեւու է գիշերը : Միտքս բանմ' եկաւ : Ոտքի ելայ եւ կանթեղս անդամ մը խուցիս չորս պատերուն վրայ պտըտցուցի : Շածկուած են ասոնք գիրերով, նկարներով, այլանդակ դէմքերով, եւ անուններով, որոնք մէկմէկու խառնուելով մէկզմէկ կ'եղծեն : Արծես թէ իւրաքանչիւր մահապարտ՝ դոնէ հոս հետք մը

ձգել ուզեր է : Ասոնք մատիտով, կաւիճով, ածուխով գրուած, սեւ, ճերմակ, մոխրագոյն, եւ ոմանք ալ մինչեւ քարերուն մէջ քանդակուած գիրեր են : Ասդին՝ անդին ալ ժանդոտած տառեր կան՝ որոնք կարծես թէ արիւնով գրուած են : Անտարակոյս՝ թէ որ միտքս աւելի ազատ ըլլար, առաւել օգուտ պիտի քաղէի այս արտաքոյ կարգի գրքէն, որն որ բանտիս պատերուն իւրաքանչիւր քարին վրայ՝ թերթ առ թերթ աչքիս առջին երեւան կ'ելլայ : Արելի պիտի ըլլար ինձ ամբողջութիւն մը կազմել այս սալայատակին վրայ ցրուած մտածմանց նշխարներէն, իւրաքանչիւր մարդ իւր անուանը տակ գտնալ, եւ կեանք ու զգայութիւն տալ այս կրճատեալ մակագրութեանց, այս անդամահատեալ ոճերուն, այս համառօտեալ բառերուն եւ գիրերնք գրողներուն նման՝ այս առանց գլխոյ մարմիններուն :

Բարձիս բարձրութեամբը՝ երկու հատ բոցավառ եւ նետով զարնուած սրտեր կան, որոնց ներքեւ գրուած է Սէր Դհահ : Թշուառը . . . երկարատեւ չէր իր յանձնառութիւնը . . . :

Անոր քով եռասայր գլխարկ մը վարը խոշորագոյնս նկարուած դէմքով մը՝ այս խօսքերով :
Կէցցէ՛ հայսր : 1824 :

Դարձեալ բոցավառ սրտեր՝ բանտի մը համար այս նշանաւոր մակագրութեամբ : Սէրէ՛հ-

պաշտէ՛մ զՄարտիէօ Տան՛ւէն . ԺԱԳ . :

Ասոնց դիմացի պատին վրայ սա անունը կը
կարդացուի . Բաբա՛շուան . որուն գլխագիր Բը
ներկուած եւ մասնաւորապէս զարդարուած է :

Այսի երգի մը մէկ տունը :

Բաւական խորութեամբ քարին վրայ քան-
դակուած աղատութեան գլխարկ մը , եւ որուն
ներքերը սա խօսքերը գրուած — Պօռի : — Հա-
սարահայէտութիւն — : Ասիկայ Ռօշէլի չորս
ստորին պաշտօնատարներէն մէկն էր : Խեղճ ե-
րիտասարդ : Ո՛րչափ պժգալի է իրենց կարծե-
ցեալ քաղաքականական կարեւորութիւնը : որ
գաղափարի մը , երազի մը , ցնորքի մը համար ,
այն ահուելի իրականութիւնը՝ զոր Ախյօթին
կկոչեն :

Ի՞նչպէս ուրեմն դանգատիմ ե՛ս՝ որ իրա-
ւացի եղեուն մը պործած եմ . ե՛ս՝ որ արիւն
թափած եմ :

Հետազօտութիւնս առաջ պիտի չմղե՛մ :
Հիմայ պատին մէկ կողմը մատիտով գծուած ,
ահարկու պատկեր մը տեսայ . այն գլխատման
բեմին պատկերը , որն որ այս ժամուս թերեւս
ինձ համար ալ կկանգնի : Քիչ մնաց կանթե-
ղը ձեռքէս պիտի իյնար :

ԺԲ .

Շտապաւ՝ յարդերուն վրայ նստելու եկայ ,

գլուխս ծնդացս մէջ առած . յետոյ այս տղայ-
ական երկիւղը փարատուելով՝ տարօրինակ հե-
տաքրքրութիւնս շարժեցաւ դարձեալ շարունա-
կելու պատիւ վրայի այս նոր օրինակ ընթեր-
ցումը :

Բաբավուան անուան քով եւ պատին անկեանը
մէջ տարածուած՝ փոշիով ծանրաբեռնեալ ահա-
գին սարդի ոտոայն մը վար տուի : Արոնց ներ-
քեւ չորս հինգ անուներ կային կատարելա-
պէս ընթեռնելի , մինչդեռ ուրիշներ կան որոնց-
մէ գրեթէ միմիայն բիծ մը մնացած էր պատին
վրան : — ՏՕԹԷՕՆ 1815 : — ԲՈՒԼԷՆ 1818 :
— ԺԱՆ ՄԱՐԹԷՆ 1821 : ԲԱՍԹԷՆԵՐ 1823 :
Այս անուները կարդալովս ահարկու յիշատա-
կներ միտքս եկան : Տօթէօն որ իւր եղբայրը յօ-
շոտէր եւ գիշեր ատեն Փարիզի մէջ՝ անոր գը-
լուխը աւաղանի մը , եւ մարմինը կոյանոցին մէջ
ձգեր էր : Բուլէն , որ իւր կինը սպաննած է :
Ժան Մարթէն , որ իւր հօրը ատրճանակ մը քա-
շած էր՝ այն վայրկեանին ուր ծերունին պատու-
հան մը կբանար : Վասթէները բժիշկն , որ այս
ալ իւր բարեկամներէն մէկը թունաւորած ըլ-
լալով հիւանդին վերջին օրերը իբրեւ դեղ թոյն
կուտար իրեն . եւ ասոնց բոլորէն ետքը Բաբա-
վուան այն սոսկալի խենթը որ տղայոց գլխուն
դանակի հարուածներ տալով զանոնք կ'սպան-
ներ :

Ահաւասիկ կըսէի—երկամանցս մէջ ջերմային սարսուռ մը զգալով . — ահաւասիկ այն մարդիկը որոնք ինծմէ առաջ այս խուցին հիւր եղած են : Հոս իմ դռնուածս մի եւնոյն քարայտակին վրայ է , որ այս մարդասպանութեան եւ արեան մարդիկը իրենց վերջին խորհուրդները մտացած են . այս նեղ քառակուսոյն , այս պատին չորս կողմն է , որ իրենց քայլափոխները վայրի գազանի մը նման դրօշմուեցան :

Քիչ ժամանակի մէջ մէկզմէկու յաջորդեր են : կարծես թէ երբէք այս բանտը դատարկ չ'կենար , եւ տաք է դեռ ինծի ձգած տեղերնին :

Ես ալ իմ կարգիս՝ պիտի երթամ Քլամառի * գերեզմանատան մէջ իրենց միանալու՝ ուր խոտը խիստ առատ կըուանի :

Ես ոչ երազատես եւ ոչ բանդագուշօղ եմ : Արդարեւ այս մտածութիւնները ինձ ջերմային սարսուռ կպատճառեն : Բայց մինչդեռ ես այսպէս կ'երազէի , մէկէն իմէկ ինձ այնպէս եկաւ թէ՛ բոլոր այս մահաբեր անունները հրեղէն գրերով դրուած էին սեւաթոյր պատին վըրայ : Եւս քան զեւս դահավէժ թնդմունք մը որոտաց ականջիս եւ շառագոյն լոյս մը աչքերս շացուց : Յետոյ ինձ այնպէս երեւցաւ թէ բան-

* Բարիզի մօտ գերեզմանատուն մըն է՝ ուր Օթէլ—Տիէօ ըսուած հիւանդանոցին մեռեալներն ու դէտատեւոց մարմինները կը թաղեն :

տը մարդիկներով լեցուն էր . անանկ այլանդակ
մարդիկներով՝ որոնք իրենց գլուխնին ձախ ձեռ-
քերնին առած եւ մազ չունենալնուն համար
ալ անոնց բերաննուն բռնած էին . . . : Սպառ-
նալից ձեւեր կ'ընէին ինձ ամենքն ալ բաց 'ի
հայրասպանէն :

Սարսափով մը աչքերս դոցեցի եւ այն ա-
տեն ամեն բան աւելի որոշակի տեսայ :

Երա՛զ , տեսիլ , կամ՝ իրականութիւն . պիտի
խենդենայի՝ , թէ որնոյն միջոցին անակնկալ աղ-
դեցութիւն մը զիս չարթնցնէր : Առնակիս վրայ
իյնալու վիճակին մէջն էի , երբ մերկ ոտիցս վը-
րայ պաղ մարմնոյ մը եւ մազոտ ճանկերու շըր-
ջիւր զգացի : Սարդի ոստայն մ'էր այս , որ զին-
քը անհանգիստ ընելուս համար կը փախչէր :

Այս եղաւ մինակ զիս դիւահարութենէ ա-
ղատողը : — Ո՛հ , ի՞նչ ահռելի ճիւղնե՛ր :
Ո՛չ , ասիկայ գոլորշի մը եւ կամ՝ երեւակայու-
թիւն մ'է՝ դատարկ եւ ջղաձիգ մտացս մէջ .
թողունք Մադպէթական ճիւղները* , մեռնող-
ները մեռած են : Իրենց գերեզմանական բա-
նալին լաւ կղպուած է եւ ասիկայ անանկ բանտ

* Շէքսպիրի Մաքպէթ անուն ողբերգութեան մէջ՝ այս փա-
ռամօլ իշխանը՝ որ իւր բաղձանացը հասնելու համար
չատ մարդասպանութիւններ ըրած է , ինչո՞ք մը տուած
ատեն իր սպաննածներուն ստուերները կը տեսնէ՝ որ
իւր աթոռին վրայ նստիլ կուգան :

մը չէ ուրկէ մարդիկ կարենան փախչիլ : Ինչո՞ւ
ուրեմն այսպիսի վախ կ'պատճառեն ինձ :

Գերեզմանին դուռը 'ի ներքուստ չ'բացուիր :

ԺԳ .

Այս վերջին օրերուն սոսկալի բան մը տե-
սայ :

Հազիւ թէ առաւօտ եղած էր , եւ բանտը
աղմուկով լեցուն էր : Ալսուէր ծանրաշարժ
դուռներու բացուիլը եւ գոցուիլը կղպանքնե-
րու եւ նիդերու ճռինջը , բանտապահից գօտի-
ներէն վար կախուած բալլիքներու տրցակին
շաջիւնը , սանդուղներուն վերուստ 'ի վայր ա-
ճապարօղ քայլերու տակ դողալը , եւ երկար
նեղ անցքին մէկ ծայրէն մինչեւ միւս ծայրը
ձայներու մէկզմէկ կանչելն ու պատասխանելը :
Աալանաւորակից դրացիներս սովորականէն ա-
ւելի զուարթ էին : Բոլոր Պիսէթուր կարծես թէ
կիսնդար , կ'երդէր , կվաղէր եւկպարէր :

Իսկ ես մինակ համր այս աղմուկին մէջ ,
եւ անշարժ այս դղրդիւնին մէջ . շուարեալ եւ
ուշադիր կերպով մը մտիկ կ'ընէի :

Բանտապետ մը անցաւ :

Յանդգնեցայ զինքը կանչելու եւ հարցնելու
թէ արդեօք բանտին մէջ տօ՞ն կար : — Թէ որ
կուղես տօն է պատասխանեց : Այսօր է որ վաղ-
աւան Թուրօն երթալու կալանաւորաց շղթանե-

ըը կ'անցընեն : Առաջինը տեսնալ : Ասիկայ զձեզ
բաւական կըբօսցունէ :

Արչաւի ալ տաղտկալի ըլլար , մենակեացի մը
համար այսպիսի տեսարան մը բազմ մըն էր :
Ընդունեցի զբօսանքը :

Բանտապետը կարեւոր զգուշութիւններ
ձեռք առնելէն ետքը զիս դատարկ եւ առանց
կարասիքի խուցի մը մէջ տարաւ , որն որ մէկ
վանդակապատ պատուհան մը ունէր , բայց կա-
տարեալ պատուհան մը ուսկից երկինքը՝ իրօք
կրնար տեսնուիլ :

— Ահաւասիկ հոսկէց պիտի ըսես եւ պիտի
տեսնաս ըսաւ : Երբեւ թաղաւոր մը առանձին
պիտի ըլլաս քու սենեակիդ մէջ :

Յետոյ դուրս ելաւ եւ դուռը վրայէս կըդ-
պանքով , նիդով եւ պարզունակաւ մը փակեց :

Պատուհանը բաւական ընդարձակ բակի մը
վրայ կնայէր , որուն չորս կողմը վեց յարկի
բաժնուած , ուղղակի՝ քարէ ահարկու շէնք մը
կբարձրանար : Արդարեւ չ'կար մարդուս աչքին
առաւել տպականեալ՝ մերկ եւ ողորմելի բան
մը , քան թէ այս շէնքին չորս երեսը , որուն վե-
րուստ ի վայր բազմաթիւ պատուհաններու վան-
դակներուն՝ պատի քարերու նման մէկմէկու
վրայ լեցուած բազմաթիւ ժողովրդեան մը արժ-
գոյն եւ նիհար դէմքերը փակած կերեւային ,
եւ կարծես թէ իւրաքանչիւր դէմքեր շրջապատ

մէջ առնուած էին վանդակին երկաթածոյլ քառակուսի հիւսուածքներէն :

Ասոնք՝ ըլլալիք արարողութեան հանդիսատես բանտարկեալներն էին՝ ուղասելով իրենց ալ դերասան ըլլալու օրուան : — Արծեա թէ քաւարանին՝ դժոխքին վրայ նայող լուսամուտներն էին, ուսկից տանջեալ հոգիները կնայէին :

Բոլորն ալ լռութեամբ՝ դեռ պարապ եղած բակին մէջ կնայէին եւ կ'սպասէին : Այս դունաւոր դէմքերուն մէջ ասդին անդին հրեղէն կայծերու նման սուր եւ հրացայտ աչքեր կը փարփլային :

Բաւիւր շրջապատող բանտերուն քառակուսին ինք իր վրայ չգոցուիր : Շէնքին մէկ կողմը արեւելեան դին՝ մէջէն կտրած է՝ եւ քովի կտորին հետ երկաթէ վանդակով մը կմխանայ : Աս վանդակը երկրորդ բակի մը վրայ կը բացուի, որ առջինէն պղտիկ է՝ եւ անոր պէս ալ պատելով եւ սեւաթոյր յարկերով պաշարեալ :

Գլխաւոր բակին չորս կողմը, պատին կը լռութընած քարէ նստարաններ կան, եւ որոնց մէջ տեղը երկաթէ ցից մ'ալ կայ՝ կանթեղ մը վերըմբռնելու համար :

Աէսօր դարկաւ : Յանկարծուտ խուռջի մը տակ ծածկուած լայն դուռ մը բացուեցաւ : Սայլակ մը՝ տեսակ մը աղտեղի եւ ամօթալից զինուորներով շրջապատեալ, օրոնք համադ-

գետտ կարմիր ուսնոցներ եւ դեղին ժապաւէններ ունէին, երկաթեղէններու շշուկով ծանրադանդաղ կերպով մը ներս մտաւ : Բանտապետք եւ շղթայք էին :

Նոյն վայրկեանին՝ այս աղմկէն բանտն ալ գրեթէ արթննալով, պատուհաններուն մինչեւ այն ատեն լռակաց եւ անշարժ հանդիսականները, խառն երգերով՝ սպառնալեօք՝ անէծքներով եւ սրտաճմլիկ քրքիջներով մեծ աղմուկ մը փրցուցին : Արծես թէ սատանայից դիմակներն էին : Ամեն դիմաց վրայ ծամամուծութիւն մը երեւցաւ, բոլոր բռունք միանգամայն վանդակներէն դուրս ցցուեցան, բոլոր ձայներն ունացին, կայծակներ ցաթկեցին ամեն աչքերէ, եւ այս մոխրին մէջ այսչափ կայծեր տեսնելուս զարհուրեցայ :

Ասկայն կալանաւորապետք՝ որոնց մէջ հագուստներուն մաքրութենէն եւ վախերնէն՝ քանի մը Բարիղէն եկած հետաքրքիրներ կնշմարէի՝ կալանաւորապետք հանդարտօրէն գործերնուն ձեռք զարկին : Մէջերնուն մէկը՝ սայլակին վրայ ելաւ եւ ընկերներուն նետեց շղթաները՝ ճամբու օձիգները եւ կտաւէ անդրավարտեաց դերը : Ան ատեն գործը մէջերնին բաժնեցին. ոմանք փակին մէկ անկիւնը քաշուելով՝ սկսան երկայն շղթաները տարածել, զոր իրենց արհեստական լեղուին մէջ ԴԵՐՅԱՆ կ'կոչէին. այլք դետ

նատարած կ'ծաւալէին յատակին վրայ շապիկներն ու անդրավարտիքները . ամենէն խորագէտները՝ իրենց պզտիկ կարճահասակ եւ գիւրուկ ծեր գնդապետին աչքին տակ՝ մի առ մի կ'քննէին երկաթի անուրները՝ զորս քարայրատակին վրայ փայլեցնելով կ'փորձէին : Քանի որ մէկ դիէն կըլլար այս , միւս կողմէն՝ բանտարկելոց հեղնական աղմուկները կը լսուէին՝ որոնք հազիւ կ'յաղթուէին այն կալանաւորաց քրքիջներէն՝ որոնց համար այս պատրաստութիւնները կտեսնուէին , եւ որոնք պզտիկ բակը նայող հին բանտին վանդակներուն մէջ խռնուած էին :

Այս պատրաստութիւնները լմնցածին պէս՝ արծաթաղօծ պարոն մը զոր Պարոն Կէսաւ կ'կոչէին՝ հրաման մը տուաւ բանտապետին , եւ վայրկեան մը ետքը երկու երեք դուռ բացուելով , միանգամայն՝ եւ իբրեւ մէկ շնչով բալին մէջ սլփալի՝ ունաձայն եւ ցնցոտիւք ծածկեալ մարդկանց ամպեր փսխեցին : Կալանաւորք էին :

Մտածներնուն պէս՝ պատուհաններուն մէջ խնդութիւնը կրկնապատկեցաւ : Ասոնցմէ ոմանք հռչակաւոր կալանաւորները՝ աղմուկներով եւ ծափահարութեամբք ողջունեցան , զորս խրոխտ համեստութեամբք մը կրնդունէին : Շատերը իրենց բանտին յարդովը հիւսած տարօրինակ լիսարկներ ունէին , որպէս զի անցած քաղաք-

ներէն՝ դոնէ գլխարկներնուն պատճառաւ տես-
նողներուն ուշագրութիւնը գրաւէին: Ստոյք եւս
առաւել կ'ծափահարուէին . մանաւանդ մէկը
սաստիկ յուզում մը պատճառեց . բանտէն
ազջկան երեսով տասներեօթը տարեկան երի-
տասարդ մը կ'ելլար՝ ուր ութ օրէ 'ի վեր դադար
կեցած էր . իր յարդէ խշտիէն շինած հագուս-
տովը որ գլխէն մինչեւ ոտքը ծածկուած էր՝ օձի
մը արագութեամբ՝ գլորտկելով բակը մտաւ .
դողութեան համար դատապարտուած էր . կա-
տաղի ծափահարութիւնք՝ եւ ուրախական աղ-
մուկներ փրթան : Նոյնը կալանաւորք ալ պա-
տասխանեցին եւ ահարկու բան մնէր տեսնել
նորընծայ շղթայակապներուն՝ վարժ շղթայա-
կապներուն հետ ունեցած փոխադարձ խնդակ-
ցութիւնը :

Սմենեւին աղդեցութիւն մը չ'ունէր բան-
տապետաց եւ ահաբեկ հետաքրքրաց ներկա-
յութիւնը . եղեռնը անոնց երեսն 'ի վեր կը խըն-
դար եւ այս ոտակալի պատիժը ընտանեկան հան-
դէս մը դարձեր էր :

Քանի որ մէկ կողմէն կհասնէին երկու բան-
տապահ զօրքեր զանոնք որմերու մէջէն պզտի
վանդակապատ բակը կ'մղէին ուր բժշկաց այ-
ցելութիւնը իրենց կ'սպասէր : Հոն ամենքը կեղծ
պատրուակ մը կ'ընտռէին ճամբորդութենէ ետ
կենալու համար . ոմանց աչքը կ'ցաւէր , ոմանց

տոքը կ'կաղար , ոմանց ձեռքը վնասուած էր ,
բայց գրեթէ միշտ զանոնք շղթայից յարմար կը
գտնէին . եւ այն ատեն անհոգութեամբ մը յան-
ձըն կ'առնուին՝ քանի մը վայրկեանի մէջ իրենց
ամբողջ կենաց հիւանդութիւնը մոռնալով :

Պզտի բակին վանդակը բացուեցաւ : Ղռնա-
պան մը այբուբենի կարդաւ մի առ մի յան-
ցաւորները կոչեց . եւ այն ատեն իւրաքանչիւր
կալանաւոր՝ սրահին մէկ անկիւնը քաշուեցաւ
ընկեր ունենալով զայն , զոր դիպուածը ըստ
առաջին գրոյ անուանն իրեն կշնորհէր : Այս-
պէս իւրաքանչիւր ոք առանձին մնաց . իւրա-
քանչիւրը իրեն համար իւր շղթան կ'կրէր ան-
ծանօթի մը քով կեցած : Եւ եթէ դիպուածով
կալանաւոր մը բարեկամ մը ունենայ շղթան
զանոնք մէկգմէկէ կը զատէ յետին թըշ-
ուառութիւն :

Երբոր երսունի մը չափ ելան վանդակը նո-
րէն գոցեցին . բանտապետ մը իր գաւազանովը
զանոնք ուղիղ գծի մը վրայ շարեց եւ իւրաքան-
չիւրին առջեւը շապիկ մը՝ բաճկոնակ մը՝ եւ խո-
շոր կտաւէ անդրավարտիք մը նետեց . յետոյ
նշան մը ըրաւ եւ ամենքը սկսան հագուստնին
հանել : Անակնկալ դէպք մը կարծես թէ կա-
մաւ այս անարդանքը տանջանքի փոխեց :

Մինչեւ այն ատեն օդը բաւական աղէկ էր
եւ թէ հոկտեմբերի ցրտաշունչ հովը օդը կ'զու-

վայցնէր՝ երբեմն երբեմն երկնից մախրագոյն
մառախուղին մէջ ճեղք մը կ'բանար ուսկից քանի
մը ճառագայթներ կիջնային : Բայց հազիւ թէ
կալանաւորք իրենց քանտին ցնցոտիքը հանեցին ,
եւ մինչգեռ մերկ կներկայանային պահապանաց
կասկածոտ աչքին եւ օտարաց հետաքրքիր նայ-
ուածքներուն որոնց չորս կողմը կ'դառնային՝ ու-
սերնին նկատելու համար , երկինքը մթնցաւ եւ
աշնանային ցուրտ տեղատարաւ մը յանակնկալ
սկսաւ իջնալ . հեղեղօրէն կ'հոսէր բակին մէջ՝
կալանաւորաց բաց գլխուն՝ մերկ մարմիններ-
նուն եւ անոնց սալայատակին վրայ սփռեալ խեղճ
տառատոկներուն վրայէն :

Ակնթարթի մը մէջ վայրագաւիթը միայն
կալանաւորք եւ բանտապետք մնացին . Բարիդի
հետաքրքրիք դրանց քիւերուն տակ ապաստա-
նեցան :

Սակայն անձրեւը հեղեղօրէն կիջնար : Բա-
կին ողողուած սալայատակին վրայ միայն մերկ
եւ վտակահոս կալանաւորք կ'տեսնուէին : Ի-
րենց խրոխտութեանցը խոր լռութիւն մը յա-
ջորդած էր , կ'դողդղային , ակռանին կ'կապկը-
պէր , եւ իրենց նիհարացեալ սրունքներն ու
կոշտացեալ ծունկուրները իրարու կ'զարնուէ-
ին . մարդուն գութը կ'շարժէր երբ կ'տեսնէր որ
այն թաց շապիկները՝ այն բաճկոնակները եւ
այն անձրեւողող անդրավարտիքը իրենց կա-

պուտոյած անդամներուն վրայ կանցունէին : Աւել
եւս էր մերկութիւնը :

Մէջերնսն միայն ծերունի մը դեռ քիչ մը
ղուարթ կերեւնար : Թաց շապիկովը վրան սրբե-
լով հանոնագրո-Լեանց Ռէ այս հէտ պուտոյ եւ յե-
տոյ խնդալ սկսաւ՝ բուռը երկնից ցուցնելով :

Երբ ճամբու զգեստները հագան՝ քսան կամ
երեսուն հոգիէ խումբեր կազմելով, զանոնք
վայրագաւթին միւս անկիւնը տարին՝ ուր գետ-
նատարած պարանք անոնց կ'սպասէին : Այս
պարանները երկայն եւ պինդ շղթաներ են եր-
կու ոտք մէյ մը, առ ի շեղ կտրուած ուրիշ աւելի
կարճ շղթաներէ որոնց ծայրը քառակուսի անուր
մը կպած է, որ կ'բացուի անոր մէկ անկեանը
վրայ եղած ծխնիով մը եւ դիմացի անկեանը
վրայ երկաթի բեւեռով մը կ'գոցուի. եւ որ բոլոր
ճանապարհորդութեան ժամանակ կալանաւորին
վիզը փաթթուած է :

Երբոր այս պարանները գետնատարած կե-
նան, ձկան մը ողնայարին բաւական նման են :

Ողողեալ սալայատակին վրայ՝ տղմին մէջ
կալանաւորները նստեցնելով վզնոցնին փորձե-
ցին. յետոյ բանտապետաց մէջէն երկու դար-
բինք վրանին դիւրակիր սալեր առած զանոնք
տռանց տաքցնելու երկաթաձոյլ գաւաղաննե-
րով զարնելով գամեցին : Սոսկալի վայրկեան
մ'էր այս : Ամենէն սրտոտներուն անդամ գոյնը

նեանց : Իւրաքանչիւր մուրճի հարուած անոնց
կռնակին կռթնած սալին վրայ ուղղակի իջնալով,
յանցաւորին թունչը կերերցնէր . եւ առջեւէն
ետեւ ամենէն նուազ շարժմունք կարող էր
ընկուղի կճեպի նման իրենց դանկը փշրել :

Այս գործողութենէս վերջը ամենն ալ տը-
խուր կերպ մ'առին : Ոչ այլ ինչ կըսուէր՝ բայց
եթէ շղթայից շշուկը, մերթ ընդ մերթ ճիչ մը,
եւ ստամբակաց անդամներուն վրայ կալանա-
պետաց խարազանին շաշիւնը : Մէջերնուն ու-
մանք լացին . ծերք կ'սարսռէին եւ պոկունքնին
կխածնէին : Մարտափով կ'նկատէի այս բոլոր
ձախող կերպարանքները իրենց երկաթեայ շըր-
ջանակներուն մէջ :

Այսպէս բժշկաց այցելութենէն վերջը, կա-
լանապետաց այցելութիւնը եւ ասոնցմէ վերջը
երկաթներուն գամուիլը : Նրեք արարուածով
տեսարան մը :

Արեւու ճառագայթ մը շողաց : Արծեա թէ
բոլոր այս ըղեղներուն մէջ բոց մը վառեց : Բոլոր
շղթայակապք իբրեւ ջղային շարժմամբ մը մի-
անդամայն ոտք ելան : Հինգ խումբերը ձեռք
ձեռքի տուին եւ կանթեղը վերամբռնող ցցին
բոլորաիքը ահագին բոլորակ մը կազմեցին :
Մարդուս աչքը կ'յոգնէր անոնց դառնալը
տեսնելով :

Առկօ բարբառով զնդանի երդ մը կերդէին .

երբեմն ողբագին, երբեմն զուարթ եղանակով մերթ ընդ մերթ սուր ձայներ եւ ընդհատ ու արտապատառ քրքիջներ, խորհրդաւոր խօսակցութեանց կխառնուէին. յետոյ մոլեգին ալմուկներ եւ իրերաբախ շղթայք, այս իրենց աղաղակներէն ալ աւելի տաժանալուր երգին կ'ընկերակցէին: Թէ որ խառնաշփոթ աղմուկի պատկեր մը տեսնել ուզէի՝ անկէ լաւագոյնը կամ վատագոյնը չէի կրնար գտնել:

Գաւթին մէջ լայն տաշտ մը բերին: Աալանապետք գաւազանի հարուածներով շղթայակապից պարը ընդհատելով, զանոնք այս տաշտին մօտեցուցին, ուր չեմ գիտեր ի՞նչ աղտեղի եւ ծխացող հեղուկի մը մէջ խոտեր կ'ըղային: Աերան:

Ուտելէն ետեւ, սալայատակին վրայ նետեցին իրենց ապուրին եւ սեւ հացին մնացորդը եւ նորէն երգել եւ պարել սկսան: Աերեւայ թէ այս ազատութիւնը շղթայի զարնուելնուն օրը եւ յաջորդ գիշերը իրենց կշնորհուի:

Այս տարօրինակ տեսարանը այնպիսի անյագ սրտաբաբախ եւ ուշադիր հետաքրքրութեամբ մը կնկատէի՝ որ ինքզինքս մոռցեր էի: Մաստիկ կարեկցութեան զգացմունք մը աղիքս կգալարէր եւ իրենց ծիծաղը զիս յարտասուս կ'շարժէր:

Յանկարծ խորին ցնորիցս մէջէն ոռնաձայն

շրջանակին կենալ եւ ըսելը տեսայ : Բոլոր աչքեր կեցած պատուհանս դարձան :

Դատապարտե՛ալը դատապարտե՛ալը գոչեցին ամենքը զիս մատնանիչ ընելով եւ խնդութեան աղմուկք կրկնապատկեցան : Քար դարձայ :

Չէի գիտեր ի՞նչպէս կճանչնային զիս :

Բարի լո՛յս , բարի իրիկս՛ւն . . . կ'կանչէին իրենց դժնեայ ծիծաղովը : Անոնաւոր եւ փայլուն երեսով մշտնջենաւոր շղթայի դատապարտուած երիտասարդ մը , նախանձելով մը ինձ նայեցաւ եւ ըսաւ . — Նըջանիկ է . . . պիտի գլխատուի : Մնաս բարով ընկեր . . . :

Չե՛մ կրնար սրտիս զգացմունքը բացատրել արդարեւ իրենց ընկերն էի վասն զի Առէվը Թուլոնին քոյրն է : Անոնցմէ ալ վար էի եւ իրենց ըրածը պատիւ մըն էր ինձ . կ'ողորայի :

Այո՛ անոնց ընկերն էի եւ գրեթէ քանի մը օր ետքը ես ալ կրնայի իրենց տեսարան մը ըլլալ :

Սնշարժ , անդամալոյծ եւ ջղատեալ պատուհանին դէմ կեցեր էի : Բայց երբ հինգ խումբերուն մօտենալը տեսայ , երբ տեսայ անոնց դժոխային սրտակցութեամբ մը դէպի ինձ խռնիլը , երբ պատիս տակ շղթաներուն խուռն շառաղիւնը , իրենց աղմուկը , իրենց քայլերը լսեցի , կարծեցի թէ աս սատանաներու ամպը սանդուղներով իմ խեղճ խցիկիս վրայ կ'ելլէր ,

ճիշ մը արձակեցի եւ գէտ ի դուռը նետուեցայ
բռնութեամբ զայն խորտակելու : Փախչելու
ճարը չկար . նիգերը դրսէն գոցուած էին : Ար
մղէի , կատաղաբար կ'կանչուըռտէի : Յետոյ կը
կարծէի թէ աւելի մօտէն կ'ընէի կալանաւորաց
զարհուրելի ձայները . ինձ այնպէս կ'թուէր թէ
իրենց պժգալի գլուխները պատուհանէս ներս
կ'ցցուէին : Հեղձամղձուկ ճիշ մը արձակեցի եւ
մարած ինկայ :

ԺԴ.

Երբոր սթափեցայ գիշեր էր : Անկողնւոյ մը
մէջ պառկած էի : Գլխուս վրայ փալիւացող
կանթեղի մը լուսովը տեսայ որ իմինիս քովը շա-
րուած ուրիշ անկողիններ ալ կային : Հասկցայ
որ հիւանդանոց բերեր էին զիս :

Խնքզինքս զուարթ անկողնւոյ մը մէջ տեսնե-
լով , քանի մը վայրկեան առանց մտածութեան
եւ առանց յիշատակի արթուն կեցայ : Անշուշտ
ուրիշ ատեն զգուանօք ետ պիտի մղէր զիս թէ
բանտին եւ թէ հիւանդանոցին անկողինը : Սա-
ւանները մոխրագոյն եւ սպիւնգ էին , վերմակը
բարակ եւ ծակոտած , անկողինն տակէն յարդը
կիմացուէր . ի՛նչ փոյթ այս երկու խոշոր լաթե-
րուն մէջ անդամներս կրնային հանգչիլ , այս
վերմակին տակ՝ որչափ ալ բարակ ըլլար կ'ըղ-
գայի , սակաւ սակաւ փարատիլը ոսկերաց հիւ-

Թին այն սոսկալի ցուրար որուն վարժած էի :
Նորէն քնացայ :

Խառնաշփոթ ազմուկի մը ձայնը դիւար
թնցուց, դեռ կանուխ էր. այս ձայնը դուրսէն
կուգար. անկողինս պատուհանին քովն ըլլալուն
վեր ելայ տեսնելու թէ ի՞նչ էր :

Պատուհանս Վիսէդուի ընդարձակ բակին
վրայ կնայէր : Ս.յս բակս լի էր մարդիկներով.
Ժեր զօրաց երկկարդ շար մը դժուարաւ կրնար
բազմութենէն ազատ պահել նեղ ճամբայ մը որն
որ բակին մէջէն կ'անցնէր : Զօրաց այս կրկին
շարքին մէջէն դանդաղաքայլ կ'առաջանային
հինգ մարդաւից սայլակներ, խրաքանչիւր սա-
լայատակին վրայ ընդոսանլով : Աշխատութիւն
էին որք կ'մեկնէին :

Ս.յս սայլակք բաց էին եւ խրաքանչիւր
խումբ հատ մը կգրաւէր. կաշանաւորք կռնակ
կռնակի տուած, մէյ մէկ եղերքներուն վրայ
նստած էին եւ սայլակին երկայնքին կ'տարած-
ուէր զիրենք մէկզմէկէ անշատող հասարակաց
շղթայն, որուն ծայրը լի հրացանով կաշանապետ
մը նստած էր : Նրենց շղթաներուն շառաչիւնը
կլսուէր եւ կառքին ամեն մէկ ցնցուելուն՝ գը-
լուխներնուն ընդոստնուլը եւ առկախ ուղեր-
նուն երերալը կտեսնէի :

Նուրբ եւ թափանցիկ անձրեւ մը օդը կառ-
ռեցնէր եւ իրենց մօխրաղ ոյն անդրափարտիքը

որ սեւ դարձեր էր ծունկուըններնուն կ'կալցնէր . երկայն մօրուքներնուն եւ կարճ մազերնուն ջուր կ'կաթէր . դէմքերնին կապուտացեր , կդողդղային , կատաղութենէն եւ ցուրտէն ակռանին կ'կռճատէին : Ասկէ զատ կարելի չէր որ ուրիշ շարժմունք մը ընէին : Մէյմը որ մարդս շղթայով կապուի , անդամ մը միայն կդառնայ այն պըծգալի ամբողջութեան որն որ խոճէ կ'կոչուի եւ որ մէկ մարդու պէս կշարժի . շղթայից անուրը զայն ի մահ դատապարտած է . մնացած կենդանին ալ , որոշեալ ժամերը պէտք է մինակ ախորժակ եւ կարիք ունենայ : Այսպէս անշարժ , մեծագոյն մասը կիսամերկ , բաց գլուխ , նոյն սայլակներուն վրայ կուտակուած իրենց քսան եւ հինգ օրուան ճանապարհորդութիւնը կ'սկըսէին յուլիսի ուղղահայեաց արեւին եւ նոյեմբերի ցուրտ անձրեւներուն համար նոյն զգեստներն հագած :

Կարծես թէ դահիճք իրենց անգութ պաշտօնին զերկինս ալ գործակից ընել կուզէին :

Բազմութեան եւ կառքերուն մէջ չեմ կրնար պատմել ի'նչ քսամունքի խօսակցութիւն մը սկսեր էր . հայհոյանք մէկ կողմանէ , խրոխտանք միւս կողմանէ . անէծք երկու կողմանէ : Բայց զօրապետին մէկ նշանին վրայ տեսայ որ կառաց մէջ գաւազանաց հարուածներ սկսան անձրեւել ուրոց եւ դլխոց վրայ , եւ մէկէն ամեն բան տե-

սակ մը հանդարտութեան երեւոյթ առաւ զոր
հարժ հանձն կ'անուանեն : Իսկ ամենուն աչքը
վրէժխնդրութեամբ կը փոքրօքէր, եւ թշուառա-
կանները ձեռքովէն ծունկուընին կ'սեղմէին :

Այս հինգ կառքերը ձիաւոր ռաւիկաններէ
եւ հետիոտա կալանապետներէ պահպանուած
աներեւոյթ եղան Պիտէդուի բարձր եւ կամա-
րակապ դռան ներքեւ . վեցերորդ մ'ալ հասաւ
որուն մէջ խառն ի խուռն դիզուած էին կաթ-
սաներ, պղնձեայ տաշտեր եւ փոխնորդ շղթա-
ներ : Քանի մը բանտի պահանորդներ ալ՝ որ
նկուղի մը մէջ երկարելով ուշ մնացեր էին, դուրս
վազեցին իրենց խմբին ետեւէն համեմուտ հա-
մար : Բազմութիւնը ցրուեցաւ եւ ամբողջ այս
տեսարանը ցնորքի մը պէս անհետացաւ :

Փոնթէնըպլոյի լայնայատակ փողոցին վրայ
քալող կառքերու անուց եւ ձիոց ոտից շառա-
ջիւնը, շղթայից ճռինչը, խարաղաններու շա-
շիւնը եւ ժողովրդեան դռնումը՝ որով շղթայա-
կապները կ'անիծանէր, երթալով աստիճանաւ
օդոյն մէջ մարեցաւ :

Եւ հոն էր իրենց համար սկզբունքը :

— Հապա ի՞նչ կ'ըսէր ինձ փաստաբանը :
Ո՛հ այո՛, հազար անգամ աւելի լաւ է մահը .
լաւագոյն է կախաղանը քան թէ զնդանը . լա-
ւագոյն է ոչնչութիւնը քան թէ դժոխքը . ու ա-
ւելի կ'ընարեմ վիզս Անյոթինին սուրին երկըն :

ցընել քան թէ շղթային անուրին :

Զնդա՛նը . ո՛վ երկինք :

ԺԵ .

Պժբաղդաբար հիւանդ չէի : Երկրորդ օրը հարկադրուեցայ հիւանդանոցէն ելլել եւ բանտը վերստին զիս ընդունեց :

Հիւանդ չե՛մ եւ յիրաւի՝ երիտասարդ , առողջ եւ ուժով եմ . արիւնս ազատաբար կ'վազէ երակացս մէջ : Բոլոր անդամներս իմ ամեն փափաքանացս կհնազանդին . մարմնով եւ մտքով զօրաւոր եմ , եւ երկայն կեանք մը անցընելու համար ծնած : Այո՛ , այս ամենքը ճշմարիտ են . սակայն հիւանդութիւն մը ունի՛մ , մահածին հիւանդութիւն մը , մարդկանց ձեռքով գործուած հիւանդութիւն . . . :

Հիւանդանոցէն ելլելէս ՚ի վեր սրտակէզ՝ յիմարեցուցիչ գաղափար մը միտքս եկաւ . եթէ հոն ձգած ըլլային զիս՝ թերեւս կարենայի փախչել : Այս բժիշկներն ու մայրապետները վրաս կ'դթային : Սասնկ երիտասարդ հասակի մը մէջ եւ այսպիսի մահաւամբ մը մեռնի՛լ . . . կարծես թէ կ'կարեկցէին վրաս եւ փութով բարձիս չորս կողմը կ'փողվուէին : Ե՛հ հետաքրքրութիւն . . . ասկէ զատ ասոնք կրնան զքեզ տենդէ մը բժըշկել , բայց ոչ երբէք մահուան մը դատականիքէն : Եւ սակայն ո՞րչափ դիւրին էր իրենց դուռ մը

բայ ձգել, ի՞նչ կ'ըլլայ անոնց . . . :

Այ ճար չկայ բողոքս պիտի մերժուի, քանզի ամեն բան ըստ կանոնի է. վկայք աղէկ վկայեցին, դատախազք աղէկ ամբաստանեցին, դատաւորք աղէկ դատեցին: Այ յոյս չ'կայ ասկէ բայց միայն . . . Յիմարութի՛ւն . . . ալ յոյս չ'կայ, բողոքը չուան մնէ որ՝ զքեզ անդունդին վրայ առ կախ կ'բռնէ, զոր ամեն վայրկեան կռննճրոտալը կ'լսես մինչեւ որ բրդի՝ Ախյոթինին վաղակը վեց շաբաթ կ'ուշացնէ:

Թէ որ ներումս լսէի՞: Ներո՛ւմ . . . ո՛ւսկից, ինչո՛ւ, ի՞նչպէս, ներումս անհնար է, օրէնա՛ն պիտի ըլլամ, — ինչպէս կ'ըսեն:

Երեք քայլ կ'մնայ ինձ՝ Պիսէղոը, Քօնսիէու ժրուի, լա Առէվ:

Ժ.2.

Հիւանդանոցին մէջ անցուցած քանի մը ժամս սլատուհանին մէջ արեւուն դիմաց նստեր էի — նորէն ծագեր էր — դոնէ ըսեմ արեւէն այնչափ լոյս ընդունելով, որչափ վանդակները կ'ներէին:

Հոն էի. ծանրացած գլուխս այրած երկու ձեռացս վրայ կ'յենուր որոնք արդէն կթոտեր էին ոտքերս աթոռիս առ ի շեղ փայտերուն կռթընցուցած. տրամութիւնը դիս այնչափ ծռիլ կուտար, որպէս թէ ալ ոչ ոսկր ունենայի անդամացս եւ ոչ ջիղ մսիս մէջ:

Բանտին հեղձամղձուկ օդը սաստիկ կերպով
 դիւ կ'մղձկէր , ականջիւ մէջ կ'դռնչէին դեռ՝
 կալանաւորաց շղթաները եւ մեծ ձանձրութիւն
 մը կ'զգայի ալ Պիտէդռէն . ինձ այնպէս կ'թուէր
 թէ՛ ալ Աստուած վրաս պիտի գթայ եւ դիմացի
 երդիւս վրայ թռչնիկ մը պիտի խրկէ ինձ՝ որ երդէ :

Չեմ գիտեր , Աստուած՝ թէ սատանան ,
 ուխտս լսեց եւնոյնժամայն պատուհանիս տակ
 ձայն մը բարձրացաւ . ոչ թէ թռչնոյ մը , այլ լաւ
 եւս՝ տաան եւ հինգ տարու աղջկան մը թարմ՝
 յատակ՝ եւ ոլորուն ձայնը : Ընդոստ գլուխս վեր
 վերցուցի , եւ իրեն երգը անյադ ականջով մտիկ
 կ'ընէի . քաշկռտուկ եւ դանդաղ երգ մ'էր
 տեսակ մը տխրագին եւ տրտում ողբ : Ահա
 լասիկ խօսքերը :

Ի փողոց Մայլին ,
 Վզէս բռնեցին ,
 Աւա՛ղ աւա՛ղ ,
 Երեք ոստիկան ,
 Ո՛հ աւա՛ղ աւա՛ղ ,
 Իմ վրաս ինկան ,
 Աւա՛ղ աւա՛ղ :

Անհնար է զգացածս բացատրել : — Չայ-
 նը շարունակեց :

Իմ վրաս ինկան ,
 Պատեց դիւ շղթան ,

Քսուհն հոն հասաւ ,
 Ճամբան դէմն ելաւ ,
 Գող մը դիպուածով ,
 Գընա՛ կնկանս քով ,
 Ըսէ՛ բռնուեցայ ,
 Աինս ինձ կ'դառնայ :
 Ա՛րսէ ինչ ըրիր ,
 Ո՛հ աւա՛ղ աւա՛ղ :

Ա՛րսէ ինչ ըրիր ,
 Մարդ մը սպաննեցի ,
 Ըստակներն առի ,
 Դրամն ու ժամացոյց ,
 Մինչեւ խրացերն անդամ ,
 Ո՛հ աւա՛ղ աւա՛ղ :

Մինչեւ խրացերն ալ ,
 Աինս կ'երթայ Վէրսայլ ,
 Արքային դիմաց ,
 Աղերս մ'իրեն կ'գրէ ,
 Որ զիս ազատէ ,
 Ո՛հ աւա՛ղ աւա՛ղ :

Որ զիս ազատէ ,
 Թէ ո՞ր ազատիմ ,
 Աինս պիտի սիրեմ ,
 Լաթեր պիտի դնեմ ,
 Եւ կալոյ ոտքին ,
 Ո՛հ աւա՛ղ աւա՛ղ :

Եւ կալոշ ոտքին ,
 Արքան կ'բարկանայ ,
 Կ'երդնու թագին վրայ ,
 Զիս օդէն հիմա ,
 Պարել պիտի տայ :
 Ո՛հ աւա՛ղ աւա՛ղ :

Այսչափ միայն լսեցի՝ աւելի ալ լսել չէի
 ուզեր : Այս սոսկալի դանգատին կէս մը մուծ ,
 կէս մը յայտնի իմաստը , աւազակին այս վէճը
 կախաղանին հետ , իրեն հանդիպած գողը՝ զոր
 կնկանը կ'խրկէ այս զարհուրելի դեպքանու
 թեամբ թէ « մարդ մը սպաննեցի եւ բռնուեցայ »
 այս կինը , որ աղերսագրով մը Վերսայլ կ'վազէ
 եւ արքան որ կ'բարկանայ եւ կ'սպառնայ եղեռ-
 նագործը օդին մէջ պարել տալ : Եւ այս ամե-
 նը , աշխարհիս ամենէն ախորժալուր ձայնովը
 երգուած . . . : Թմբրած , սառած , եւ ոչնչացած
 մնացի . . . : Այսպիսի կարմրալար եւ թարմ շըր-
 թունքէ մը ելած այս հրէշաւոր խօսքերը՝ սոս-
 կում կ'բերէին ինձ . կարծես թէ խիտունջի մը շո-
 դիքն էր վարդի մը վրայ :

Զգացածս անհնար է պատմել , վիրաւոր-
 ուած՝ դգուած էի : Քարայրին եւ զնդանին
 բարբառը , այն արիւնըռուշտ եւ հրէշաւոր լե-
 ղուն , այն պժգալի առհօն՝ զոր միացէր էր դե-
 ոաբոյս օրիորդի մը ձայնին , որն որ տղայութե-
 նէն յարբունս կ'մոնէր : Այս չտղեղ եւ այլան-

դակ բառերը՝ երգուած՝ յարդարուած եւ ա-
դամանդներով զարդարուած էին :

Ո՛հ ի՞նչ վատթար բան է բանտը . թոյն մը
կայ հոն՝ որ ամեն բան կ'պղծէ : Ամեն բան կը
թուամի հոն , տասն եւ հինգ տարու օրիորդի մը
երդն անգամ : Թռչնիկ մը կ'գտնես հոն՝ թեւը
տղմաթաթաւ է , դեռաբոյս ծաղիկ մը կ'քաղես ,
կ'հոտուրտաս . . . ժահահոտ է :

Ժէ .

Ո՛հ , թէ որ փախչելու ըլլայի , ի՞նչպէս պի-
տի վազէի դաշտերուն մէջէն :

Ո՛չ , պէտք չէ վազել : Ասիկայ դիտել եւ
կասկածիլ կուտայ : Այլ ընդհակառակն բար-
ձրգլուխ , երգելով , եւ ծանր ծանր քալելու է :
Աշխատելու է կապոյտ՝ հին՝ եւ կարմիր գոյներով
տառատուկ մը ձեռք ձգել , ասով մարդ աղէկ
կ'ծպտի : Բոլոր շրջակայ պարտիզպանները այս
հագուստը կ'հագնին :

Առքէօյլի մէջ ճահիճի մը քով անտառ մը
դիտեմ , ուր դպրոցը եղած ատենս ամեն հինգ-
շաբթի ընկերներու հետ գորտ որսալու կու-
գայի : Այն տեղն է որ մինչեւ երեկոյ պիտի
պահուրտիմ :

Գիշերը հասնելուն պէս ճամբաս կ'սկսիմ
շարունակել : Վէնսէն կ'երթամ : Ո՛չ , գետը
դիւ կ'արգիլէ : Արբաժօն կ'երթամ : — Աւելի

աղէկ կ'ըլլայ Սէն Ժէրմէնի ճամբան բռնելով
Հավր երթալ եւ անկէ Սնգղիա նաւել : Հոգ չէ՛ .
Լօնկժիւմօ կ'հասնիմ . հոն՝ տեսչութեան ղին
ւոր մը հանդիպելով անցագիրս կ'հարցընէ . . .
կորսուեցա՛յ :

Ա՛հ , դժբաղդ երազատե՛ս , նախ դքեղ բան-
տարկօղ երեք ոտք թանձրութեամբ պատը կոր-
ծանէ՛ : Մա՛հ , մա՛հ :

Ա՛մտածեմ՝ թէ ի՞նչ ատեն էր այն որ դեռ
ողայ ըլլալով , այս Պիսէդուը եկայ անոր մէջ
գտնուած ջրհորն ու խենթերը տեսնելու :

ԺԸ .

Մինչդեռ ասոնք կ'զրէի՝ կանդեղիս լոյսը
նուաղեցաւ , արեգակը ծագեց , եւ Մատրան
ժամացոյցը վեց զարկաւ :

Ի՞նչ կ'նշանակէ այս . բանտապահը բանտիս
մէջ մտաւ եւ գլխարկը հանելով ղիս ողջու-
նելէն ետքը , թողութիւն խնդրեց ղիս անհան-
դիստ ընելուն եւ իւր սովորական դժնդակ ձայ-
նը մեղմացընելով հարցուց թէ , արդեօք ի՞նչ
նախաճաշիկ ընել կ'փափաքէի : Սարսուռ մը
եկաւ վրաս : Արդեօք այսօ՞ր է որ . . . :

ԺԹ .

Այո՛ , այսօր է :

Նոյն ինքն բանտին հրամանատարն ալ այ-

ցելութեան եկաւ : Հարցուց թէ ի՞նչ բանով
կրնայ ինձ օգտակար ըլլալ եւ իմ առողջու-
թեանս ու գիշերը անցուցած կերպիս վրայօք՝
սիրալիր հարցութորձ մ'ընելէն ետքը , ինձմէ
բաժնուած ատենը Պարօն , կոչեց զիս :

Ի .

Ձ' հաւտար այս բանտապահը , որ դանդատ
ունիմ իր եւ իրեն ստորակարգելոց վրայ : Իրա-
ւունք է՝ ինձի չ'վայելը դանդատիլ , իրենց պաշ-
տօնը ՚ի գործ դրին , զիս աղէկ պահպանեցին եւ
յետոյ թէ հոս գալուս եւ թէ երթալուս քա-
ղաքավար կերպով հետս վարուեցան : Պէտք
չէ՞ որ գոհ ըլլամ :

Այս բարի բանտապետը՝ իւր մարդասիրա-
կան ժպիտովը , իւր ողորիչ խօսքերովը , իւր
աչքերովը որ կ'սփոփեն եւ կ'լրտեսեն , իւր
ըսյն եւ խոշոր ձեռքերովը , կենդանի բանտ մըն
է , մարմնացեալ Պիսէղուն է : Չորս կողմս եւ
դաժներուն ամենն ալ բանտ են եւ բանտը ամեն
կերպաբանքի տակ կ'գտնամ , մարդու կեր-
պարանքով , ինչպէս վանդակներու եւ նիգերու :

Այս պատը քարէ բանտ մըն է , այս դուռը
փայտ է , իսկ այս բանտապահները՝ ոսկորէ եւ
միսէ բանտեր :

Բանտը տեսակ մը զարհուրելի էակ է կա-
տարեալ՝ անբաժանելի , կէս տուն կէս մարդ :

Ես իր որսն եմ, իւր բոլոր ծաւթերովը զիս կը շրջապատէ, իւր կրանիթէ որմոց տակ զիս կը ծածկէ, իւր երկաթէ նիգերովը զիս բալլիքի տակ կ'դնէ եւ իւր բանտապահներուն աչքերովը վրաս կ'հսկէ :

Վայ ինձ թշուառի՛ս . . . ինչ պիտի ըլլամ . . . ինչ պիտի ընեն զիս :

ԻԱ :

Հիմայ հանդարտ եմ՝ ամեն բան ըմբռնու , եւ աղէկ ըմբռնու :

Ազատեցայ ալ՝ այն սոսկալի անձկութենէն , ուր հրամանատարին այցելութեանը պատճառաւ ինկած էի , վասն զի կ'սոստովանիմ՝ դեռ կը յուսայի . . . Հիմա Փառք Աստուծոյ , ալ չեմ յուսար :

Ահաւասիկ գէպքը :

Այն վայրկեանին որ ժամը վեցուկէս կը զարնէր , — ոչ քառորդ մը առաջ — բանտիս դուռը բացուեցաւ : Թուխ գոյնով վերարկու մը հագած՝ ճերմակ մազերով ծերունի մը ներս մը տաւ : Վերարկուն կիսաբաց ըլլալուն հագած կրօնական զգեստներէն հասկցայ որ քահանայ մ'էր :

Այս քահանան բանտին քահանան չ'էր , ձախող գէպք էր այս :

Բարեսիրտ ժպիտով մը դիմացս նստեցաւ ,

եւ յետոյ գլուխը ցնցելով մը աչքերը դէպ 'ի երկինք դարձուց, այսինքն դէպ 'ի բանտին կամարը : Հասկցայ : — Որդեակ իմ, պատրաստուած ես ըսաւ :

Տկար ձայնով մը պատասխանեցի իրեն . — Պատրաստուած չեմ բայց պատրաստ եմ :

Սակայն երեւակայութիւնս խռովեցաւ եւ միանգամայն պաղ քրտինք մը մարմնոյս բոլոր դդայարանքներէն դուրս հոսեցաւ : Աարծեա թէ գլուխս կ'ուռէր եւ ականջներուս մէջ դռնչիւն մը կ'ղգայի :

Մինչդեռ ես այսպէս աթոռիս վրայ քնացածի պէս կ'դանդաչէի բարի ծերունին կ'խօսէր : Պոնէ ինձ այնպէս թուեցաւ եւ կ'յիշեմ ալ՝ որ տեսայ իւր պուկունքներուն շարժիլը, ձեռքերուն երերալը՝ եւ աչքերուն շողալը :

Պուռը երկրորդ անգամ բացուեցաւ : Պըրան նիգերու շշուկը զիս իմ ապշութենէս եւ զայն ալ իւր ճառերէն դադրեցուց : Բանտին հրամատարին հետ ընկերացած սեւադգեաց պարոն մը ներս մտաւ եւ յարգանօք մը զիս ողջունեց : Այս մարդը չքեղ յուղարկաւորութեանց պաշտօնէից նման՝ տխուր կերպարանք մ'ունէր դէմքին վրայ : Ձեռքը թուղթի ծրար մը կար :

Պարոն, ըսաւ մարդասիրական ժպիտով մը ես Բարիդի Արքունական պալատին մէջ դա-

տաստանական հրաւիրակ մ'եմ : Եւ պատիւ
ունիմ ձեզ տեղեկագիր մը բերելու՝ պարոն դա-
տանապետին կողմէն :

Առաջին սարսափը անցած էր : Խելքս դը-
լուխս եկաւ :

Պարոն դատաստանապետն է այն , ըսի ի-
րեն , որ այսքան փութով իմ գլուխս կ'պահան-
ջէ : Պատիւ կ'համարիմ ինձ իւր գրութիւնը : Ար-
յուսամ որ՝ մահս մեծ հաճոյք մը պարգեւէ ի-
րեն , վասն զի դժուարին պիտի ըլլար ինձ մտա-
ծելը որ այսչափ եռանդուն աճապարանօք
խնդրածը՝ բոլորովին անտարբեր երեւնայ ի-
րեն :

Բոլոր այս խօսքերը ըսելէս ետքը կրկին ան-
յողդողդ ձայնով մը ըսի . — Կարդացէ՛ք Պա-
րո՛ն :

Սկսաւ բնագիրը կարդալ՝ ամեն մէկ բա-
ռին վրայ տատամսելով եւ իւրաքանչիւր տողե-
րու վերջը եղանակելով : Բողոքիս հերքումն
էր այս :

Գտաովճիռը այսօր Առէվի հրապարակին
մէջ 'ի դործ պիտի դրուի ըսաւ առանց աչքերը
դրոշմեալ թուղթին վրայէն վերցնելու , երբոր
կարդալը լմնցուց : ձիշդ ժամը եօթուկէսին
պէտք է մեկնինք ասկէ դատաստանատան բան-
տը երթալու համար : Սիրելի Պարոնս , պիտի
բարեհաճի՞ք արդեօք ինձ ուղեկցելու :

Քիչ մը ատենէ 'ի վեր իրեն չէի լսէր : Հը-
րամանատարը քահանային հետ կ'խօսակցէր
եւ՝ աչքերը իւր թղթին վրայ յառած էին : Իսկ
ես դուռը կ'դիտէի , որ կիսաբաց էր . . . :

Ա՛հ , թշուա՛ռ : Չորս հատ հրացանակիր նեղ
անցքին մէջ :

— Հրաւիրակը՝ այս անգամ երեսս նայելով
իւր խնդիրը կրկնեց :

— Երբոր կամք ընէք պատասխանեցի իրեն :

Ձիս ողջունելով մը , — Պատիւ պիտի ու-
նենամ կէս ժամ ետքը դալ զձեզ փնտռելու
ըսաւ : Եւ զիս առանձին թողուցին :

Միակ մէկ միջոց մը փախչելու , Աստուած
ի՛մ . . . որ եւ իցէ միջոցով ալ ըլլայ պէտք է որ
փախչի՛մ , եւ խիստ շուտ պէտք է , դուռնէն ,
պատուհանէն , երդիքէն . . . թէ եւ հարկ ըլ-
լայ դերաններուն վրայ մօիս կտորուանքներն
ալ ձգել :

Ո՛վ կատաղութի՛ւն , դե՛ւք , եւ անէ՛ծք :
Ամենէն ընտիր դործիքներով ամիսներ պէտք են
այս պատը ծակելու , իսկ ես ոչ դամ մ'ունիմ
եւ ոչ իսկ ժամ մը միջոց :

ԻՅ .

Քօնսիէռժըռի :

Ահաւասիկ հոս փոխադրո-եցայ , ինչպէս դի-
ւանին տեղեկագիրը կ'ըսէ : Բայց ճանապար-

հորդութիւնը պատմուելու արժանի է :

Եօթուկէս կ'զարնէր ժամը՝ մինչդեռ հրաւիրակը կրկին բանտիս սեմոցը վրայ ներկայանալով, — Պարո՛ն, ըսաւ՝ ձեզի կ'սպասեմ : — Աւա՛ղ միայն ինք չ'էր, ուրիշներ ալ կային :

Ոտքի ելայ եւ քայլ մ'առի : Այնքան գլուխս ծանր եւ խորունքներս կ'թոտեր էին, որ ինձ այնպէս թուեցաւ թէ երկրորդ մը չ'պիտի կարողանայի ընել : Սակայն բաւական համարձակութեամբ՝ սկսայ ընթացքս շարունակել : Խուցէն դուրս ելլալէս առաջ, վերջին հայեացք մը նետեցի հոն : — Ասիրէի բանտս : — Եւ յետոյ զայն՝ բաց եւ դատարկ թողուցի, որ կարգէ դուրս կերպ մը կուտայ բանտին :

Բայց երկար ատեն դատարկ չ'պիտի մնայ : Այս իրիկուն ուրիշի մը կ'սպասուի կ'ըսէին մէկզմէկու դռնապանները, որն որ հիմայ արդարութեան ատեանը զայն կ'սպասորաստէ :

Նեղ անցքին ծայրը քահանան մեզի հետ միացաւ : Նախաճաշ ընելէ կուգար :

Բանտէն դուրս ելած ատենս՝ բանտին տեսուչը գորովանօք մը ձեռքս բռնեց եւ չորս զինւոր ալ աւելցուց ինձ ուղեկից :

Հիւանդանոցին դռանը առջին ծերունի մը, կրկին տեսութի՛ւն, պօռայ :

Բակին մէջ հասանք եւ հոն քիչ մը շունչ առնելով կազդուրեցայ : Սակայն բաց օդին

մէջ երկար չ'քալեցինք : Երկու ձի լծուած կառք մը , առաջին բակին մէջ մեզ կ'սպասէր , զիս բերօղ կառքը՝ որ երկայնաձեւ երկանիւ կառքի մը ձեւը ունէր՝ եւ իւր մէջ տեղէն երկաթէ վանդակով մը երկուքի բաժնուած , որուն թերը այնքան ծռած էին որ մէկզմէկու անցնելով հիւսուած կ'կարծուէր : Երկու մասերն ալ յատուկ դռներ ունէին՝ մէկը առաջքէն եւ միւսը ետեւի կողմէն : Բոլորն ալ այնչափ աղտոտ՝ այնչափ սեւ՝ այնչափ փոշոտեալ էր , որ աղքատաց մեռելաթաղի սայլակը՝ բազդատու թեամբ արքունի կառք մ'է :

Այս երկանիւ գերեզմանին մէջ թաղուելէս առաջ , վերջին հայեացք մը նետեցի բակին վրայ՝ անանկ յուսահատական հայեացք մը , որուն առաջքը կարծեմ՝ պէտք էին պատերը կործանիլ : Փոքր հրապարակի մը ձեւով ծառաղարի բակը , կալանաւորաց օրէն աւելի հանդիսատեսք խռնած էին : Արդէն ամբողջ :

Շղթայակապից մեկնած օրուան պէս՝ եւ նոյն եղանակին համեմատ՝ անձրեւ մը կ'տեղար , նուրբ՝ եւ սառած անձրեւ մը՝ որ կ'տեղայ դեռ դրած ժամուս , եւ որ պիտի տեղայ ամբողջ այս օրը՝ որ ինձմէ ետքն ալ պիտի տեւէ :

Ճամբան խորդուբորդ եւ բակը լի էր ցել խով եւ ջուրով : Մեծ հաճոյք մը զգացի նոյն

ամբողջը այս տիղմերուն մէջ տեսնելու :

Կառքը հեծանք : Հրաւիրակը եւ ոստիկանութեան ղինւոր մը առաջին բաժանման մէջ նստան , իսկ քահանայն ես եւ ուրիշ ղինւոր մը միւսին մէջ : Չորս հեծելազօր ալ՝ կառքին չորս կողմը : Այսպէս առանց կառավարը հաշուելու , ութը մարդ մէկ մարդու համար :

Կառքը նստած ատենս մոխրագոյն աչքերով պառտու մը , “ շղթայէն առաւել սիրելի է ինձ այս , կ'ըսէր :

Յայտնի է . այս տեսարանը ամբողջ մէկ նայուածքով մը կ'տեսնուի . վաղ եւս կ'տեսնուի՝ թէ աւելի աղւոր եւ թէ աւելի հանգիստ է : Ուշադրութիւնը աւրող բան չ'կայ : Մարդ մը միայն կայ՝ եւ այն մարդուն վրայ բոլոր շղթայակապներու աղէտքը ամփոփուած է : Աւելի բարկ հեղուկ մըն է , ուստի եւ աւելի համով :

Կառքը դդրդեցաւ : Խուլ շառաղիւն մը հանեց՝ մեծ դրան կամարին տակէն անցած ատեն , ետքը մեծ ճամբան ելաւ եւ Պիտէդուի դանդաղ դռները՝ անոր ետին փակուեցան : Ապշած յառաջ կ'տարուէի՝ թմբրած մարդու մը նման՝ որ ոչ շարժիլ կրնայ՝ ոչ պոռալ՝ եւ որ իւր թաղուիլը կ'ըսէ : Տարտամ կերպով ականջիս կ'զարնէին՝ սուրհանդակի ձիոց վզէն կախեալ բաղմալծիւ բոժոժներու ձայնը , երկաթեայ անիւ-

ներուն սալայատակին վրայ շառաշիւը , կառ-
քին շորս կողմի հեծելազօրաց տրոփիւնը , եւ
կառավարին խարազանին շաշիւը , կարծես թէ՝
մըրթկ մըն էր որ զիս յափշտակեր կ'տանէր :

Աչքիս առջեւ բացուած երկաթապատ ճեղ-
քի մը մէջէն , ապուշ կերպով մը Պիսէդուի մեծ
դռան վրայի խոշորագիր մակագրութիւնը կը
կարդայի . ԱՆԿԵԼԱՆՈՅ ԾԵՐՈՒԹԵԱՆ :

— Ուրեմն կ'ըսէի հոն ծերացող մարդ ալ
կայ եղեր :

Եւ ինչպէս կէս քուն կէս արթուն եղած
ատեն կ'ընէ մարդ , զանազան կերպերով այս
դաղափարը՝ վշտերով թմբրեալ հոգւոյս մէջ կը
յեղյեղէի : Յանկարծ սայլակը նեղ շաւղէն լայն
փողոցը մանելով՝ լուսանցքին շտկութիւնը փո-
խեց : Նոդըը Տամին բուրգերը աչքիս ներկայա-
ցան , կապուտակ՝ եւ Բարիզի մառախուղին մէջ
կէս մը անհետացած : Մտացս շտկութիւնն ալ
միանգամայն փոխուեցաւ . սայլակին պէս մե-
քենայ մ'ալ ես դարձեր էի . Պիսէդուին դա-
ղափարին , Նոդըը Տամին երգանց դաղափա-
րը յաջորդեց : — Արօշը կանգնած բուրգին
վրայ եղողները՝ սպէկ պիտի տեսնան , կ'ըսէի
ինքնիրենս ապուշ կերպով մը ժպտելով :

Կարծեմ նոյն միջոցին էր , որ քահանան նո-
րէն սկսաւ ինձ խօսիլ . թողուցի որ հանդար-
տօրէն ըսէ : Արդէն աղմուկ կար ազանջիս մէջ

անուոց շառաչը, երկվարաց ոտնատրոփը եւ կառավարին խտրազանը : Տեսակ մը աղմուկ ալ այս :

Լռութեամբ ունկն կ'դնէի այս միօրինակ բառից անկմանը, որ աղբիւրի մը խոխոջին նման միտքս կ'թմբրեցնէին եւ որոնք առջեւէս միշտ նոր եւ տարբեր կերպով կ'անցնէին՝ արքունի փողոցի մը կորաքամակ կնձնեաց պէս . Հրաւիրակին ընդհատ եւ սուղ ձայնը՝ յանկարծ զիս սթափեց :

— Է՛հ . տեսնանք ի՞նչ նոր լուր ունիս, Պարոն Աբբայ կ'ըսէր՝ գրեթէ զուարթ արտասանութեամբ մը, խօսքը դէպի քահանային ուղղելով :

Քահանայն որ անընդհատ ինձ կ'խօսէր եւ որ կառքին աղմուկէն ալ ուրիշի ձայնը չէր իմանար՝ պատասխան չ'տուաւ :

— Հէ՛, հէ՛, կրկնեց հրաւիրակը՝ աւելի ձայնը բարձրացնելով, որպէս զի անով կարող ըլլայ անխնեօւ ձայնը խափանել . դժոխային կա՛ռք :

Դժոխայի՛ն, արդարեւ դժոխային :

— Անտարակոյս կառքին երերալէն է որ՝ մարդուս ձայնը չ'լսուիր ըսաւ : Բան մը կ'հարցնէի ձեզի Պարոն Աբբայ, շնորհ ըրէ՛ք ըսելու ինձ՝ թէ ի՞նչ կ'ուզէի հարցնել, — ա՛ . . . Բարի զի այսօրուան նշանաւոր լուրին վրայօք տեղեկութիւն մ'ունի՛ք :

Սարսուռ մը զգացի՝ կաշիսկըսկ թէ իմ վըրայօքս կ'իջանէր :

— Ա՛յ, պատասխանեց, քահանայն որն որ վերջապէս լսած էր . այս առաւօտ՝ ամենեւին ժամանակ չ'ունեցայ լրագիր կարդալու : Արբոր օրըն 'ի բուն այսպիսի գործով մը զբաղած ըլլամ, կ'ապագրեմ դռնապանիս՝ որ լրագիրներս պահէ եւ իրիկուան վերադառնալուս դանոնք կը կարդամ :

— Զարմա՛նք, ըսաւ հրաւիրակը . անկարելի է որ դուք ասանկ բանի մը անտեղեակ ըլլաք : Բարիդի լո՛ւրը, այս առաւօտան լո՛ւրը :

Խօսքը ես ամենելով, — կարծեմ ես գիտնալու եմ՝ ըսի :

Հրաւիրակը ինձ նայեցաւ, — Վո՛ւք, յիշաւի՞ . . . եթէ այդպէ՞ս է . . . ի՞նչ կ'ըսես :

Տարօրինակ մարդ մըն էք ըսի :

— Ինչո՞ւ պարոն, կրկնեց հրաւիրակը՝ իւրաքանչիւր ոք իրեն յատուկ քաղաքական կարծիքն ունի : Անտարակոյս եմ որ դուք ու ձերը ունիք : Բոտիս աղգային գունդը վերահաստատուելու է : Ես իմ գունդիս մէջ յիսնապետ էի եւ արդարեւ ակտորժելի բան մ'է . . . :

Խօսքը ընդմիջեցի եւ ըսի : — Չեմ կարծեր որ ասոր վրայ ըլլար խօսքերնիդ :

— Հապա ի՞նչ բանի վրայօք էր՝ որ կ'ըսէիք թէ դուք գիտէք այս լուրը . . .

— Ուրիշ լուրի մը վրայօք էր խմ ըսածս , որ այսօր Բարիդը կ'ղբաղեցնէ :

Տխմարը չ'հասկցաւ եւ հետաքրքրու թիւնը կրկնապատակեցաւ : Ուրիշ ըսէր մը : Ա՞ր սատա-
նայէն կրցաք այս լուրերը խմանալ , ս'ըրկէց .
չնորհ ըրէ՛ք սիրելիս կ'աղաչեմ : Գիտէ՞ք արդ-
եօք պարոն Արքայ , ի՞նչ է ասոր ըսածը . ինձ-
մէ տուաւել աւելեկաւ թիւն մ'ունի՞ք . հասկը-
ցուցէ՛ք , կ'աղաչեմ : Ի՞նչ բանի կ'վերաբերի
արդեօք . . . Ա՛տենաք որ շատ կ'ախորժիմ նոր
լուրեր խմանալէ , վասն զի անոնք պարոն նա-
խադահին կ'պատմեմ , եւ անոնցմով զինքը
կ'ղբօսայնեմ :

Եւ հաղարաւոր բարբառնջանք : Մէյմը քա-
հանային կ'դառնար , եւ մէյմը դէպ 'ի ինձ .
խոկ ես ուսերս վեր վերցնելէն ուրիշ պատաս-
խան մը չ'էի տար :

— Ե՛հ ուրեմն , նայինք ի՞նչ բանի վրայօք
կ'մտածեա ըսաւ :

— Ա՛մտածեմ որ , ըսի , այս իրիկուրնէ ետ-
քը՝ ալ չ'պիտի կարենամ մտածել :

— Հ'ը , ասոր համա՞ր է որ այդչափ տխուր
ես , ըսաւ : պարոն Քասթէններ կ'խօսէր :

Քիչ մը ատեն լուռ կենալէն ետքը , — պա-
րոն Բարաժուանին ալ ես ուղեկից էի՝ ըսաւ ,
բայց անիկայ սամուրենի գլխարկ մը դրած կ'ծը-
խէր : Եսկ Ռօշէլի երկտասարդները՝ թէպէտ

մէկմէկաւ հետ կ'իսօսէին, բայց կ'իսօսէին :

Առ վայր մի դադրեւէն ետքը՝ նորէն սկսաւ.
— Խեղ երազատեանէ՛ր, բոլոր աշխարհ արհաւ
մարհելաւ կերպ մը ունէին : Կսկ ձեզի դալով
կ'տեսնամ որ շատ կ'մտածէք պատումնի՛ :

— Պատումնի՛, պատասխանեցի իրեն, ես ձեզ
մէ շատ առաւել ծեր եմ, եւ իւրաքանչիւր քա
ռարդ որ կ'տեսնի, տարւոյ մը շափ դիւ կ'ծե
լայնէ :

Դէպ 'ի ինձ դառնալով՝ անհեղեղ շուարա
նօք մը քանի մը վայրկեան երեսս նայեցաւ, եւ
յետոյ խոշորածայն քրքիչ մը հանեց :

— Հասկցա՛յ, զուարճանալ կ'ուզէք այնպէս
չէ՛, ինձմէ տւելի ծեր, ես քու մեծ հօրդ տեղն
եմ բոտա :

— Չեմ ուզեր խնդալ՝ պատասխանեցի իրեն
ծանրութեամբ մը :

Քթախատին առօրը բացաւ :

— Ա՛ռ նայիմ, սիրելի պարոնս, քթախատ
մը քաջէ՛, մի՛ վշտանար, եւ մի՛ սխ ահալեր ինձի
դէմ :

— Մի՛ վախճար, պատասխանեցի իրեն՝ եր
կար ժամանակ կարող չեմ սխ ահալել :

Այս վայրկեանին, դէպ 'ի ինձ ուղղած տու
փը՝ զմեզ մէկ մէկէ բաժնօղ վանդակին հանդի
պեցաւ : Կառքը ուժով մը ցնցեց, եւ դէպ 'ի
յետս մղելով՝ առօրը բոլորովին բաց, ստիկաւ

նախ թեան զինւորին ստիցը վրայ ինկաւ :

Անիծեալ վանդակ , պառայ դէպ 'ի իմ հաղմա դառնալով :

— Տեսա՞ր հիմայ , դժբաղդ չե՞մ մի , բոլոր քթախոտս կորսուեցաւ :

— Իմ կորսնցուցածս ձենէ առաւել է , պատասխանեցի իրեն ժողտելով մը :

Քթախոտը ժողվելու փորձ մը սկսաւ ընել քթին տակէն մոմաւալով :

— Ինձմէ առաւել... ըսելը շատ դիւրին է ... առանց քթախոտի՞ մինչեւ Բարիդ... ստա-
կալի է այս...

Այն ատեն , քահանան քանի մը մխիթարա-
կան խօսքեր ուղղեց իրեն՝ թէպէտ մաքիս սաս-
տիկ զբաղմունքէն ազէկ չ'հասկցայ , բայց կար-
ծեմ մի եւ նոյն խրախուսանաց շարունակու-
թիւնն էր՝ որուն սկիզբը ինձմէ ըրած էր : Ար-
թալով , խօսակցութիւնը քահանային եւ հրաւի-
րակին մէջ սկսաւ երկարիլ , թողուցի իրենց որ
խօսին , եւ ես սկսայ իմ վրայօքս մտածել :

Քաղաքին դռանը մօտեցած ատեննիս , միտ-
քըս սաստիկ յուզուած էր , եւ ինձ այնպէս
կ'թուէր թէ՛ Բարիդը սովորականէն աւելի աղ-
մուկի մը մէջ էր :

Նոյն վայրկեանին , կառքը մաքսին առջեւը
կեցաւ : Մաքսին պաշտօնականներն սկսան քնն-
նել : Թէ որ կառքին մէջ եղածը՝ կով մը կամ

ուշիսար մը ըլլար՝ սպանդանոցը տանելու համար՝
այն առին իրենց՝ լի դրամաւ քսակ մը նետել
հարկէր, բայց մարդկային զլուխ մը մաքս չը
վճարեր : Անցանք :

Լայն փողոցը անցնելուս պէս, կառքը Սէն
Մարտո եւ Սիդէ թաղին օձապաշտ հին ճամ-
բաները մտաւ, որոնք մըջմեոցի մը բիւրաւոր
ճանքաներուն պէս մէջէ մէջ կ'անցնին : Այս
փողոցներուն սալայատակին վրայ՝ կառքին շա-
ռաչը այնչափ աղմկայոյզ եւ երազ էր՝ որ բնաւ
արտաքին ձայն մը չ'էի լսեր : Արբոր սղտի քա-
ռակուսի լուսանցքէն կ'նայէի, կ'թուէր ինձ թէ
երթեւեկողաց ալիքները կառքը տեսնելու հա-
մար կանկ կ'առնէին եւ անոր հետքերուն վը-
րայէն երամ երամ տղայք կ'վազէին : Արբեմն՝
նաեւ ճանքաներուն անկեանց վրայ՝ կարծեցի
տեսնել ցնցոտիւք ծածկեալ ծեր մը՝ կամ պա-
ռաւ մը, կամ եւս երկուքն ալ մէկտեղ, որ ձեռ-
քերնին տպուած թղթոց խուրձեր բռնած էին,
զոր անցնողք իրարմէ կ'յափշտակէին՝ իբրեւ ճիշ
մը արձկելու համար բերաննին բռնալով :

Ութու կէս կ'զարնէր պալատին ժամացոյցը,
երբ Քօնսիէռժըռիի բակը հասանք : Այն մեծ
սանդղին, այն սեւ մատրան, այն չարագուշակ
խղիկներուն տեսքը՝ սառեցուց զիս : Արբոր
կառքը կեցաւ կարծեցի որ սրտիս բարախմունք-
ներն ալ պիտի դադրէին :

ԱժՈՒԹԱՊԼԵՅԻ . ԲԱՅԿԱԿԻ մը արագութեամբ
դուռը բացուեցաւ , զնայուն բանաւս վար
ցածկեցի , եւ ճեպընթաց քայլերով , զարաց եր'ւ-
կարդ շարքին մէջէն կամարին տակ մխուեցայ :
Արդէն ճամբուս վրայ խուռն բազմութիւն մը
դիզուեր էր :

ԻԳ .

Մինչդէռ Արդարութեան պալատին (Բաբէ
ար ժիւսթիս) հասարակաց ճեմելիքին մէջ կ'պը-
տըտէի՝ անձիս վրայ ազատութիւն մը եւ զու-
արթութիւն մը զգացի , բայց բոլորովին քաջու-
թիւնս ոչնչացաւ՝ երբ աչքիս առջին ծածուկ
դռներ՝ դադանի սանդուղներ՝ եւ երկար ու
հեղձամղձուկ անցքեր բացուեցան , ուր ուրիշ
մէկը չ'էր մտնար , բայց միայն դատապար-
տողներն ու դատապարտեալները :

Հրաւիրակը երբէք քովէս չ'էր բաժնուէր :
Իսկ քահանայն զմեզ թաղած էր՝ երկու ժամ
ետքը դալու պայմանաւ : Արիշ դործեր ունէր :

Տեսուչին սենեակը տանելով՝ իւր ձեռքը
յանձնեց զիս հրաւիրակը : Փոփոխութիւն մ'էր
այս : Տեսուչը ազաչեց իրեն որ քանի մը վայր-
կեան սպասէ , վասն զի ուրիշ «չ» մը կայ կ'ը-
սէր իրեն յանձնուելու , որպէս զի կառքին վե-
րադառնալուն շուտով մը տանէ Պիսէղուր տա-
նի : Անշուշտ այսօրուան դատապարտեալն էր

այս՝ որ պատկերու կ'երթար այ՝ յարդերուն վրայ, զոր ես ժամանակ չ'ունեցայ մաշեցնելու : Շատ . աղէկ պատասխանեց հրաւիրակը տեսուչին . քիչ մը կ'սպասեմ եւ երկու դատավըճիւղը միանգամայն կ'սլափափափենք . դիւրութիւն մ'է այս մեղի :

Առ ժամս տեսուչին սենեակին կից սենեակ մը դրին զիս եւ դուռը վրայէս աղէկ մը փակեցին : Առանձին էի :

Չեմ գիտեր որչափ ժամանակ հոն էի եւ ի՛նչ կ'մտածէի՝ երբ ականջիս բռնն եւ յանկարծական քրքիչ մը զարկու եւ զիս ցնորքներէս սթափեց :

Ընդհատ աչքերս վեր վերցուցի եւ տեսայ որ առանձին չ'էի . սենեակիս մէջ ուրիշ մընալ կար . շուրջ յիսուներհինգ տարեկան մարդ մը . միջին հասակաւ . կնճռած երեսով . կորագլուխ . խորշ մաղերով . յաղթանդամ եւ շիւ աչքերով . դառն ծիծաղ մը դէմքին վրայ . աղտեղի ցնցոսիւք ծածկուած . կիսամերկ եւ պժգալի տեսքով :

Ա'երեւայ թէ առանց իմ տեսնելուս դուռը բացուեր եւ այն ներս դրուելէն ետքը՝ կրկին դոցուեր էր : Երանի՛ թէ մահն ալ այնպէս դար :

Մարդը եւ ես փոխադարձ հայեցումով մէկմէկու նայեցանք . ինքը մահունն հեծ-

կլտանայ նման ծիծաղը շարունակելով, իսկ ես
կէս մը սարսափած եւ կէս մը շուարած :

— Ո՞վ էք դուք, հարցուցի իրեն վերջապէս :

— Շաղրելի խնդիր, պատասխանեց, որս մըն
եմ :

— Ի՞նչ ըսել կուզես, որս մը . . .

Այս հարցմունքս՝ իւր զուարթութիւնը,
կրկնապատկեց :

— Ըսել կ'ուզեմ, ըսաւ բարձրաձայն քրքիշով՝
մը, որ դահիճը վեց շաբաթ ետքը իմ գլխուս
հետ ալ պիտի խաղայ՝ ինչպէս որ վեց ժամ
ետքը քու կոճղիդ հետ : Հա՛ . հա՛ . կարծեմ
հիմայ հասկցար ըսածս :

Արդարեւ թալկացայ եւ մազերս կ'ցցուէ-
ին, հասկցայ որ միւս դատապարտեալն էր
այս . այսօրուանը, որն որ Պիտէդուը կ'ապառ-
ուէր, իմ ժառանգորդս :

Շարունակեց :

— Ի՞նչ ընենք, ահա՛ պատմութիւնս . ճար-
տար դողի մը զաւակն եմ, մեղք որ օր մը իւր
վզնոցը դահիճը կապած ըլլալու է : Արբոր շը-
նորհիւն Աստուծոյ կախաղանը կ'թաղաւորէր՝
վեց տարեկան էի, առանց հօր եւ առանց
մօր. ամառը ճանբաներուն եղերքը՝ փոշուց մէջ
կ'թաւալէի, որպէս զի կառքերուն մէջէն քանի
մը սոս- ի նետեն . ձմեռը բապիկ սաքերով ախլ-

ի Մէկ սոսն Տաճկաստանի դրամով գրեթէ 10 փաքայ է :

մերուն մէջ կ'ըսէ՛ն՝ ցուրտէն կապուտցած
մատներս շունչովս տաքցունելով . անդրաւար-
տիքէս սրունքներս կ'երեւային : Ինը տարեկան,
եղած ատենս ձեռքերս սկսեցի դործածել ,
մերթ առ մերթ դրպան մը կ'պարպէի , վերար-
կու մը կ'դողնայի , տասը տարեկան եղած ա-
տենս՝ դրպանահաստ մ'էի : Յետոյ առաւել
ճարտարութիւններ ձեռք բերելով , տասնը եօ-
թը տարեկան եղած ատենս վարպետ դող մը
եղայ . բանալի կ'կոտրէի , կրպակ կ'բանայի :
Բռնեցին զիս , — չափահաս էի — եւ թիա-
վար աշխատութեան դրկեցին : Աալանաւո-
րութիւն , դժուար բան է . աախտակի մը վրայ
պառկիլ , յստակ ջուր խմել , սեւ հաց ուտել ,
աւելորդ գնտակ մը գետնաքայլ ընել՝ հետը
դաւաղանի եւ արեգակի հարուածներ ուտե-
լով . դերծեալ գլխու մը ընելու բաներ
Խակ ես որ շաղանակագոյն գեղեցիկ մազեր ու-
նէի Ինչ փոյթ ժամանակս լրացուցի :
Տասնըհինգ տարիէն կրնայի ազատիլ : Արեւուն
երկու տարեկան էի՝ մինչդեռ մէկ առտու մը
ճանքու մը անցագիր եւ վաթսուներկեց ֆը-
ռանք տուին ինձ՝ որն որ տասն եւ հինգ տարի՝
օրը տասներկեց ժամ , ամիսը երեսուն օր ,
եւ տարին տասն երկու ամիս աշխատելով վաս-
տըկեր էի : Այս ալ հոգ չէ : Աաթսուն եւ
վեց ֆռանքովս՝ պատուաւոր մէկը ըլլալ կ'ու-

դէի, եւ իմ ցնցատեացս տակ անանկ բարի ըղ-
 դացութեանք ունէի, որ կարծեմ քահանայ մը
 իւր վերարկուն տակ չ'ունի: Բայց ո՞ր սատա-
 նան կրնար այս դեղնագոյն անցագրովը դարձ-
 մը ընել՝ որուն վրայ շէշ՝ է հաւանաւորութեան
 դրուած էր: Ամեն մէկ անցած տեղէս այս
 թուղթը ցուցնել եւ կամ ուր որ բնակէի՝
 դռնէ ութը օրն անդամ մը քաղաքապետին
 ներկայացնել պէտք էր: Պեղեցիկ յանձնարա-
 րութիւն: Ամեն մարդ կ'փախնար ինձմէ, տը-
 ղայք քովէս կ'փախչէին ու դուռները կ'դո-
 ցէին, եւ ոչ մէկը կ'ուզէր ինձ դարձ տալ:
 Աւթսուն եւ վեց ֆռանքս կերայ: Բայց յե-
 տոյ, ապրուստ պէտք է: Աւթով եւ աշխատու-
 թեան յարմար բազուկներս կ'ցուցնէի, կ'մեր-
 ժէին: Օրականս 15 սոս, 10 սոս, մինչեւ ան-
 դամ 5 սոս, յանձն առի: Ամենեւի՛ն: Ի՞նչ
 ընեմ: Օր մը անօթի էի՝ հացագործի մը կըր-
 պակին փոքրիկ պատուհանը կտորեցի՝ եւ հաց
 մը ձեռք ձգեցի, հացագործն ալ զիս ձեռք ձը-
 գեց: Պեռ հացը չէի կերեր՝ մինչդեռ ուսո-
 ցըս վրայ երեք հրեղէն տառեր դրոշմելով,
 ցմահ շղթայակապ աշխատութեան դատա-
 պարտեցին: Եթէ կ'ուզես, այս դրոշմը քեզի
 ցուցնեմ՝ որուն վերստին անհո՛մն կ'կոչեն: Ա-
 հաւաստիկ վերստին բանա: Արկին զիս թուլոն
 տարին, այս անդամ ինչպէս ըսի ցմահ շղ-

թայակապ աշխատութեան դատապարտելով :
 Փակուելու էի : Բայց այս դործը ընելու համար՝
 երեք պատ կար ծակելու , եւ երկու շղթայ
 կտրելու : Իսկ ես՝ միայն դամ մը ունէի : Փա-
 խայ : Որտաձայն թնդանօթներ արձակեցին .
 վաան զի մենք ալ Հռովմի կարդինալներուն նը-
 ման կարմիր հագած ենք եւ անցած ատեն-
 նիս թնդանօթ կ'արձակեն—Վառօդը պարապը
 գնաց : — Այս անգամ ոչ դրամ եւ ոչ ալ ան-
 ցադիր ունէի : Քանի մը բարեկամներու հան-
 դիպեցայ , որոնք ինձի պէս իրենց պարանր
 կտրած էին : Պարագլուխին ինձի ալ իրենց հետ
 ընկերանալ առաջարկեց , որ մեծ ճամբուն վը-
 րայ մարդասպանութիւն կ'ընէին : Ընդունեցի .
 եւ սկսայ ինքզինքս ապրեցնելու համար՝ ուրիշը
 սպաննել : Երբեմն կտրաւան մը , երբեմն ձիու
 վրայ նստած կովու վաճառական մը : Ղրամը
 կ'առնէին եւ կենդանիները կամ կառքը , ըստ
 դիպաց թող կուտային , իսկ մարդը ծառի մը
 տակ կ'ընէին՝ միանգամայն ուշադրութիւն
 ալ ընելով որ ոտքերը դուրս չ'մնայ . եւ յետոյ
 փոսին վրայ կ'պարէին . որպէս զի երկրին նոր
 փորուած ըլլալը չ'հասկցուի : Այսպէս ծերացայ՝
 թփոց մէջ որջանալով , բացօթեայ պառկելով ,
 անտառէ անտառ հալածեալ , բայց դոնէ ազատ
 անձնիշխան : Ամեն բան վերջ մը ունի՝ ինչպէս
 այս արհեստն ալ անոնց նման : Աստիկա-

նութեան զինւորները գեղեցիկ գիշերով մը՝
 զմեզ մեր օձիքէն բռնեցին։ Ընկերներս ազատե-
 ցան՝ իսկ ես որ ամենէն ծերն էի, այս ժապա-
 ւինեալ գլխարկներով կատուներուն ճիրանացը
 տակ մնացի եւ հաս բերին զիս։ Արդէն սան-
 դուղին ամեն տատիճաններէն անցեր էի, բայց
 ՚ի մէկէն. ինձ համար թաշկինակ մը գողնալ
 կամ մարդ մը սպաննել, մի եւ նոյն բանն էր։
 Պատուհաս մ'ալ կար ինձ պատրաստեալ, այն
 էր հնձահարին մանդաղէն անցնիլ։ Պործս կար-
 ճատեւ եղաւ. է՛հ . . . երթալով կ'ծերանայի՝
 եւ ալ գործի չէի դար։ Հայրս կախուեցաւ, ես
 ալ պիտի գլխատուիմ։— Ահա՛ բարեկամ։

Ապշեր էի այս խօսքերը լսելու։

Առաջուրնէ բարձրաձայն սկսաւ խնդալ եւ
 ձեռքս բռնել ուղեց։

Մտկալով ետ քաշուեցայ։

— Բարեկամ, գոչեց, քաջասիրտ չես երե-
 ւար։ Մահուան առջեւ մի՛ վատթարանար . . .
 քեզի ըսե՛մ մի։ Չախորդ վայրկեան մը կայ
 հրապարակին վրայ անցնելու . . . Բայց շուտ
 կ'անցնի։ Առգէի հոն ըլլալ՝ քեզի տապալակել
 սովորեցնելու համար. անէ՛ծք . . . Թէ որ խօսք
 տային ինձ այսօր զիս քեզի հետ գլխատելու՝ բո-
 ղոքելու միտք չ'ունէի։ Նոյն քահանան երկուք-
 նուս ալ կ'ծառայէր . . . հոգ չէ ինձ մնացորդ-
 ներդ ունենալ։ Ատենե՛ս բարեսիրտ մանչ մըն

եմ՝ հէ՛ , ըսէ՛ , կուզե՛ս բարեկամութիւն . . .

Քայլ մըն ալ տուաւ ինձ մօտենալու :

Պարո՛ն , ըսի իրեն զինքը ետ մղելով , չնոր-
հակալ եմ :

Նոր քրքիչ մը այս պատասխանիս :

— Ա՛հ , Ա՛հ , կերեւայ թէ մարդիկ մըն էք .
մարդիկ է . . .

Խօսքն ընդմիջեցի , բարեկամ խորհրդածե-
լու պէտք ունիմ թող զիս :

Խօսքիս ծանրութիւնը զինքը յանկարծ
մամուռքի մէջ ձգեց : Խոր մտխրագոյն եւ դը-
րեթէ լերկ դլուխը երերցուց , յետոյ ըլլունդ-
ներովն իւր թաւարծի կուրծքը քերելով՝ որ
շապկին տակէն մերկ իրեն կ'բացուէր ,

— Հասկցա՛յ , ըսաւ քթին տակէն մումաւով
երէցը . . .

Քանի մը վայրկեան լուռ կենալէն ետ-
քը , նայէ՛ ըսաւ երկչոտ կերպով մը՝ դու
մարդիկ մըն ես , լուռ . բայց դեղեցիկ հադուտս
մը ունիս՝ որ քեզի շատ բանի չ'պիտի ծառայէ
դահիճ մը պիտի տունէ : Տո՛ւր ինձ որ ծխախոտ
դնեմ :

Հադուտս հանեցի եւ տուի : Մռնչական
ուրախութեամբ մը սկսաւ ձեռքերը զարնել :
Յետոյ տեսնելով որ շապկով մը միայն մնացի եւ
կ'դողդղամ , — Պարո՛ն կ'մտիս ըսաւ . առ՛ այս .
կ'անձրեւէ՝ եւ կ'թրջիս՝ ասկէ զատ սոյլակին

մէջ վայելչարար հազուած ըլլալու է :

Այս ըսելով կ'հանէր իւր մոխրադոյն բարդէ հանդերձը եւ կռնակս կ'անցունէր . թողուցի որ ուղածն ընէ :

Նոյն միջոցին պատին կռթներ էի . եւ չէի գիտէր թէ ի՞նչ ազդեցութիւն կ'ընէր ինձ այս մարդը : Սկսաւ իմ իրեն տուած վերարկուս քննել եւ ամեն մէկ վայրկեան ուրախութեան ճիշ մը կարճակէր : Բոլոր գրպանները նոր են օձիքը ամենեւին մաշած չէ ըսաւ , քիչէն քիչ՝ առան եւ հինգ ֆռանք կըրնամ ձեռք բերել : Ի՞նչ երջանկութիւն , ծխախոտ ունենալ բոլոր այս վեց շտրթուան համար :

Գուռը բացուեցաւ : Երկուքս ալ բնութելու եկան , զիս այն սենեակը տանելու՝ ուր դատապարտեալը՝ իւր վերջին ժամը կ'սպասէ եւ զայն Պիտէդօը տանելու համար : Զուարթութեամբ զինքը տանելու եկող ոստիկանաց խմբին մէջ կենալով , իրենց կ'ըսէր . — Ա՛հ չըլլայ որ սխալիք՝ թէպէտ Պարոնին հետ վրայի կեղեւնիս փոխեցինք , բայց զիս իւր տեղը չըլանէք : Թշուա՛ւութեանս հիմայ որ ծրխախոտ գնելու գրամ ունիմ , այս գործիս չը գար :

Ի՞նչ .

Օ՛ր անօրէն . . . հազուապէս առաւ՝ ողով-

հետեւ ես իրեն չ'ատի եւ ինձ այս ցնցոտիքը ձգեց . այս անտրդ հաղուտար : Անհոգութեամբ մը եւ կամ իբրեւ դժալուս համար չէ՞ր, որ հաղուտոս առնել թողուցի : Ա՛չ, այլ անոր համար՝ որ ինքը ինձմէ աւելի ուժով էր՝ եւ թէ որ մերժելու ըլլայի՝ դուցէ քանի մը խոշոր բռնցի հարուածներ ուտէի :

Ա՛յո՛, դժու թի՛ւն . . . Սիրտս լի է վատ զգացումներով, փափաք մը կուգար ինձ՝ թէ որ կարենայի ծեր դողը ձեռքերովս խեղդել եւ կամ ոտքերուս տակ զինքը ճղմել :

Սրտիս մէջ դառնութիւն մը՝ կատաղութիւն մը՝ կ'զգամ, կարծեմ լեզույս մաշկը պատռել է : Մահը չարագործ կ'ընէ զմարդ :

ԻՆՆ

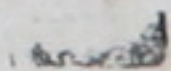
Սենեակի մը մէջ տարին զիս, ուր չորս պատերէ՝ պատուհանը բաղմաթիւ երկաթածայլ վանդակներէ եւ դրան կրկին նիզերէ՝ ուրիշ բան մը չ'կար :

Սեղան մը, աթոռ մը եւ ինչ բան որ դրելու համար պէտք էր ուղեցի : Բոլորն ալ բերին :

Յետոյ անկողին մ'ալ խնդրեցի : Բանտապահը զարմանալու կերպով մէ երեսս նայեցաւ, որպէս թէ ըսել ուղէր . — Ի՞նչ բանի համար :

Եւ թէպէտ կաշիէ անկողին մը բերին, բայց

նոյն ժամայն զինւոր մ'ալ եկաւ սպասելու այն տեղ, որ ի՞նչ «էնէաչ» կ'կոչուի: Ա'վականա՞ն արդեօք որ անկողնւոյս սաւանովը ինքզինքս չըխողդեմ:

Ի.Զ.

Ժամը առան է:

Ո՛վ իմ պզտիկ խեղճ աղջիկս, այլ եւս վեց ժամ եւ պիտի մեռնիմ, աղտեղի բան մը պիտի դառնամ՝ որ գետնաքարշ պիտի ըլլայ . . . գլուխ մը, որ մէկ կողմէն պիտի ճնշուի եւ կոծղ մը՝ որ միւս կողմէն պիտի զննուի . . . մնացորդը դադարի մէջ ամփոփուելով՝ Քլաւմառ պիտի երթայ:

Ահաւասիկ այն մարդկանց ընելիքը քու հօրդ, որոնց մէկը զիս չ'առեր, բոլորն ալ վերաս կ'խղճան եւ ամենն ալ կրնան զիս ազատել: Ա'հասկնա՞ս ի՞նչ կ'ըսեմ Մառի, պաղ արեամբ զիս սպաննե՛լ իբրեւ արարողութիւն մը, դործին ըստ ինքեան աղէկութեանը համար: Մեծդ Աստուած:

Խեղճ պզտիկ. քու հայրդ՝ որ զքեզ այնչափ կ'սիրէր, քու հայրդ՝ որ քու սպիտակ եւ անուշահոտ փաքրիկ վիզդ կ'համբուրէր, որ անդադար ձեռքերը քու մետաքսանման խոպոպիքներուդ մէջ կ'անցունէր, որ քու գեղեցիկ գիրուկ դէմքդ իւր ձեռացը մէջ կ'առնէր, որ

գ. քեզ իւր ծնկացը վրայ կ'փայփայէր, եւ որ երեկոյին քու երկու փոքրիկ ձեռքերդ կ'միացընէր՝ առ Աստուած աղաչելու համար :

Ո՛վ պիտի ասոնք քեզի ընէ հիմա : Ո՛վ պիտի սիրէ զքեզ : Քեզի հասակակից տղայք՝ բաց 'ի քենէ բոլորն ալ հայր պիտի ունենան : Ի՞նչ պէս պիտի զրկուիս դուն զաւակս՝ քեզի սովորական եղած կաշանդի գեղեցիկ խաղալիքներու, եւ շաքարեղէններու պարգեւներէն եւ համբոյրներէն : Ի՞նչպէս պիտի զրկուիս դուն խեղճ որբ՝ ուտելէ եւ խմելէ :

Ո՛հ, թէ որ դատաւորք՝ գոնէ իմ գեղեցիկ փոքրիկ Մառիս տեսած ըլլային, պիտի հասկնային որ երեք տարեկան պզտիկ աղջկան մը հայրը՝ պէտք չէ սպաննել :

Եւ երբոր մեծնալու ըլլայ՝ թէ որ կարենայ մեծնալ, այն ատեն ի՞նչ պիտի ըլլայ արդեօք : Իւր հայրը Բարիզի Ժողովրդեան յիշատակներէն մէկը պիտի ըլլայ, պիտի խպնի ինձմէ եւ իմ առնունէս, իմ պատճառաւս, ամենուն անարդ, արհամարհ եւ զազրացուցիչ բան մը պիտի ըլլայ. իմ պատճառաւս, որ զինքը սրտիս ամենայն գորովանօքը կ'սիրեմ : Ո՛վ իմ ամենասիրելի պզտիկ Մառիս՝ ճշմարիտ է արդեօք որ դու ինձմէ պիտի խպնիս եւ պիտի սոսկաս . . . :

Թշուա՛ւ . . . Ի՞նչ ոճիր գործեցի եւ ի՞նչ ոճիր գործել կուտամ ընկերութեան :

Ո՛հ . Խրա՛ւ է արդեօք որ երեկոյ չեղած պիտի մեռնիմ : Մտոյդ է դարձեալ որ ասիկայ նոյն ինքն ես եմ : Դրսէն լսուած այս խուլ աղաղակները , այս զուարթ՝ ժողովրդեան խուռն բազմութիւնը որ արդէն փողոցները կ'ողողէ . . . այս ձմեռնոցներուն մէջ պատրաստուող ոստիկանք , այս սեւահանդերձ քահանան , այս միւս կարմիր ձեռքերով մարդը , ինձ համար են , ե՞ս եմ որ պիտի մեռնիմ . . . ե՞ս , որ հոս եմ , որ կ'ապրիմ , կ'շարժիմ , կ'նշեմ , սեղան նստած եմ , որ ուրիշի սեղանի մը նըմանն է , ես , որ ուրիշ տեղ ալ կրնայի ըլլալ , ես վերջապէս , այս էսը , զոր կ'ըջափեմ , կ'ըզգամ , եւ որուն հագուստը այս տեսած ծալքերս կ'ընէ :

Ի՛է .

Ախյօթիներ

Պոնէ գիտնայի թէ ինչպէս շինուած է ան եւ թէ ինչպէս կ'մեռնի մարդ անոր վրայ . բայց սարսափելի բան . . . բնաւ չեմ գիտեր :

Ահաւոր է անոր անունը եւ չեմ գիտեր թէ՛ մինչեւ հիմայ ի՞նչպէս կրցայ բերան առնուլ եւ կամ գրել :

Այս ինը տառերու բաղադրութիւնը , իրենց ձեւը , կերպը , բաւական են սոսկալի դաշտփարներ զարթուցանելու . եւ այն չարա-

գուշակ բժիշկը՝ որ զայս հնարեց, նախապահ-
մանեալ անուն մ'ունէր :

Այն երեւոյթը՝ որով մտացա առջեւ այդ
գործիքը կ'նկարի, անորոշ տարտամ՝ եւ որ ա-
ւելի մահագոյթ է : Խւրաքանչիւր վանկ, կար-
ծեա թէ նոյն մեքենային մէյմէկ մասն է : Մը-
տացա մէջ այս հրէշաւոր շէնքը, անդադար կ'ը
շինեմ եւ կ'կործանեմ :

Չեմ համարձակիր հարցմունք մ'ընել ա-
սոր վրայօք, բայց զայն չ'գիտնալն ալ սարսա-
փելի է : Ա'երեւայ թէ շարժական փայտ մը կայ՝
եւ թէ փորի վրայ կ'պառկեցնեն զքեզ Ո՛հ
գլխուս իյնալէն առաջ մազերս պիտի ճերմկին :

ԻԸ .

Անդամ մը սակայն կ'իտով չափ տեսայ զայն :

Օր մը առաւօտեան ժամը տասնըմէկին մի-
ջոցները՝ մինչդեռ կառքով Առէվի հրապարակէն
կ'անցնէի, մէկէն 'ի մէկ կառքը կեցաւ :

Խուռն ամբօխ մը կար հրապարակին վրայ :
Գլուխս դռնէն դուրս հանեցի : Խառնիճաղանճ
բաղմութիւն մը խռնած էր՝ Առէվի հրապար-
ակին եւ ծառադարդ փողոցին մէջ . արք՝ կա-
նայք՝ ու տղայք բոլորն ալ ոտքի վրայ կեցեր
էին բարձր տեղերու վրայ : Ասոնցմէ բարձր՝
կարմիր փայտէ բարձրաւանդակի նման շէնք մը
կար, զոր երեք մարդ կձեւակերպէին :

Նոյն օրը դատապարտեալ մը պիտի գլխաւորուէր կարծեմ՝ եւ մեքենան կ'կառուցանէին :

Տեսնելէս առաջ՝ գլուխս դարձուցի : Առաքին քով կին մը , տղու մը կ'ըսէր . — 'Նայէ' , դանակը աղէկ չ'շարժելուն , իջնալու ալօսը ճարպով կ'օծեն :

Հաւանական է որ այսօր ալ նոյն գործով կ'զբաղին : Ժամը տասնըմէկ զարկաւ : Անտարակոյս ալօսը իւղով կ'օծեն :

Ահ թշուա՛ռ այս անգամ գլուխս չ'իպիտի կարենամ դարձնել :

ԻԹ .

Ո՛հ , ներո՛ւմ , ներումս . . . թերեւս ինձ ներեն : Թագաւորը ո՞նք մը չունի ինձի դէմ : Թող երթան փաստաբանս բնտուեն , շուտով երթան , հինգ տարի , քսան տարի , եւ կամ կարմիր երկաթով ց'մահ շղթայակապ աշխատութիւն թող ըլլայ յանձն կ'առնում , բայց կենացս խնայեն :

Ալաւանաւոր մը ինչ ալ ըլլայ , կ'պտըտի , կ'երթայ , կուգայ եւ արեգակ կ'տեսնայ :

Լ .

Քահանան վերստին եկաւ :

Քաղցր երեւոյթ մը , սպիտակ մազեր եւ պատկառելի դէմք մը ունի . արդարեւ ասիկայ

սքանչելի եւ գլխաւորաւ մարդ մ'է : Այս առաւ-
 ւօտ , քսակը բանտարկելոց ձեռքը պարպելը
 տեսայ : Ինչէ՞ն է որ իւր ձայնը սրտաշարժ չէ
 եւ ինձի չ'ազդեր : Ի՞նչու անանկ բան մը չ'ը-
 սաւ ինձ՝ որ միտքս համոզեր եւ կամ սիրտս
 շարժեր :

Այս առաւօտ ապշութիւն մը կար վրաս :
 Հազիւ հասկցայ իւր ըսածը : Սակայն իւր խօս-
 քերը անօգուտ թուեցան ինձ եւ անտարբեր
 կեցայ : Անցան անոնք այս ապակւոյն վրայէն
 սահող ցուրտ անձրեւին նման :

Բայց երբոր վայրկեան մը առաջ քովս ե-
 կաւ , իւր տեղքը հաճոյք մը պատճառեց ինձ :
 Այս ամեն մարդկան մէջ , միայն այս ինձ հա-
 մար դեռ մարդ կրնայ համարուիլ ըսի ինքնի-
 րենս : Եւ բոցակէզ ծարաւ մը զգացի՝ հեշտա-
 լուր եւ մխիթարական խօսքերու :

Ինքը աթոռին եւ ես ալ անկողնւոյս վրայ
 նստանք : Որդեակ իմ ըսաւ — Այս
 խօսքը սիրտս բացաւ :

— Որդեակ իմ ըսաւ , կ'հաւատա՞ս Աստուծոյ :

— Այո՛ հայր իմ , պատասխանեցի իրեն :

— Կ'հաւատա՞ս Հռովմէական կաթողիկէ եւ
 առաքելական սուրբ Եկեղեցւոյ :

— Ամենայն յօժարութեամբ , պատասխանեցի :

— Որդեակ իմ կրկնեց , կասկածելու կերպ մը
 կ'տեսնամ վրայդ : Եւ սկսաւ խօսիլ , երկար

տուն խօսեցաւ , շատ խօսքեր ըրաւ եւ երբոր
կարծեց թէ լնացուց , ոտքի ելաւ եւ երեսս
նայեցաւ — որն որ խօսելու սկսելէն 'ի վեր ա-
ռաջին անգամն էր այս — հարցընելով միան-
գամայն . Լաւ ուրեմն :

Ա'վկայեմ , որ բոլոր այս խօսքերը նախ միա-
փաքանօք , յետոյ ուշադրութեամբ , 'ի վերջոյ
ջերմ եռանդով մտիկ ըրեր էի :

Ես ալ ոտք ելայ . — Պարո'ն պատասխա-
նեցի իրեն՝ կ'աղաչեմ զիս առանձին թո'ղ :

Վերստին երբ դամ , հարցուց :

Ա'խմացնեմ ձեզի , ըսի :

Այն տանն գլուխը շարժելով մը , առանց
խօսք մը ըսելու դուրս ելաւ , որպէս ըսել ու-
զէր . — Ամբարիշտ մը :

Ո՛չ , եւ որչափ ալ ցած վիճակի մէջ ին-
կած ըլլամ , ամբարիշտ չեմ՝ եւ Աստուած ալ
վկայ է որ ես իրեն կ'հաւատամ : Բայց ի՞նչ
կ'ըսէր ինձ այս ծերունին , առանց զգացման ,
առանց գորովանաց , առանց արտասուելու ,
առանց խռովելու , առանց իւր սրտին խորէն
բառ մը հանելու եւ իմ սիրտս թափանցելու :
Ընդհակառակն տարտամ՝ եւ անորոշ խօսքեր ,
որոնք ամենուն եւ ամեն բանի կյարմարին , ճո-
ռումարան՝ ուր որ խորունկ ըլլալու էր , ցած՝ ուր
որ պարզութիւն պէտք էր , տեսակ մը զգաց-
ման գորով , կամ թէ Աստուածաբանական ե-

դերերդուծիւն :

Երբեմն լատիններենէ վկայութիւններ լատինարեն Սուրբ Օգոստինոսէն եւ Սուրբ Գրիգորէն . ես ի՞նչ գիտնամ : Քսան անգամ պատմութեամբ պատմութիւն մը կրկնելու կերպը ունէր այնչափ անգամ քաղուած ըրած նիւթ մը՝ որ մտքին մէջ փտտեր էր : — Ոչ աչքին մէջ նայուածք մը , ո՛չ ձայնին մէջ ուժ մը եւ ոչ ձեռացը մէջ շարժուածք մը կար :

Ուրիշ ի՞նչպէս կրնար ըլլալ : Իւր պաշտօնը՝ բանտերուն մէջ քահանայութիւն ընել եւ իւր վիճակը մխիթարել եւ քաջալերել է . ապով կ'ապրի : Կալանաւորներն ու մահապարտները՝ իւր ճարտարախօսութեանը նիւթ եղած են : Կ'խոստովանցնէ զանոնք եւ կ'օգնէ իրենց . վասն զի իւր պարտքը այսպէս կ'պահանջէ : Ծերացեր է՝ մարդիկ մահուան առաջնորդելով : Երկար ժամանակէ 'ի վեր սովորած է բանի մը , որ ուրիշները կ'սոսկացնէ , իւր սպիտակացեալ մազերը ալ չ'են ցցուիր . զնդանն ու կախաղանը հանապազօրեայ առարկաներ են իրեն : Անզդայացած է : Կ'արժեմ տետրակ մ'ալ ունի՝ որուն մէկ էջը կալանաւորները եւ միւսն ալ մահապարտները կ'նշանակէ : Կ'մացունեն իրեն՝ որ յաջորդ օրը այս ինչ ժամուն մէկը կայ մխիթարելու . կ'հարցնէ , կալանաւոր է թէ մահապարտ , ըստ այնմ , տետրակին նոյն էջը

կ'կարդայ եւ յետոյ կուղայ : Ասով , իրեն համար հասարակ տեղիք են թուլանն ու Արուէվը , նմանապէս հոն գացողները , եւ ինքն ալ՝ սովորական տեղիք է անոնց համար :

Ո՛հ . փոխան սասոր , թող երթան ըստ դիտաց առաջին վիճակին ծեր ժողովրդ ապետը եւ կամ իւր երիտասարդ փոխանորդը բնառելու , որ դեռ բանէ մը տեղեկութիւն չունենալով , իւր վառանքին քով նստած է եւ կամ գիրք մը կ'կարդայ . ըսեն իրեն՝ թէ մէկը կայ , որ պիտի մեռնի եւ զոր պէտք է դուք քաջալերէք . պէտք է հոն ըլլաք դուք՝ երբոր իւր ձեռքերը կ'կապեն , որ իւր հետը խաչ 'ի ձեռին կառքը նստիք դահիճը իրմէ ծածկելու համար , իւր հետը՝ այն արիւնարբու ժողովրդեան մէջտեղէն անցընելով , մինչեւ կախաղանին սատրոտը երթաք եւ սպասէք հոն , մինչեւ իւր գլուխը մէկ կողմ եւ մարմինը միւս կողմ նետուի : Այն ատեն թող բերեն ինձ զայն , մինչդեռ իւր սիրտը կ'ը բաբախէ եւ ոտքէն մինչեւ գլուխը բոլոր մարմինը կ'դողայ եւ զիս իւր բազկացը եւ կամ գրկին մէջ նետեն . ինքն արտասուէ եւ ես արտասուեմ , ինքը ճառէ եւ ես մխիթարուիմ , սիրտս սրտին մէջ թափուի , ինքն իմ հագիս առնէ եւ ես իւր Աստուածը

Բայց ի՞նչ է ինձի համար այս բարի ծերուկը , եւ ես ի՞նչ եմ իրեն . թշուառ մը . ստուեր

մը՝ որուն նմանը խիտ շատ տեսած է, գլխա-
տելոց թիւը աւելցնող անհատ մը :

Թերեւս իրաւունք չ'ունենամ զինքը այսպէս
մերժելու, եւ որ ինքը բարի ըլլայ, եւ ես
չար : Աւա՛ղ . . . յանցանքը իմն չէ՛ : Պատու-
պարտելոյ մը շունչը ամեն բան կ'աղաւաղէ,
կ'թողմեցնէ :

Սնունդ բերին ինձ . կարծեցին թէ կրնամ
պէտք ունենալ : Ընտիր ազնիւ խորտիկ մը,
հաւ մը, կարծեմ դեռ ուրիշ բաներ ալ : Աւա .
չանացի ուտել, բայց առաջին պատառին ամեն
բան բերնէս թափթփեցաւ, եւ բոլորն ալ
դառն եւ ժահազոտ երեւցաւ ինձ :

ԼԱ

Գլխարկը գլուխը պարոն մը ներս մտաւ .
հաղիւ թէ ինձ նայեցաւ եւ յետոյ խոշոր քայլ
մը առնելով՝ սկսաւ պատին քարերը վերուստ
ի վայր չափել եւ բարձր ձայնով՝ մերթ այսպէս
է եւ մերթ այսպէս չէ կ'պոռար :

Հոն եղող ոստիկանութեան զինւորին հար-
ցուցի թէ ո՞վ էր . կարծեմ բանտին ճարտա-
րապետին ստորակարգեալն ըլլալու է :

Իրեն ալ հետաքրքրութիւնը իմ վրայօքս
շարժեցաւ եւ սկսաւ քանի մը կիսկատար խօս-
քեր ընել՝ իրեն ուղեկից դռնապանին հետ .
աչքերը քիչ մը ատեն վրաս դարձուց, անփոյթ

կերպով մը դլուխը շարժեց, եւ յետոյ դարձեալ սկսաւ բարձր ձայնով խօսիլ եւ չափել :

Գործը լնցնելուն պէս ինձի մօտեցաւ եւ իւր դժնդակ ձայնովը, — Սիրելի բարեկամս ըսաւ, վեց ամիսէն այս բանտը առաւել գեղեցիկ ձեւ մը պիտի առնու :

Իւր կերպը այնպէս մը ըսել կ'ուզէր թէ, մեղք որ դուն չ'պիտի կարենաս տեսնալ :

Գրեթէ կ'ժպտէր : Այարծեցի թէ կատակ կ'ընէր ինձ՝ ինչպէս որ դեռարոյս հարսի մը իւր հարսանեաց գիշերը կ'ընեն :

Պահապան զինւորս, այծեմօրուք ծեր զինւորը, պատասխան տուաւ եւ ըսաւ. — Պարոն մեռելի մը սենեակին մէջ ասանկ բարձր ձայնով չեն խօսիր :

Ճարտարապետը գնաց : Իսկ ես իւր չափած քարերուն նման հոն մնացի :

ԼԲ.

Եւ յետոյ ծաղրական բան մը պատահեցաւ :

Եկան բարեսիրտ ծեր ոստիկանս փոխելու՝ որուն համար ո՞րչափ եսական եւ ապերախս ըլլալու եմ, որ եւ ոչ իսկ ձեռքը կրցի սխմել՝ Ռւրիշ մը բռնեց տեղը, ցած ճակտով, կովու աչքով, եւ աննշան դէմքով մէկը :

Սակայն երբէք իրեն չէի մտածեր, կռնակա պատին կ'դարձունէի եւ այնպէս կ'նստէի սե-

դանիս առջեւ : Ա՛յաշխատէի ձեռքովս ճակատս
զովացնել՝ ուր մտածութիւններս միտքս կ'իւր-
ւովէին :

Ուսոցս տրուած թեթեւ հարուած մը գլու-
խըս միւս կողմը դարձնել տուաւ : Նոր եկող
պահապան զինուորն էր այս՝ որուն հետ առան-
ձին էի :

Ահաւտսի՛կ , թէ ինչ կերպով ինձի հետ
խօսեցաւ :

— Յանցաւո՛ր , բարի սիրտ ունի՞ս , ըսաւ :

— Ո՛չ , պատասխանեցի :

Պատասխանիս խստութիւնը զինքը շփոթեց ,
սակայն վարանելով մը դարձեալ սկսաւ խօսիլ :

— Առանց պատճառի մարդս չար չ'ըլլար , ըսաւ :

— Ինչո՞ւ չէ կրկնեցի : Թէ որ ասկէ ուրիշ
ըսելիք մը չ'ունիս թո՛ղ զիս : Ի՞նչ ըսել կուզես :

Թողութիւն ըրէ՛ք իմ յանցաւորս : Երկու
խօսք մինակ՝ թէ որ ուզէիք առանց ձեզ ան-
հանգստութիւն մը ըլլալու՝ խեղճ մարդ մը եր-
ջանկացնել . չէ՞ք կամիր արդեօք :

Ուսերս թոթուեցի՝ եւ միամիտ մարդ ըսի ,
Տարօրինակ աման մը գտար՝ մէջէն երջանկու-
թիւն քաղելու համար . ե՞ս մէկը երջանկացը-
նեմ , ե՛ս :

Զայնը մեղմացուց եւ խորհրդաւոր կերպ
մը առաւ , որ ամենեւին իւր ապուշ դէմքին
չէր վայլեր :

— Այո՛ յանցաւոր ըսաւ , այո՛ , բաղդ , եր-
ջանկութիւն , բոլորը քու ձեռքովդ ինձ պիտի
դայ : Ա՛տեանաք որ խեղճ զինւոր մնեմ . Այ-
խատութիւնս ծանր եւ թոշակս թեթեւ : Ձին
իմս է եւ զիս կըթշուառացնէ որով , պար-
տաւորեցայ՝ վիճակահանութեան դնել զայն՝
պարտքերս վճարելու համար : Բայց ճարտա-
րութիւն ալ պէտք է ունենալ : Մինչեւ հիմայ
վաստկելու համար բան մը միայն պակսած է ,
աղէկ թիւ մը . ամեն տեղ ապահով հատ մը
կ'ընտռեմ եւ միշտ մերձաւոր թիւը ձեռքս կիյ-
նայ . կ'դնեմ 76 կ'ելլայ 77 . Շատ կ'աշխատիմ ,
բայց 'ի դուր . . . — Բիշ մը համբերեցէ՛ք թէ
որ կ'հաճիք՝ խօսքս լմնցնելու վրայ եմ — Ահա-
ւասիկ գեղեցիկ առիթ մը ինձի համար : Կար-
ծեմ , թողութիւն ըրէ՛ք յանցաւոր , այսօր պի-
տի երթաք : Յայտնի է որ՝ այսպիսի մահուամբ
կորսուողները թիւը առաջուց կ'տեսնեն :

Խոստացէ՛ք վաղ իրիկուն դալու , ի՞նչ կ'ըլ-
լայ ձեզի , ինձի երեք թիւ տալու համար՝ ե-
րեք աղէկ թիւ . հանդարտ եղիք ամենեւին
չեմ վախնար ուրուականներէն : Ահաւասիկ բը-
նակած տեղս՝ Բօքէնքուռդի ձմեռանոցին ա-
ռաջին յարկը՝ թիւ 6 , նեղ անցքին խորը : Վե-
րադառնալնուդ զիս պիտի ճանչնաք այնպէս
չէ՞ — Թէ որ աւելի դիւրին է ձեզի՝ այս երեկոյ
ալ եկէ՛ք :

Արժան չ'պիտի համարէի առանկ տխմարի մը պատասխան տալ թէ որ յիմար յոյս մը մտքիս մէջ չ'ծագէր : Եղած յուսահատ վիճակիս մէջ՝ մարդ կ'կարծէ թէ պիտի կարենայ մազով մը շղթայ մը կոտորուել :

— Մտիկ ը'րէ՛ , ըսի իրեն դերասանի կերպով մը՝ որչափ որ մեռնելու վրայ եղող մը կրնայ դերասանութիւն ընել . անսարակոյս ես դքեզ թագաւորէն աւելի կրնամ հարստացնել միլիօններ վաստկցնել քեզ , միայն մէկ պայմանու մը :

Ապուշ աչքերը բացաւ :

— Ի՛նչպէս , ի՞նչ կերպով , ամեն բան պատրաստ եմ քեզ հաճոյ ըլլալու համար ընելու , իմ յանցաւորս :

— Երեք թուոյն տեղ չորս կ'ստատանամ քեզ : Հագուստդ փոխէ՛ իմինիս հետ :

Թէ որ այսչա՛փ է միայն պոռաց իւր համադգեստին կոճակները քակելով :

Աթուիս վրայէն ոտք ելած էի , եւ բոլոր իւր շարժումները կ'դիտէի , սիրտս կ'բարակսէր , արդէն դուռներուն՝ զինւորական համադգեստին առջեւ բացուիլը , եւ հրապարակին , փողոցին , Արդարութեան Պալատին իմ ետիս մնալը կ'տեսնէի :

— Սակայն տարտամ կերպով մը դէպի ինձ դառնալով , կարծեմ դուրս ելլալու համար է բռնալ

Հասկցայ որ ամեն բան կորսուած է : Բայց վերջին փորձ մ'ալ ընել ուզեցի : Անօգուտ եւ յիմար փորձ մը :

— Այո՛, այդպէս է ըսի , սակայն քու գործդ յաջող է

Խօսքս ընդմիջեց :

— Լա՛ւ , բայց թիւերս , իմ աղէկ թիւերս անոնք աղէկ ըլլալու համար պէտք է որ դուք մեռած ըլլաք :

Վերստին նստայ համր , եւ այնչափ աւելի յուսահատ՝ որչափ որ յոյս ունեցեր էի :

ԼԳ.

Պոցեցի աչքերս եւ ձեռքերս վրան դրի , աշխատեցայ ներկայն անցեալին մէջ մոռնալու : Մինչդեռ կ'յերազեմ , տղայութեանս եւ երիտասարդութեանս յիշատակները՝ մի առ մի աչքիս առաջքը կուգան՝ բոլորն ալ քաղցր , հանդարտ , զուարթ , ծաղկալից կղզիներու նըման՝ այս սեւագէմ եւ մրրկայոյզ մոռածութեանց մէջ՝ որոնք միտքս կ'ալեկոծեն :

Ենթդինքս տղայ կտեսնամ , դպրոցի աշակերտ , մատաղ եւ ուրախ , եղբարցս հետ՝ դալարագեղ մեծ դաշտին եւ վայրի պարտէզին մէջ՝ խաղացող , վաղսղ եւ պոռացող , ուր իմ տղայութեանս տարիները սահեցան : Մայրապետաց այն հին մենաստանը , որուն վրայ Վալ

— ար — Առասին միտին դմբեթը իւր կապար-
եայ գլուխը կ'կառկառէ :

Եւ այն ատենէն չորս տարի ետքը , դեռ
տղայ էի՝ բայց արդէն երազօղ եւ սիրավառ :
Ղեռարոյս աղջիկ մը կար մենաւոր պարտէզին
մէջ :

Փոքրիկ Սպանեօլուհի մը , որ խոշոր աչքեր ,
երկայն մազեր , թուխ եւ ոսկեզօծ մարթ , կար-
մրալար շրթունքներ եւ վարդադոյն այտեր ու-
նէր : Տասնըչորս տարեկան Անտալուզիացի մը
Բէբա անուն :

Մայրերնիս մեզի խաղալ պատուիրեցին՝
մենք կ'պարտինք . հասակակից , բայց ոչ նման
սեռով տղայք :

Սակայն տարի մը կայ չ'կայ՝ որ մենք դեռ
մէկտեղ կ'վազէինք եւ մէկմէկու հետ կ'կռուէ-
ինք : Ա'մրցէի իրեն հետ՝ խնծորենւոյն զեղեցիկ
մէկ խնծորին վրայօք , եւ թռչնոյ մը բոյնին
համար զինքը կ'ծեծէի : Ինքը կուլար , եւ ես
կ'ըսէի . Շատ աղէկ եղաւ . եւ երկուքնիս ի-
րար ամբաստանելու կ'երթայինք մօրերնուս
առջեւ , որ բարձրաձայն զմեզ կ'դատապար-
տէին եւ առանձինն իրաւունք կուտային :

Հիմայ՝ ինքը իմ բազկացս վրայ կ'յենու
եւ իմ սիրտս գորոված ու խրոխտ է : Մանր
կ'քալենք եւ ցած ձայնով կ'խօսինք : Թաշկինա-
կը գետինը կ'ձգէ եւ ես զայն գետնէն կ'վեր-

ցընեմ : Ջեռքերնիս մէկ մէկու հանդիպած ա-
տեն կ'դողդղան : Ինձի հետ՝ փոքր թռչնոց ,
հեռաւոր աստղերու , արեւուն ետեւի վերջա-
լուսին , կամ իրեն աշակերտակից բարեկամնե-
րուն , իւր հաղուստներուն ու ժապաւէններուն
վրայօք կ'իսօսի : Խօսքերնիս անմեղ նիւթերու
վրայ է , բայց երկուքս ալ կ'կտրմբինք : Վե-
ռաբոյս աղջիկը մատաղ օրիորդ մը եղաւ :

Ամառուան իրիկուն մըն էր : Պարտէզին
խորը շաղանակենիներու տակ էինք : Այն եր-
կար լուծենէն ետքը , որ մեր երթեւեկու-
թիւնները կ'ընդմիջէր , յանկարծ թեւս ձգեց
եւ ըսաւ . Վաղե՛նք :

Կ'տեսնամ դեռ զինքը , որ բոլորովին սեւ
հագուստներ հագեր էր , իւր մեծ մօրը սգոյն
պատճառաւ : Տղայական բան մը անցաւ մրա-
քէն , Բէրան նորէն Բէրիդա դարձաւ եւ ը-
սաւ : Վաղե՛նք :

Սկսաւ , իւր մեղուի մը չափ նեղ օրհնովը
առաջքէս վաղել եւ փոքրիկ սօքերը , շըր-
ջադգեստը մինչեւ իւր կէս սրունքները կ'բարձ-
րացնէին : Ետեւէն վաղեցի , ինքը կ'փախէր :
Իւր արագ ընթացքէն պատճառած հովը , եր-
բեմն իւր վզին սեւ շղարշը վեր վերցնելով , կը-
ներէր ինձ իւր մատաղ եւ փայլուն թիկունքը
տեսնալ :

Ինքիւրմէս դուրս էի : Ախաւիրժան ջրանցքին

մօտ հասայ իրեն եւ յաղթականի իրաւամբ դօ-
տիէն բռնելով զինքը , մարմանդին բազմոցին
վրայ նստեցուցի : Բիմադրութիւն մը չ'ըրաւ :

Շունչը կտրեր էր եւ կ'սնդար : Խակ ես
ծանրութեամբ մը թուխ արտեւանունքներուն
մէջէն իւր սեւ բիւերը կ'դիտէի :

— Դուն ալ նստէ' , ըսաւ , դեռ կանուխ է' քիչ
մը կարդանք : Գիրք ունի'ս քովդ :

Սբալլանձանիի ճանապարհորդութեան երկ-
րորդ հատորը կար քովս : Ըստ դիպաց բացի եւ
մերձեցուցի իրեն , որ իւր ուսը իմ ուսոցս կըռ-
թնցուց եւ սկսանք երկուքս ալ մի եւ նոյն է-
ջը ցած ձայնով կարդալ : Թուղթը դարձնելու
համար ինքը միշտ ինձ սպասել պարտաւորած
էր : Իմ միտքս իրենէն դանդաղ կ'երթար : —
Լ'մեցուցի՞ք կ'ըսէր՝ մինչդեռ ես հազիւ սկը-
սած էի :

Սակայն գլուխնիս իրարու կ'դպչէին , մա-
զերնիս իրար կ'անցնէին , եւ երթալով շունչեր-
նիս մէկմէկու կ'խառնուէին , յանկարծ բերան-
նիս ալ մէկմէկու մօտեցան :

Երբ ուղեցինք՝ դարձեալ մեր ընթերց-
մունքը շարունակել , արդէն երկնից աստղերը
երեւան ելած էին :

— Ո՛հ , մա՛յր , մա՛յր , թէ որ գիտնայիր թէ
ինչպէ'ս վաղեցինք , ըսաւ , տունէն ներս մտած
ատենը :

Խալ ես լուռ կեցեր էի — դուն բան մը չե՞ս
լսեր ըսաւ մայրս, տխրութիւն մը կ'տեսնամ
վրադ: Պրախտը արտիս մէջ բացուեր էր:

Անանկ իրիկուն մ'է այս որ բոլոր կենացս
մէջ պիտի յիշեմ:

Բոլոր կենացս

ԼԴ

Ժամ մը դարկաւ, բայց ո՞ր ժամը չեմ գի-
տեր, աղէկ չեմ կրնար լսել հիմա ժամացոյցին
ձայնը: Արդեհոնի աղմուկ մը կ'դռնչէ ականջ-
ներուս մէջ, վերջին մտածմունքներս են որ կը
հծծեն:

Այս գերագոյն վայրկենիս յորում յիշա-
տակներս մի առ մի կ'քննեմ, սոսկալով կ'տես-
նեմ իմ ոճիրս. բայց կ'ուզէի ալ աւելի զղջալ:
Պատասխարտուելէս առաջ՝ աւելի խիղճ ունէի,
անկէ 'ի վեր գլխուս մէջ՝ մահուան խորհուրդ-
ները միայն տեղ կ'դռնեն: Աւ սակայն շատ
կ'ուզէի ալ աւելի զղջալ:

Արբ վայրկեան մը անցեալ կենացս վրայ
կ'մտածեմ եւ կ'յիշեմ այն տապալի հարուածը՝
որ զայն պիտի վերջացնէ՝ իբրեւ նոր բանէ մը
կ'սոսկամ: Վեղեցիկ մանկութիւնս . . . գեղեցիկ
պատանեկութիւնս . . . ոսկեճամուկ հիւսուած,
որուն ծայրը արիւնոտ է: Այն եւ այս ժամա-
նակաց մէջ՝ արեան դեռ մը կայ . . . իւր եւ
իմ արեանս:

Եթէ օր մը պատմութիւնս կարդան՝ այն-
չափ անմեղ եւ բարեբանտ տարիներէ վերջը ,
հաւատալնին պիտի չ'գայ այս տարւոյն , որ ե-
ղեռամբ կ'բացուի եւ տանջանօք կ'գոցուի :
Անյարմար պիտի երեւնայ իրենց :

Եւ սակայն ողորմելի՛ օրէնք , ողորմելի՛ մար-
դիկ , ես չար չեի : Ո՛հ , քանի մը ժամէ մեռ-
նիլ եւ մտածել որ տարի մը առաջ այսպիսի
ժամ մը , ազատ եւ մաքուր էի , որ աշնան չըր-
ջագայութիւններս կ'ընէի , ծառոց տակ կ'թա-
փառէի եւ տերեւներուն վրայ ժուռ կուգայի :

16.

Նոյն իսկ այս վայրկեանիս՝ չորս կողմն ա-
մեն բան կայ , Արդարութեան պալատին , Ար-
ուէվի բողոքափքի տանց՝ եւ բոլոր Բարիքի մէջ .
մարդիկ որ կուգան կ'երթան , կ'խօսին , կ'խըն-
դան . Օրագիր կ'կարդան , գործերնուն կ'մտա-
ծեն , վաճառականք՝ որ առեւտուր կ'ընեն ,
մատաղ օրիորդք՝ որ այս իրիկուան համար պա-
րահանդէսի լաթերնին կ'պատրաստեն , մայ-
րեր՝ որ տղաքներնուն հետ կ'խաղան :

17.

Այիշեմ , որ տղայութեանս ատեն օր մը
Նօդր — Տամին մեծ զանգակը տեսնելու եկայ :

Արդէն խելքս դարձեր էր խիսնջաձեւ սանդ-
ղէն ելլելուս՝ եւ երկու զանգակատունները ի-

բարու զօդող թեթեւ կամրջէն անցնելուս, եւ զԲարիզ ոտքիս տակ տեսնելուս, երբ մտայ քարէ վանդակին մէջ. ուսկից այս զանգակը իր ուռամբը կ'կախուի որ հազար լիտր կ'կշռէ: Խախուտ տախտակներուն վրայէն դողալով անցայ՝ հեռուանց նկատելով այս զանգակը, որ այնչափ անուանի է Բարիզի տղոց եւ ժողովրդեան մէջ. ոչ առանց դողի նկատելով կղմինտրէ ծածկեալ քիւերը՝ որ իրենց ծած մակերեւոյթներովը զանգակատունը կ'շրջապատեն: Մերթ առ մերթ գրեթէ մէկ նայուածքով կը տեսնէի, Բարվի — Նօդը — Տամին հրապարակը, եւ մրջիւնի պէս անցողները:

Յանկարծ ահագին զանգակը թնդաց, խոր շառաչմունք մը դղրդեց օդը՝ երերցուց աշտարակը, եւ տախտակամածը գերաններուն վրայ կ'ոստոստնուր: Աղմուկէն պիտի գլտորէի, կ'երերայի, եւ քիչ մնաց որ պիտի սահէի, եւ առ ի շեղ քիւերուն վրայէն վար իյնայի: Սարսափով տախտակամածին վրայ պառկեցայ, սերտիւ զանոնք դրկացս մէջ սեղմելով: Անշունչ անխօս մնացի՝ այն զարհուրելի թնդիւնը ականջիս մէջ՝ եւ այն գահավէժը աչքիս տակ ունենալով. այն խորին հրապարակը՝ ուր բիւրաւոր խաղաղ եւ նախանձելի անցորդք կ'պլտրտէին:

Հիմայ ալ նոյն զանգակին քով կ'համարիմ

ինքզինքս : Շուարեալ եւ ջլացեալ եմ միանգամայն : Զանգակի բոմբիւն մը կայ՝ որ ըղեղիս խռոռչները կ'թնդացնէ , եւ չորս կողմաւ չեմ տեսնար այն անդորր եւ հարթ կեանքը զոր թողուցի , եւ յորում ուրիշները կ'քալեն . այլ հեռուանց՝ իբրեւ անդունդի մը ճեղքերէն կ'նկատեմ զայն միայն :

ԼԷ .

Յգէլ—տը—Վիլը չարագուշակ շէնք մըն է :

Իւր սրածայր եւ ուղղանկիւն տանեօքը , տարօրինակ զանգակատունովը , իւր մեծ սպիտակ արեւածամովը , կարճասիւն դստիկոններովը , բիւրաւոր վանդակներովը , քայլերէ մաշած սանդուղներովը , իւր աջէն եւ ձախէն երկու կամարներովը , հոն կեցած է Առէվին հետնայն ահարկու եւ ծերութեամբ մաշած դէմքովը եւ այնչափ մութ՝ որ արեւուն դէմ անգամ մութ է :

Գլխատման օրերը իւր ամեն դռներէն ոտիկաններ կ'փոխէ՝ եւ ամեն պատուհաններէն դատապարտեալը կ'նկատէ :

Եւ իրիկուան իւր արեւածամը՝ որ մահագոյժ վայրկեանը հնչեց , իւր խաւարային ճակտին վրայ դեռ լուսաւոր է :

ԼԸ .

Մէկը քաւորդ է անցեր :

Ահա՛ ի՞նչ կ'զգամ այս վայրկեանիս :

Սաստիկ գլխու ցաւ մը , ազդերուս վրայ պաղուծիւն կայ եւ ճակատս հրակէզ է : Խաբանչիւր ելլելուս կամ ծռելուս՝ կարծես թէ հեղուկ մը կայ՝ որ գլխուս մէջ կ'ծփայ եւ որ ըղեղս կ'մղէ եւ կ'բաղխէ գանկիս դէմ :

Ջլաձիգ սարսուռներ ունիմ եւ մերթ առ մերթ գրիչը ձեռքէս իբրեւ ելեքտրական ցընցմամբ մը կ'իյնայ :

Աչքերս կ'այլին իբրեւ թէ մութի մէջ ըլլայի :

Արմուկներս կ'ցաւին :

Երկու ժամ քառասունըհինգ վայրկեանէն՝ պիտի առողջանամ :

Լ Թ .

Ա՛րսեն թէ այս բան մը չէ , թէ մարդ չըտանջուիր , թէ քաղցր մահ մըն է , եւ թէ մահը շատ պարզուած է այս կերպով :

Հապա՛ այս վեց շաբթուան օրհասականութիւնը , եւ մէկ օրուան մահու հեծկծանքն ի՞նչ է :

Ի՞նչ են այս մէկ անդարձ օրուան անձկութիւններն , օրուան մը՝ որ այնչափ շուտ եւ այնչափ կամաց կ'անցնի : Ի՞նչ է այս տանջանաց սանդուղը՝ որուն ծայրը գլխատող գործիք մը կայ :

Թերեւս տանջանք չ'սեպուի այս :

Այն բանը չէ՞, որ արիւնը կաթիլ կաթիլ
սպառի՝ կամ միտքը մտածութիւն առ մտա-
ծութիւն շիջանի :

Ապահով են որ ասկէ զատ տանջանք չ'կայ.
Ո՛վ ըսաւ, միթէ կտրուած գլուխ մը՝ երբէք
արիւնոտ զամբիւզին մէջ ցցուելով անոնց պա-
ռացեր է : “ Ասիկայ ցաւ չ'պատճառեր ” :

Միթէ մեռեալք եկա՞ն շնորհակալ ըլլալու
անոնց ըսելով թէ՞, “ Ազէկ հնարուած է, մի՛
փոխէ՛ք, Մեքենան սքանչելի է ” :

Ո՛չ, ո՛չ, վայրկեան մը, մաներկրորդ մը
չանցած, ամեն բան կ'աւարտի : Հոն կեցողին
տեղը՝ մտօք միայն վայրկեան մը անցեր են, այն
բազէին՝ յորում ծանր խտիւր կ'իջնայ, միտը
կ'իսածնէ՝ ջիւերը կ'ստորտակէ՝ երակները կ'ը-
փշրէ բայց ի՞նչ, կէս մաներկրորդ
ցաւը բարձուած է : Սոսկումն :

Խ .

Կարգէ գուրս բան՝ որ միակերպ թագա-
ւորին վրայ կ'մտածեմ : Ի՞նչ ալ ընեմ, որչափ
ալ գլուխս թօթուեմ, ձայն մը կայ որ ահան-
ջիս մէջէն կ'ըսէ միշտ :

— Այս քաղաքիս մէջ, այս ժամուս, ասկէ ոչ
շատ հեռու, ուրիշ պալատի մը մէջ մարդ մը
կայ, որ քեզի պէս ամեն դրանց առ'եւ պա-

հապաններ ունի, քեզի պէս ժողովրդեան մէջ
մէկհատիկ է, միայն այս տարրերութեամբ, որ
ինքը այնչափ բարձր է՝ որչափ դուռն ցած ես :
Իւր ամբողջ կեանքը, վայրկեան առ վայրկեան,
փառք, մեծութիւն, հրճուանք եւ հաճոյք է
միայն : Ամեն բան իւր չորս դին, սէր, պատկա-
ռանք, յարգանք է : Ամենէն ուժգին ձայները
հետը խօսած ատեն կ'մեղմանան, ամենէն խը-
րոխտ ճակատները կ'խոնարհին : Աչքերուն տակ
ոսկի եւ մետաքս կայ միայն : Այս ժամուս պաշ-
տօնատեարց ժողով մը կազմած է, ուր ամենքն
ալ իրեն համակարծիք են. կամ վաղուան որ-
սին, այս իրիկուան պարահանդէսին վրայ կը
մտածէ. ապահով ըլլալով որ, խնջոյքը այս ի-
րիկուն որոշեալ ժամուն պիտի գայ. եւ իւր
հաճոյից հոգն ուրիշի վրայ է : Այս մարդն ալ
քեզի պէս ոսկր եւ մարմին է : Եւ որպէս զի
այս կախաղանը կործանի, որպէս զի կեանք,
ազատութիւն, հարստութիւն, ընտանիք, վե-
րստանաս, բաւական է որ քու անունդ՝ թղթի
մը կտորին վրայ գրէ, եւ կամ թէ ճամբուն
վրայ քու սայլդ անոր կառացն հանդիպի : —
Ինքը բարեօիրտ է, մի միայն բաղձանքն ալ
թերեւս այս է բայց բան մըն ալ ըլլալիք
չունի :

ԽԱ.

Նա'ւ ուրեմն. քաջանանք մահուան դէմ,

երկու ձեռքով բռնենք այս սոսկալի գաղափարը՝ եւ լաւ մը նկատենք : Նայինք ի՞նչ է , ի՞նչ կ'ուզէ . ամեն կողմ դարձնենք , առեղծուածը հեգենք , եւ առաջուրնէ գերեզմանին մէջ նայինք :

Հազիւ թէ աչքերս գոցուին , կարծեմ մեծ լոյս մը պիտի տեսնեմ եւ լուսոյ անդունդ մը՝ ուր միտքս անդադար պիտի գլտորի : Ապրծեմ թէ երկինք՝ ըստ ինքեան փայլուն պիտի ըլլայ , եւ թէ աստեղք սեւ բիծեր պիտի երեւան վրան , եւ փոխանակ թուխ թաւիշի մը վրայ լուսոյ կէտեր երեւնալու՝ ինչպէս ողջ աչաց կերեւան , սեւ կէտեր պիտի երեւան՝ ոսկեհիւս կերպասի մը վրայ :

Աամ եղուկ ինձ , թերեւս խաւարակու որմերով , խորանդունդ պժգալի վիրապ մը ըլլայ , ուր անդադար պիտի տապրլտկիմ , ըստ ուերաց մէջ շարժուն էակներ նշմարելով :

Աամ հարուածէն վերջն արթննալով , ինքզինքը , թերեւս խոնաւ եւ հարթ դռչտի մը վրայ գտնամ , մթութեան մէջ սողալով՝ եւ տապրլտրկող գլխու մը նման վրաս դառնալով , կարծեմ բռնաշունչ հով մը զիս պիտի մղէ եւ ասդին անդին ուրիշ գլորող գլուխներու հետ պիտի զարնուիմ : Տեղ տեղ՝ անձանօթ եւ գողջ հեղուկի մը կոյանոցներ կամ ճահիճներ պիտի ըլլան : Ամեն բան սեւ պիտի ըլլայ : Երբ աչ-

քերս շրջած ատեն դէպ ի վեր դառնան , ըստ ուերաց երկինք մը պիտի տեսնան , որուն թանձրը խաւարը զիրենք պիտի ճմլեն , եւ հեռուն մութէ կամառներ պիտի ըլլան խաւարէն ալ սեւ . գիշեր ատեն պզտիկ կարմիր կայծերու սլանալը պիտի տեսնեն , որոնք մօտեցած ատեննին կրակէ թռչուններ պիտի ըլլան : — Այսպէս պիտի ըլլայ յաւիտեան :

Արնայ ըլլալ թերեւս՝ որ ձմեռուան սեւ գիշերները որոշեալ ժամու մը՝ Առէվի մեռեալք իրենց հրապարակին վրայ ժողվուին : Թալկադէմ եւ արիւնոտ խումբ մը պիտի ըլլայ , ես ալ մէջերնին պիտի գտնուիմ : Լուսին պիտի չըլլայ եւ ցած ձայնով պիտի խօսին : Հոն պիտի ըլլայ Յդէլ—տը—Վիլը իւր խարխուլ ճակատովը , քայքայեալ տանեօքը , եւ իւր արեւածամովը , անգո՛ւթ առ ամենեւին : Քժոխային կախաղան մը պիտի ըլլայ հրապարակին վրայ՝ ուր դեւ մը , առաւօտեան ժամը չորսին դահիճ մը պիտի գլխատէ : Աարդը մերը պիտի ըլլայ կախաղանին չորս դին խռնելու :

Հաւանականաբար այս այսպէս է : Բայց թէ որ այս մեռեալք վերստին գան՝ ի՞նչ կերպարանօք պիտի գան : Արենց կրճատեալ եւ անկատար մարմնոյն ո՞ր մասը կ'պահեն : Արդեօք ո՞ր մասը կ'ընտրեն : Ղլո՛ւխը թէ կոճղը ուրուական կ'դառնայ :

Աւա՛ղ . . . մահը ի՞նչ օղորեցութիւն կ'ընէ արդեօք մեր հոգւոյն վրայ : Անոր ի՞նչ կըրնայ տալ, եւ ի՞նչ կրնայ առնել անկէ . ո՛ւր կը դնէ զայն . միթէ մարմնեղէն աչքեր կուտայ իրեն՝ որ երբեմն երկրին վրայ նայի եւ անոր վրայ արտասուէ :

Ա՛հ . . . քահանայ մը , քահանայ մը , որ այս բանս գիտնայ , քահանայ մը կ'ուզեմ եւ խաչ մը որ համբուրեմ :

Տէ՛ր Աստուած միշտ նոյնպէս :

ԽԲ .

Աղաչեցի որ քնանալ թողուն զիս եւ անկողնոյս վրայ ինկայ :

Արդարեւ գլխուս մէջ արեան ալիք մը կար՝ որ զիս շուտով քնացուց :

Այս տեսակ քնոյ վերջինն էր :

Երազ մը տեսայ :

Ա՛րազէի որ գիշեր էր՝ եւ քանի մը ընկերներով մէկ տեղ տանս մէջ սենեակս էի . չեմ գիտեր որոնց հետ :

Աինս ննջելու սենեակին մէջ որդւոյն հետ պառկած կ'քնանար :

Իսկ մենք ցած ձայնով մէկմէկու հետ կը խօսէինք եւ խօսակցութիւննիս զմեզ կ'սոսկացընէր : Յանկարծ տանը միւս կողմէն աղմուկ մը լսել թուեցաւ ինձ , տկար , ապօրինակ եւ անորոշ աղմուկ մը :

Բարեկամներս ալ ինձի պէս սոյն աղմուկը լսած էին : Ականջ դրինք , զգուշութեամբ բանալի մը բանալու՝ եւ կամ դրան նիդ մը խարտոցելու ձայնին կ'նմանէր :

Զմեզ սոսկացնող բան մը կար , կ'վախնայինք : Կարծեցինք թէ գող մը ըլլայ որ ասանկ ուշ ատեն մեր տանը մէջ մտեր էր :

Խորհեցանք որ երթանք փնտռենք : Ոտք ելլալով ճրագը առի եւ բարեկամներս ալ մի առ մի ինձ հետեւեցան :

Նշելու սենեակին մէջտեղէն անցանք , որուն մէկ կողմը կինս իւր որդւոյն հետ կ'քրնանար :

Յետոյ սրահը հասանք : Բան մը չկար : Պատկերները իրենց ոսկեզօծ շրջանակին մէջ կարմիր պատտառին վրայ անշարժ կ'կենային : Ինձ այնպէս կ'թուէր թէ՝ մեծ սրահէն՝ կերակուրի սրահը ելլելու դուռը իւր սովորական տեղը չ'էր :

Սեղանին սրահը մտանք եւ չորս կողմը պըտրտեցանք : Ամենէն առաջ ես կ'երթայի : Սանդուղէն վար իջնալու դուռը եւ պատուհանները ալէկ մը գոցուած էին : Վառարանին մօտը հասնելուս պէս տեսայ որ ճերմակեղէններու դարանը բաց էր , եւ անոր դուռը դէպ 'ի պատին անկեանը վրայ քաշուած , իբրեւ թէ զայն պահելու համար : Զարմացայ ,

եւ մտածեցինք որ՝ թերեւս դրան ետին մէկն ըլլայ :

Ձեռքս դէպի դռանը տարի՝ դարանը դու-
ցելու համար , բայց դէմ դրաւ . շուարեւով
մը , աւելի ուժով քաշեցի , մէկէն 'ի մէկ թող
տուաւ եւ փոքրիկ պառաւ մը երեւան ելաւ ,
ոտքի վրայ կեցած , աչքերը դոց , անշարժ , եւ
ձեռքերը երկու կողմէն կախուած , որպէս թէ
պատին անկեանը փակած ըլլար :

Պժգալի բան մընէր այս եւ իւր վրայօք մը-
տածած ատենս մազերս կ'ցցուէին :

— Ի՞նչ կ'ընէք հոս , հարցուցի պառաւին :

Պատասխան չ'տուաւ :

— Դարձեալ կրկնեցի , ո՞վ էք դուք :

Կրկին պատասխան չ'տուաւ եւ աչքերը դոց
ու անշարժ կեցաւ : Բարեկամներս ըսին — Ան-
տարակոյս ասիկայ չար մտօք մտնողներուն
դաւակիցն է , որոնք մեր դալը լսելով փախեր
են . իսկ այս պառաւը չ'կրնալով փախչիլ հոս
ծածկուեր է :

Նորէն հարցուցի : Բայց ինքը շարունակ
անձայն , անշարժ եւ առանց աչքը բանալու
կեցաւ :

Մէջերնուս մէկը զինքը գետինը հրեց :

Միակտուր փայտի մը եւ կամ մեռած բա-
նի մը պէս խնկաւ :

Ոտքէն բռնելով երերցուցին եւ յետոյ եր-

կու հոգի զինքը բռնելով դարձեալ պատին կռթնցուցին :

Ամենեւին կենաց նշան մը չ'ուռաւ :

Ա. Կանչէն պոռացին , բայց ինքը համր կեցաւ որպէս թէ խուլ ըլլար :

Իւ սակայն համբերութիւննիս կ'կորսնցնէ ինք եւ վախերնուս մէջ բարկութիւն ալ կը խառնուէր : Մեզմէ մէկը — ձրազը կզակին մօտեցուցէք ըսաւ : Խօկոյն ճրագին բոցավառ պատրոյգը դէպի կզակին տարի , եւ նոյն ժամայն կիսով չափ գրեթէ աչքերը բացաւ . դատարկ , ահարկու եւ աննշոյլ աչք մը . աչք մը որ նայուածք չ'ունէր :

ձրազը մէկդի առի եւ ըսի—վերջապէս պիտի ըսե՞ս մի . ո՞վ ես դուն , թշուառական վհուկ :

Առաջուան պէս դարձեալ աչքերը գոցեց :

— Ալ չափը անցուց սա ըսին մէկալ երկուքը , կրկին ճրագը մօտեցուցէք եւ այն ատեն անշուշտ պիտի խօսի :

Վերստին բոցը պոռաւին կզակին մօտեցուցի :

Նոյն միջոցին՝ դանդաղ կերպով մը աչքերը բացաւ՝ եւ մի առ մի բոլորս ալ դիտելէն ետքը , մէկէն ՚ի մէկ դուրսը խոնարհելով , դէպի ճրագին ցուրտ հով մը փչեց . յանկարծ ձեռացս վրայ երեք սուր ակռաներու միտելը զգացի խուարին մէջ :

Սարաափով մը աչքերս բացի՝ եւ տեսայ որ պաղ քրտանց մէջ թաթխուեր էի :

Բարի քահանայն՝ անկողնոյս ծայրը նստած կ'աղօթէր :

— Երկար ժամանակ քնացայ՝ արդեօք , հարցուցի իրեն :

— Որդեակ իմ ըսաւ ժամ մը կայ որ կ'ննջէք : Աղջիկդ բերին եւ քովի սենեակին մէջ քեզ կ'սպասեն : Չուզեցի որ արթնցնեն զքեզ :

— Ո՛հ պուռացի , աղջիկս , աղջիկս բերի՛ն :

ԽԳ.

Մատաղ եւ սիրուն է , խոշոր աչքեր եւ վարդագոյն այտեր ունի :

Կարճ զգեստ մը հագցուցեր են իրեն որ շատ վայլեր է :

Առի զինքը , բազկացս մէջ բարձրացուցի , եւ յետոյ ծնկացս վրայ նստեցնելով համբուրեցի իւր մազերը :

Մայրը ի՞նչու հետ չէ : Հիւանդ ըլլալու է : Նմանապէս իւր մեծ մայրը : — Շատ աղէկ :

Շուարեալ կերպով մը երեսս նայեցաւ : Չ'էի դադարեր զինքը գգուելէ, գրկելէ, եւ բիւրաւոր համբոյրներ տալէ . կ'թողուր որ ուղածս ընեմ , բայց երբեմն անհանգիստ աչք մը կ'նետէր իւր ստնաուսին վրայ որ մէկ կողմ նստած կ'արտասուէր :

Վերջապէս կրցայ խօսիլ :

— Մառի՛ , ըսի , իմ պզտիկ Մառի՛ս . . .

Եւ ուժով մը զինքը հեծկլտանօք լցեալ օրտիս վրայ սեղմեցի : Փոքր ճիչ մը արձակեց :

— Ո՛հ , զիս անհանգիստ կ'ընէք Պարոն ըսաւ :

Պարո՛ն . տարի մը կ'ըլլայ որ զիս տեսած չէ , խեղճ տղայ : Դէմքս , խօսքերս , եւ ձայնս բոլորն ալ մոռցած է . եւ հիմայ որ զիս այս հագուստով , այս դեղնութեամբ , եւ այս մօրուքով կ'տեսնայ , ի՞նչպէս կրնայ ճանչնալ : Ի՞նչ արդէն ջնջուած եմ այն մութէն ուր լոկ կուզէի ապրիլ : Ի՞նչ ալ հայր չե՞մ դատապարտուած եմ ալ այս բառը չ'ըսելու , այս մանկական շրթնեկաց բառը , այնչափ քաղցր որ մարդկանց բերնին մէջ չ'կրնար մնալ . հայրե՛ն :

Եւ սակայն անգամ մ'ալ այն բերնէն լըսել , գոնէ անգամ մը , այս միայն կ'ուզէի փոխանակ այն քառասուն տարուան կեանքին՝ որ ինձմէ կ'առնեն :

— Մտիկ ըրէ՛ Մառի՛ , ըսի իրեն , իւր երկու փոքրիկ ձեռքերը՝ իմ ձեռացս մէջ սեղմելով , զիս չե՞ս ճանչնար :

Գեղեցիկ աչքերովը երես նայեցաւ եւ պատասխանեց — Ամենեւին ո՛չ :

— Աղէկ նայէ՛ կրկնեցի , ի՞նչպէս չես գիտեր թէ ես ով եմ :

— Այո՛ , ըսաւ , Պարոն մը :

Աւա՛ղ , էակ մը միայն սիրել աշխարհի վըրայ , սրտի մտօք սիրել , զայն աչքիդ առջեւ ունենալ , որ զքեզ տեսնայ , քեզի հետ խօսի , պատասխան տայ , եւ զքեզ չ'ճանչնայ : Իրմէ զատ մխիթարութիւն մը չուզել , եւ ինքը միայն չ'գիտնայ , որ մխիթարութեան կարօտ ես , քանզի մահուան կ'երթաս :

— Մառի՛ , ըսին իրեն . Հայր ունի՞ս :

— Այո՛ , Պարոն , պատասխանեց տղան :

— Լաւ . եւ ո՛ւր է արդեօք :

Շուարեալ աչքերը վեր վերցնելով . — Դեռ չէ՞ք գիտեր մեռած է ըսաւ :

Յետոյ ճիշ մը արձակեց : Քիչ մնաց որ ձեռքէս պիտի ձգէի զինքը :

— Մեռած , կրկնեցի իրեն , գիտես արդեօք Մ'առի՛ , ի՞նչ է մեռնիլը :

— Այո՛ , Պարոն պատասխանեց , ինքը հիմայ երկրի ու երկնից մէջն է :

Դարձեալ շարունակեց :

Առաւօտ եւ երեկոյ մօրս ծնկացը վրայ իրեն համար բարւոյն Աստուծոյ կ'աղօթեմ :

Ճակատը համբուրեցի եւ , — Մառի՛ ըսի , զուրցէ՛ ինձի քու աղօթքդ :

Զեմ՝ կրնար Պարոն ըսաւ , ցորեկ ատեն աղօթք չ'ըսուիր , եկ'ու այս երեկոյ մեր տունը , այն ատեն կ'ըսեմ :

Այսչափը կ'օգտէ : Խօսքն ընդ միջեցի :

— Մառի՛ , ըսի , ահա ապիկ՝ ես եմ՝ քու հայրդ :

— Ա՛հ , ըսաւ :

— Գարձեալ կրկնեցի , Ասղե՞ս որ հայրդ ըլլամ :

— Տղան դէպի ինձ դառնալով , ջէ՛ , ըսաւ , իմ հայրս առաւել գեղեցիկ էր :

Ծածկեցի զինքը համբոյցներով եւ արտա-
սուքով : Իսկ ինքը ձեռքէս փախչելու միջոց մը
կ'ընտռէր , մօրուքդ զիս անհանգիստ կ'ընէ
սօսալով :

Նոյն միջոցին զինքը ծնկացս վրայ նստեցը-
նելով , յառեցայ վրան եւ յետոյ իրեն հար-
ցուցի :

— Մառի՛ , կարդալ գիտե՞ս :

— Այո՛ , պատասխանեց , բաւական գիտեմ
եւ մայրս գրերը ինձ կ'սովրեցնէ :

— Կարդա՛ տեսնամքիչ մը ըսի՝ իւր փոքրիկ
ձեռացը մէջ դանւում թուղթի մը կտորը իրեն
ցուցնելով :

Գեղեցիկ գլուխը երերցուց եւ , — Աս ,
բայց ես առակաները միայն կ'կարդամ ըսաւ :

— Փորձէ՛ տեսնամ ըսի :

Թուղթը բացաւ եւ սկսաւ մատովը հեգե-
լով կարդալ , Վ , Ը , Է , Զ , Ի , Ռ , Ճ ,
ՎԸՃԻՌ :

Թուղթը ձեռքէն քաշեցի , մահումնս դա-
տականիքն էր որ ինձ կ'կարդար : Ստնտուն մէկ

տա-ի դնած ըլլալու էր զայն, որ ինձ առաւել
սուղի նստեցաւ :

Զգացածս անբացատրելի է : Յուզմունքս
ղինքը սարսափեցուց, եւ գրեթէ կուլար : Յան-
կարծ դէպի ինձ դառնալով, — Թուղթս չ'տա՞ս,
ըսաւ, ես անով պիտի խաղայի : Ստնտուին
սուի զինքը եւ ըսի. — Ա՛ռ տա՛ր :

Աթոռիս վրայ ինկայ, տխուր, ամայի, եւ
յուսահատ : Այլ հիմայ թող դան, ալ կապ մը
չունիմ, սրտիս վերջին երակն ալ կտրեցաւ :
Ինչ որ կ'ուզեն թող ընեն հիմայ. պատրաստ
եմ :

ԽԴ .

Քահանան ալ բանտապահն ալ աղէկ մար,
դիկ են. կարծեմ աչքերնուն արցունք մը ին-
կաւ՝ երբ ըսի թէ տղաս քովէս առնեն տանին :

Լմեցաւ : Հիմա պէտք է որ պնդանամ, ան-
վահեր սրտով խորհիմ՝ դահճին, սայլակին, ոս-
տիկանաց, կամրջին վրայի ամբոխին, եւ այն
բանին, որ մասնաւորապէս ինձի համար պատ-
րաստուած է Վռէվի հրապարակին վրայ, ու
րուն սալայատակ մը շինելու համար՝ կ'բաւէր
մէկմէկու քով դնել հոն կտրուած գլուխները :

Կարծեմ դեռ ժամ մը ունիմ այս բաներուս
պատրաստուելու :

ԽԵ .

Բոլոր այս ժողովուրդը պիտի ծափահարէ ,

պիտի խնդայ : Եւ բոլոր այս ազատ եւ դահճին անծանօթ անձանց մէջէն՝ որ լի ուրախութեամբ գլխատման տեսարանի մը կ'դիմեն , այս հրապարակս ծածկող խումն գլխոց մէջէն՝ մէկէն աւելի նախասահմանեալ գլուխներ կան , որ ուշ կամ կանուխ պիտի յաջորդեն կարմիր դամբիւղին մէջ : Անոնք որ հիմայ ինձի համար կուգան վերջը իրենց համար պիտի գան : Այս ճակատագրեալ էակաց համար՝ Առէվի հրապարակին վրայ մասնաւոր ճակատագրեալ տեղ մը կայ , ձգողական կեդրոն մը , որովայթ մը : Որուն չորս դին կ'դառնան մինչեւ որ մէջը գլորին :

ԽԶ .

Իմ պզտիկ Մառիս նորէն խաղալու գնաց . կառքին լուսանցքէն՝ բազմութեան կը նայի , եւ արդէն ալ չի մտածեր այն պարտնին :

Թերեւս ժամանակ ունենամ քանի մը էջ գրելու իրեն համար՝ որպէս զի օր մը կարդայ զանոնք , եւ տասնըհինգ տարուրնէ վերջը լայ այսօրուան համար :

Այո՛ , ինձմէ պիտի սորվի իմ պատմութիւնս , ինձմէ պիտի իմանայ թէ ի՞նչու արիւնտ առնուն մը կ'ձգեմ իրեն :

ԽԵ .

ԻՄ ՊՍՏՄՈՒԹԻՒՆՍ (•)

ԽԸ .

ՅԵԼԼ ԽԸ ՎԽԽԻՆ ՄԵԿ ՍԵՆԵԱԿԵՆ :

ՅԵԼԼ ԽԸ ՎԽԽ ԵՆ ԱՆԱԼԱՍԻԿ ՀՈՍ ԵՄ :
ՍՈՍԿԱՅԻ ԱՆԳՔԸ ԿԱՌԱՐՈՒԵՅԱԼ : ԱՆԱ ՀՐԱ-
ՎԱՐԱԿԸ՝ ԱԿԱՌՈՒՀԱՆԻՆ ՍԱԿ ՂԱՐՀՈՒՐԵԼԻ ՍԱՐ-
ԲՈՒՍ ՄԸ՝ ՈՐ Կ՝ՀԱՅԵ , ԽԵՃԻ Կ՝ՍԱԿԱՍԵ ԵՒ Կ՝ԽՆԳԱՅ :

ՈՐՀԱՎԻ ԱՅՆԴԱՆԱՄ՝ ՈՐՀԱՎԻ ԲՈՒՆ ԸՆԵՄ՝ ԱՆ-
ՃԻՍ , ՍԻՐՈՍ Կ՝ՆՈՒՍԱՊԻ . . . ԵՐՔ ԳԼՈՒԽՆԵՐՈՒՆ ՎԵ-
ՐԱՅԵՆ ՍԵՍԱՅ ԱՅՆ ԵՐԿՈՒ ԿԱՐՄԻՐ ՃԵՌՔԵՐԸ ՍԵՒ
ԵՌԱՆՆԿԻՒՆՈՎ ՄԸ՝ ԱՆԳՔԻՆ ԵՐԿՈՒ ԿԱՆԳԵՂՆԵՐՈՒՆ
ՄԵՅԵՆ ԳԳՈՒԱԾ , ՄԱՐԵԼԻՔ ԵԿԱՒ ՍՐԱԽԱ : ՈՒՂԵՅԻ
յԱՅՍԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ Մ՝ԸՆԵԼ : ԶԻՍ ՀՈՍ ՃԳԵՅԻՆ
ԵՒ ԴԱՅԻՆ ՍԱՐՔՈՒՆԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼ ՄԸ ԲՆՈՒԵԼՈՒ :
Ա՝ՍԱԿԱՍԵՄ՝ ՍՍ ՍԵՒ ՎԱՍՈՒԱԿ Ե :

ԱՆԱ :

ԺԱՄԱԳՅՈՅԸ ԵՐԵՔ Կ՝ՂԱՅԻՆԵՐ ՄԻՆՀԴԵՌ ԵԿԱՆ
ԽԵՃ ԽՄԱՅՆԵԼՈՒ ԹԵ ԺԱՄԱՆՈՒԿՆ ԵՐ : ՍԱՐՈՍԱԽԵ-
ԿԱՅ , ՈՐԱԿԵՍ ԹԵ ՎԵՅ ԺԱՄԵ՝ ՎԵՅ ՀԱՐԱԹԵ , ՎԵՅ

(•) ԾԱՆՈՒՆ-ԲԻՆ , ՀՐԱԿԱՐԱԿԵԼԵՆ : ԱՍՈՐ ԿԻՅ ԳԼՈՒԽ-
ՆԵՐԸ ԴԵՌ Հ՝ԴՈՒՆՈՒԵՅԱՆ , ԹԵՐԵՒՍ ԽՆՀԱԿԵՍ յԱՅՈՐԴ-
ՆԵՐԵՆ ԿԽՄԱԳՈՒԻ , ԴԱՍՈՍԱԿԱՐՈՒԵԱԼԸ ԺԱՄԱՆՈՒԿ ՀՈՒ-
ՆԵՅԱՒ ՂԱՆՈՆՔ ՍԱՐՃԱՆԱԳՐԵԼՈՒ , ՈՒՀ ԵՐ ԵՐՔ ԱՅՍ
ՄՈՒՄԱԾ ՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻՍՔԸ ԵԿԱՒ :

ամիսէ ՚ի վեր ուրիշ բան մը մտածած ըլլայի : Անակնկալ գիպուածի մը ազդեցութիւնը ըրաւ ասիկայ իմ վրաս :

Իրենց նեղ անցքերուն մէջ տեղէն անցունելով սանդուղներնուն վար իջեցնել տուն եւ գարձեալ երկու դռներու մէջէ ալ անցունելով, աղտեղի, ախուր, նեղ, կամարակապ եւ անձրեւարեր օրուան մը արեգակէն հազիւ լուսաւորուած գետնայարկի մը վրայ հրեցին զիս : Աթոռ մը դրուած էր մէջ տեղը : Ըսին թէ վրան նստիմ : Նստեցայ :

Ղրանը մօտ եւ պատին երկայնքին քանի մը ոտքի վրայ կեցած մարդիկ կային, եւ բացի քահանայէն եւ ոստիկանութեան ղինուորներէն, գարձեալ ուրիշ երեք մարդիկ ալ կային :

Առաջինը որ ամենէն մեծ եւ որ ամենէն ծերը, գէր եւ կարմիր երեսով մէկն էր : Չլուխը եւ առաջը հինցած գլխարկ մը դրած եւ վրան վերարկու մը առած էր : Անքն էր :

Նոյն ինքն գահիճը, Ախյօթինին ծառան : Եւ միւս երկուքն ալ իւր ծառաներն էին . իրեն :

Հազիւ թէ նստեր էի, միւս երկուքը կատուներու նման թիկանցս կողմէն ինձ մօտեցան եւ յանկարծ մաղերուս մէջ երկաթի մը պաղտութիւնը եւ ականջներուս մօտ ալ մկրատի մը կնճռալու ձայնը զգացի :

Ըստ գիպաց կտրուած մաղերս՝ կզակիս

Վրայէն ուսոցս վրայ կէյնային եւ եռասայր գըլ-
խարկով մարդը՝ իւր խոշոր ձեռքերովը հան-
գարտութեամբ մը զսնոնք կ'մաքրէր :

Չորս կողմն ամեն մարդ ցած ձայնով կը
խօսէր :

Խառնաշփոթ աղմուկ մը կար դուրսը, իբ-
րեւ շշնշիւն մը որ օդոյն մէջ կ'տատանէր : Ի
սկզբանս գետ մը կարծեցի, բայց երբ իրենց
խնդալու աղաղակները լսեցի, հասկցայ որ ամ-
բօխ էր :

Պատուհանին քովը նստած երիտասարդ մը
որ մատիտով թղթապանակի մը մէջ կ'գրէր,
բանտապահներուն հարցուց թէ՝ ի՞նչպէ՞ս կը
կոչուէր այս արարողութիւնը : — Վատապար-
տեալին զարդարանքն է պատասխանեց միւսը :

Հասկցայ որ վաղը լրագրին մէջ պիտի դը-
նեն այս գործը :

Յանկարծ ծառաներէն մէկը հագուստս հա-
նեց եւ միւսը առ կախ ձեռքերս դէպի կռնակս
տարաւ եւ նոյն ժամայն ձեռքերուս մէկմէկու
կցուիլը եւ բռանցս վրայ չուանի մը ոլորիլը ըզ-
գացի : Իսկ միւսը՝ սկսաւ փողպատս քակել,
Բարակ շապիկս՝ որ առաջին ստացուածոց մնա-
ցորդն էր վայրկեան մը իրենց երկբայիլ տուաւ
հանելու, բայց յետոյ սկսան օձիքը կտրել :

Այս սոսկալի զգուշութենէն եւ այս եր-
կաթին շօշափմանէն որ վզիս կ'մօտենար՝ ար-

մուկներս դողացին եւ հեղձամզձուկ մանչիւն մը արձակեցի : Դողաց նմանապէս դահճին ձեռքը եւ — Թողութիւն ըրէ՛ք Պարոն ըսաւ , անհանգստութիւն մը պատճառեցի ձեզ արդ. եօք :

Դահճները քաղցրաբարոյ մարդիկ են . . . :

Ամբոխը դրսէն առաւել բարձր ձայնով կ'ոռնար :

Գէր եւ ուռած դէմքով մարդը՝ քացախի մէջ թաթխուած թաշկինակ մը մօտեցուց ինձ հոտաւրտալու համար :

— Շնորհակալ եմ ըսի իրեն՝ կրցածիս չափ ուժդ ինձ ձայնով մը . անօդուս է աղէկ վիճակի մէջ եմ :

Նոյն միջոցին տանցմէ մէկը դեռինը ծըռելով՝ բարակ չուանով մը ոտքերս կապեց եւ այնչափ թոյլ թողուց՝ որչափ որ ոտքերս կըրնային փոքր քայլափոխ մը ընել : Այս չուանին ծայրը բերելով ձեռքերուս կապեց :

Յետոյ խաշոր մարդը հագուստը կռնակա ձգելով թեզանիքը կզակիս տակ հանգրիճեց :

Ինչ որ պէտք էր ընել եղած էր :

Այն ատեն քահանան խաշը ձեռքը մօտեւնալով , — Նրթանք Որդեակ իմ ըսաւ :

Ծառաները թեւերէս բռնեցին : Ոտք ելայ , եւ քայլ մը առի , ոտքերս այնքան թմբրած եւ կ'դողդղային որպէս թէ երկու ծունր ունենայի իւրաքանչիւր սրունքներուս վրայ :

Այս վայրկեանին ներքնադուռը կռնակի վրայ բացուեցաւ : Աստաղի շառաչիւն մը , ցուրտ օդ , եւ սպիտակ լոյս մը ստուերներուն մէջէն ելեալս զարկին :

Տխուր բանտիւ խորէն եւ տեղացօղ անձրեւին մէջ տեղէն՝ յանկարծ եւ միանգամայն Ալալասին մեծ սանդուղին վրայ , խառն ի խուռն եւ մէկմէկու վրայ լեցուած հազարաւոր մարդկանց ոռնալը տեսայ :

Դէպի աջ՝ սեամին հաւասար բարձրութեամբ՝ ոստիկանաց ձիերու շարք մը կար՝ որոնց առջի ոտքերը եւ լանջքը միայն կ'երեւային վարի դռնէն , դիմացը՝ զօրաց վաշտ մը ճակատեալ , ձախ կողմը՝ սայլակի մը կռնակը , որուն սանդուղ մը կռթնած էր : Սոսկալի՛ պատկեր , որուն վայելուչ շրջանակն էր բանտի մը դուռը : Այս ահարկու վայրկեանին պահած էի բոլոր քաջութիւնս :

Երեք քայլ առի՝ եւ բանտին սեմոցը վրայ երեւցայ :

Ահաւասիկ , Ահաւասիկ , պոռաց ամբոխը , վերջապէս դուրս ելաւ : Եւ խիստ մօտս եղողները ծափ կ'ղարնէին : Որչափ ալ թաղաւոր մը սիրեն՝ ասկէ առաւել տօնախմբութիւն չ'ըլլար :

Սովորական սայլակ մ'էր , նիհար ձի մը լըծուած եւ կառավար մը որ Պիտէդօի շրջակայ

պարտիզպաններուն նման կապոյտ հանդերձ մը հադած էր եւ կարմիր դէմք մը ունէր :

Նախ եռասայր գլխարկով խոշոր մարդը նստեցաւ : — Բարի լոյս , Պարոն Սամսօն , պուստացին վանդակներէն վար կախուող տղայք : Պատայ մը հետեւեցաւ իրեն : Քաջդ Մառտի , աղաղակեցին դարձեալ տղայք : Երկուքն ալ առաջին նստարանին վրայ նստան :

Կարգը ինձի եկաւ . բաւական համարձակութեամբ մը նստեցայ : — Աղէկ վիճակի մէջ է ըսաւ կին մը ոստիկանութեան պաշտօնէից քովէն : Քաջալերեց զիս այս խուժ գրուատիքը : Քահանան ալ քովս նստեցաւ : Ետեւի նստարանին վրայ նստեցուցին զիս կռնակս ձիուն կողմը տալով : Այս վերջին զգուշութիւնը զիս սարսափեցուց :

Հոս ալ մարդասիրութիւն կ'բանեցնէին :

Չորս դիւ նայիլ ուզեցի : Առջիս ոստիկան , ետիս ոստիկան , յետոյ ամբօխ , ամբօխ , եւ ամբօխ . . . գլուխներու ծով մը հրապարակին վրայ :

Պալատին վանդակապատ դրան առջեւ հեծելազօրաց գումարտակ մը ինձ կ'սպասէր :

Սպան հրամանը տուաւ , սայլակը եւ պահակք շարժեցան՝ կարծես թէ վայրագ ռամկին ոռնալէն կ'մղուէին :

Վանդակապատէն անցան : Սայլակին դէ-

դի Բօնդ — օ — Շանժ դարձած վայրկեանին՝ ազմուկ մը փրթաւ հրապարակին վրայ, սալա-
յառակէն մինչեւ տանիքները եւ կամուրջներն
ու անձքերը՝ այնպիսի արձաքանք մը ելաւ, որ
կարծես երկրաշարժ կար :

Հոն ինձի սպասող գոմարտակը պահա-
կաց հետ միացաւ :

— Վար առէ՛ք գլխարկնիդ, վար առէ՛ք, կը
լսուէր հազարաւոր բերաններէ, կարծես թէ
թագաւորը կ'անցնէր :

Չարաչար խնդացի եւ քահանային ըսի : —
Անոնք գլխարկնին, ես ալ դըռնիս :

Կարդաւ որեալ, քայլերով կ'երթային :

Մտղկանց վաճառատեղին կ'ըլլէր, առ-
ուտուրի օրն էր : Վաճառուհիք փունջերնին
ինձի համար ձգեցին :

Գիմացէն՝ Պալատին անկիւնը կազմող քա-
ռանկիւնի աշտարակէն քիչ մը առաջ, դինե-
տուններ կան, որոնց առջեւը լի էր հանդիսա-
կանօք՝ եւ որոնք երջանիկ էին այնպիսի աղէկ
տեղեր գտած ըլլալնուն, մանաւանդ կանայք :
Շահաւոր օր մըն է այս դինեվաճառաց :

Վարձու կ'ըլլէին սեղաններ, աթոռներ,
փայտաշէն նստարաններ : Ամեն բան տեղի կու-
տար հանդիսականաց ծանրութեանը : Մարդ-
կային արեան վաճառականները կոկորդնին
պատուելով կ'պուռային : — Տեղ ուզող կայ : —

Աստաղութիւնս եկաւ աս ժողովրդեան դէմ,
ուզեցի կանչել թէ. — Ի՛մ տեղս աչուզող կա՛յ :

Սակայն սայլակը յառաջ կ'երթար : Իւրա-
քանչիւր քայլին ետեւէն ամբոխը կ'քայքայէր
եւ շուարեալ աչքերով կ'տեսնէի զայն՝ որ ան-
ցած ճամբուս վրայ կրկին կ'կազմուէր :

Բօնդ — օ — Շանժին վրայ մտածած ատե-
նըս դիպումսով ետիս նայեցայ՝ դէպի աջ : Աչ-
քըս միւս փողոցին վրայ յառեցաւ , տուներուն
վրայէն՝ սեւ եւ առանձին անդրեօք ծածկեալ
աշտարակի մը գլուխը տեսայ որուն ծայրը
կողմնակի երկու վիմակառոյց հրէշներ կային :
Չեմ գիտեր ի՞նչու հարցուցի քահանային թէ
այս աշտարակս ի՞նչ է :

— Սէն — ժաք — լա — Պուշրուի , պատասխա-
նեց դահիճը :

Չեմ գիտեր ինչպէս կ'ըլլար , որ եւ որչափ
բարակ չու սպիտակ անձրեւ մը սարդի ու-
տայնի թելերու նման օդին մէջ կ'թափանցէր ,
մառախուղին մէջէն՝ չորս դիւ եղածներէն բան
մը աչքէս չ'փախաւ : Իւրաքանչիւր մանր դէպք
տանջանք մը կ'աւելցնէր : Բառ չ'կայ որ յուզ-
մունքս բացատրէ :

Այս Բօնդ — օ — Շանժին մէջ տեղը , այն-
չափ լայն եւ սակայն սյնքան ամբոխով խռն-
եալ էր որ մեծ դժուարութեամբ կ'քալէինք
բունն սոսկում մը զիս բռնեց : Վախցայ որ

չմարիմ . . . Յետին ունայնամասութիւն . . . Ան
ատեն ջանացի անձա ամեն բանի կոյր եւ խուլ
ըլլալու զբաղեցնել բաց ի քահանայէն՝ որուն
աղմուկներէն ընդհատեալ մէկ քանի խօսքերը
կ'լսէի :

Խաչելեալը առի , համբուրեցի , գլծա՛յ իմ
վրաս Աստուած իմ , ըսի . . . եւ ջանացի այս
մասածութեան մէջ ընկղմիլ : Բայց կարծր սայ-
լակին իւրաքանչիւր ցնցմունքը զիս կ'երերցը-
նէր : Յետոյ , յանկարծ սաստիկ ցուրտ մը ըզ-
գացի : Անձրեւը հազուստներէս ներս թա-
փանցեր էր , եւ կարճ ու կտրած մաղերուս մէ-
ջէն գլխուս մորթը կ'թրչէր : — Յրտէն կ'դուլա՞ս
որդեակ իմ , հարցուց ինձի քահանան : — Այո՛ ,
պատասխանեցի . Աւա՛ղ , միայն ցրտէն չէ :

Կամրջէն դառնալուս կանայք տմանք երի-
տասարդութեանս մեղքցան :

Աղէտալի փողոցը մտանք : Աւ ոչ ականջ-
ներս կ'լսէին բոլոր աս ձայները , եւ ոչ աչքերս
կ'տեսնային պատուհաններէ , կրպակաց վան-
դակներէ , կանդեղաց սիւնակներէ ցցեալ դը-
լուխները , այս անյագ եւ անգութ հանդիսա-
կանք , այս ամբոխը ուր ամենքը զիս կ'ճանչ-
նան՝ եւ ուր ես ոչ զոք կ'ճանչնամ , այս մարդ-
կային երեսներով սալայատակեալ եւ որմնա-
ւորեալ փողոցը : Քինով էի , ապուշ էի , յի-
մար էի : Անտանելի բան մըն է վրաս յառեալ

այնչափ աչքերու ծանրութիւնը :

Նստարանիս վրայ կ'երերայի՝ ալ ոչ քահա-
նային եւ ոչ խաչին ուշ դնելով :

Զիս շրջապատող աղմուկին մէջէն՝ ալ չէի
կրնար զանազանէր գլծութեան աղաղակները
խնդութեան աղաղակներէն , ոչ ծիծաղը ողբե-
րէն , եւ ոչ ձայները շառաղիւններէն : Բոլորը
շնչիւն մըն էր՝ որ գլխուս մէջ արայրի մը ար-
ձագանքին նման կ'դուար :

Աչքերս նկնթականաբար կրպակաց վրայի
դրութիւնները կ'կարդային :

Տարօրինակ հետաքրքրութիւնս բռնեց ան-
դամ մը գլուխս դարձնելու եւ նայելու թէ՛
ուր կ'երթամ : Ասիկայ մտացս մէկ յետին
յանդգնութիւնն էր , բայց մարմինս չ'դիմա-
ցաւ , դանկս անդամալոյծ մնաց , եւ գրեթէ
կանխաւ մեռած :

Քովնտի միայն տեսայ դէպ 'ի ձախ , գե-
տին անդիի կողմը Նօդր — Տամին աշտարակը՝
որ անկէ տեսնուելով միւսը կ'ծածկէ : Այս
այն է որուն վրայ դրօշը կանգնած է : Մեծ
բազմութիւն կայ հոն եւ լաւ պիտի տեսնեն :

Սայլակը կ'երթար ու կ'երթար , կրպակներն
կ'անցնէին , գրեալ նկարեալ սակեղօձ վերնա-
գիւղք իրարու կ'յաջորդէին , ռամիկը կ'խնդար
կ'խայտար աղմին մէջ . ինքզինքս ձգեր էի որ
երթայ՝ ինչպէս քնացողը իւր երազին :

Յանկարծ աչքս գրաւող կրպակաց շարքը՝
հրապարակի մը անկեանը վրայ ընդհատեցաւ ,
ամբոխին աղմուկը աւելի լայնատարած , աւելի
եռանդայոյդ եւ աւելի խնդադին դարձաւ
յանկարծ սայլակը . կանգ առաւ եւ քիչ
մնաց որ երեսի վրայ պիտի իյնայի . Քահանան
զիս վեր բռնեց եւ , — Սիրտ ա՛ռ ըսաւ : Նոյն
միջոցին սայլակին ետին սանդուղ մը բերին .
ձեռքը ինձի տուաւ իջայ , քայլ մ'առի , յետոյ
ետ դարձայ քայլ մ'ալ առնելու եւ չ'կրցայ :
Մահագուշակ բան մը տեսեր էի՝ անցքին կըրկին
լապտերացը մէջ տեղ :

Ո՛հ . . Խրականութիւնն էր : Ահշօժի՜ն :

Աեցայ՝ իբրեւ հարուածէն արդէն դողալով . — Դեռ ըսելիք մ'ունիմ , կրկնեցի տկար
ձայնով մը :

Ձիս հոս վերցուցին :

Ուղեցի որ թող տան ինձ յետին կամքս
դրել , ձեռքերս քակեցին , բայց չուանը հոս
է , պատրաստ , մնացեալն ալ վարն է :

Խօթ .

Դատաւոր մը , պաշտօնեայ մը , գործաւ
կալ մը չեմ գիտեր ինչ տեսակէ , եկան : Ձեռնամած ,
ծնկացս վրայ գետնաքարշ դալով ռոպիւզի
խնդրեցի : — Դժնեայ ժպիտով մը ինձ
պատասխանեց թէ՛ ա՛յս էր բոլոր ըսելիքս :

Շնորհքս , շնորհքս կրկնեցի , յանուն Աստուծոյ հինգ վայրկեան ալ : Ո՛վ գիտէ թերեւս շնորհքս տրուի : Քանզի սոսկալի է՝ այս հասակիս այսպէս մեռնիլ : — Վերջին վայրկեանին շնորհք ըլլալ՝ շատ անգամ տեսնուած է : Եւ որուն շնորհք պիտի ընեն , Տէ՛ր , եւ թէ ոչ ինձի :

Այդ ահռելի դահիճը դատաւորին մօտեցաւ իրեն զրուցելու համար թէ գլխատումը որոշեալ ժամու մը պիտի ըլլար , թէ կ'մօտենար այն ժամը , թէ ինքը պատասխանատու էր , թէ ասոնցմէ զատ կ'անձրեւէ , եւ կրնայ անիկայ ժանգոտիլ :

Ի սէր Աստուծոյ վայրկեան մը՝ շնորհքս սպասելու համար , ապա թէ ոչ ինքզինքս կը պաշտպանեմ , կ'խածնեմ

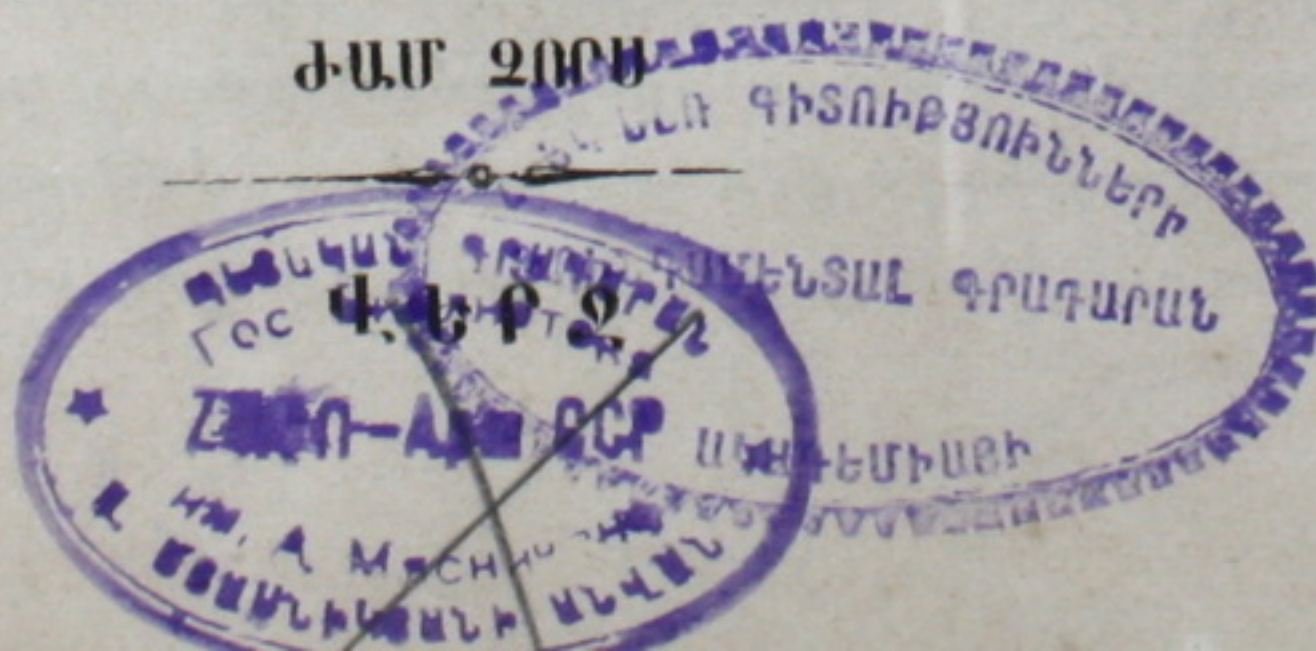
Դատաւորն ու դահիճը հեռացան : Առանձին եմ առանձին երկու ոստիկանաց հետ :

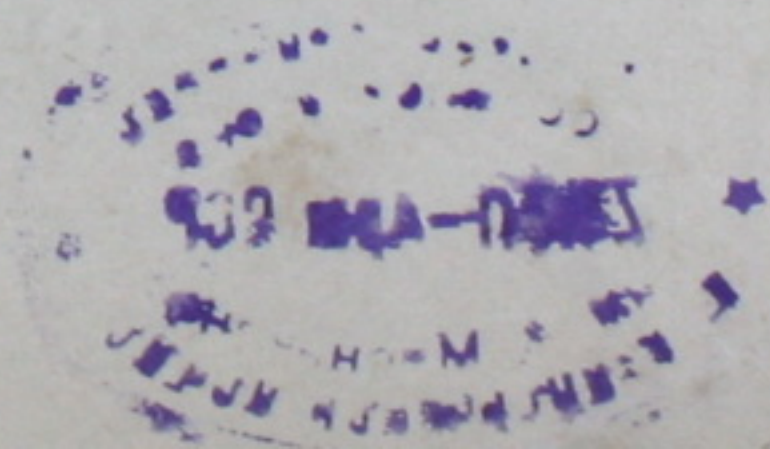
Ո՛հ վայրենի ժողովուրդ բորենւոյ ճիչերով . . . Ո՛վ գիտէ թէ իրմէ չ'պիտի ազատիմ : Թէ որ իմ շնորհքս

Անկարելի է որ շնորհքս չ'տան

Ա՛հ . . . թշուառք կարծեմ սանդուղէն վեր կ'ելլան :

ԺԱՄ 2000

A $\frac{1}{9658}$